

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

Ігор Стамбол
Світлана Кучеренко

**ІВАН ТА ЮРІЙ
ЛИПИ**

Харків
«Фоліо»
2019

УДК 929:821.161.2+94(477)

C76

Серія «Знамениті українці»
заснована в 2009 році

Художник-оформлювач
Є. В. Вдовиченко

**Надруковано на замовлення
Міністерства інформаційної політики України
ДЛЯ БЕЗКОШТОВНОГО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ**

У разі якщо ви придбали цю книгу,
просимо повідомити на адресу:
books@mip.gov.ua

Стамбол І. І., Кучеренко С. В.

C76

Іван та Юрій Липи / Ігор Стамбол, Світлана Кучеренко;
худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. — Харків: Фоліо,
2019. — 121 с.: іл. — (Знамениті українці).

ISBN 978-966-03-5098-4 (Знамениті українці).

ISBN 978-966-03-9029-4.

Видання, підготовлене одеськими істориками в рік подвійного ювілею українських письменників-лікарів Івана Львовича Липи (1865—1923) та Юрія Івановича Липи (1900—1944), містить нові факти громадської, політичної, літературної та культурної діяльності батька і сина, знайдені у документах, творах, листах і спогадах Лип та їх сучасників.

Оглядаючись на своє життя, І. Липа писав: «...Якби довелось наново вибирати шлях, то тільки цей і взяв би». Який саме? «...Лишень неслухно робитиме той, хто мені тільки малі завдання в життю поставить», — переконував Ю. Липа, шукаючи своє призначення. Чи знайшов? Про це шановний читач довідається з книги, яку тримає в руках.

УДК 929:821.161.2+94(477)

ISBN 978-966-03-5098-4

(Знамениті українці)

ISBN 978-966-03-9029-4

© І. І. Стамбол, С. В. Кучеренко, 2016

© Є. В. Вдовиченко, художнє оформлення,
2019

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2009

ТАРАСІВЕЦЬ

ЗАМІСТЬ ПОЧАТКУ

...Україно! Мамо любя!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталося?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні...

Микола Вороний
«Євшан-зілля»

Середнього зросту, одягнений в костюм-трійку чоловік неквапливо піднявся на трибуну і на хвилину завмер. Він поглянув на урочисту залу, де сиділи міністри й парламентарі: їхні обличчя були змучені довгими перемовинами та емігрантськими умовами, але в очах світився оптимізм — всі, хто злякався непевного становища, давно вже виїхали. А він залишився і займав відповідний його рокам і досвідові статус старійшини, дарма, що багнети червоних випхали його з України... Чоловік, не відчувачи цілковитої тиші, за звичкою почесав бороду й усміхнувся — вже три роки, як триває революція, і стільки ж часу минуло, як він зголив бороду, що надавала поважності його обличчю ще зі студентських часів.

Симон Васильович з відтінком нетерпіння глянув на оратора. Він знав, що за давньою традицією важливі зібрання має відкривати найстарший з представників Ради. Але до цього «старійшини» він відчував гостру недовіру, як і до будь-кого из самостійників-соціалістів, які понад рік тому хотіли забрати в нього владу. Та видавати свої почуття Головному Отаманові було недоречно, і він спробував зрозуміти, що не дає лікареві почати. А, ось воно що: міністри, незважаючи на дзвін сигнального дзвоника, продовжували обговорювати останні зовнішньополітичні події. Мікрофона в готелі «Брістоль» не було, власник скупку вибачився, мовляв, ми не очікували, що тут буде засідати цілий парламент.

Головний Отаман злегка, але досить гучно постукав печаткою по столу — дубова дошка видала глухий і масивний звук. Чоловік за трибуною відкрив теку з паперами. Він не збирався читати написане, хоч і витратив кілька вечорів на той десяток аркушів. За життя він бачив чимало Шевченкових роковин, та ці були особливими. Пізніше він зрозуміє чому: незважаючи на неволю й скрутні умови, всі попередні святкування відбувалися на українських землях, а «Брістоль», хоч і був увінчаний українським прапором, знаходився на території Польщі. Зала заспокоїлася, всі погляди звернулися в його бік. Чоловік у сірому костюмі потер ланцюжок кишенькового годинника (не золотий, бо після вкраденого румунським офіцером знайшлися кошти лише на залізний) і розпочав. Стукання машиністки по клавішах переносило його слова у вічність і надавало промові ритму:

«Панове депутати і наші шановні гості!

Нині в цьому високому палаці нашого єднання ми святкуємо 60-ті роковини смерті нашого національного генія Тараса Шевченка, ідеями якого живилося не одно покоління до нас і буде жи-

витися й після нас. Я хочу вам розповісти дуже коротенько з новітніх часів нашої історії, що її почав наш поет і був там першим дійсним і великим пророком національного відродження.

Для того, щоби була ясна тема, про яку я говоритиму, мені доведеться зробити маленьку мандрівку в минуле...

Уявіть собі маленького хлопця-кріпака, що кидає своє село, оточення і поле та іде в широкий світ шукати тих світових стовпів, що підпирають небо.

Се родився поет.

З того часу він усе життя починає шукати Бога, якому б мусив молитися, якому б мусив служити.

Чи знайшов його поет?

«Шукаю Бога, а знаходжу таке, що цур йому й казати».

Я не буду розповідати про ідеї нашого поета, а хочу лиш зрозуміти високу і повну величі душу, що над нами витає, над усіма нами панує...

Спершу хлопчик-кріпак носить воду школярам, далі козачок панський, що набиває люльку панові, ще далі маляр, який посилається в науку до Варшави, звідти до Петербурга. Скрізь він уважно придивляється до того, що робиться в світі.

І бачить, і розуміє своєю молодю чулою душею, що «кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить». Хто ж винен у тій неправді? — Пани!

Кріпацтво і панство він так змалював, як не змалював ніякий інший поет у світі.

Та він на цьому не зупиняється. Він іде далі. А ще хто винен? Хто винен у тому, що Україна в неволі? Що вона загубила свою Державність?

— «Це той перший, що розпинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову сиротину!.. Слава, слава хортам і гончим, і псарям, і нашим батюшкам царям слава!..»

Але він іде далі, бо бачить, що на цьому не кінець. Хто ж ще винен? — «Ти, всевидящее око, не дуже бачиш ти глибоко, та спиши в кіоті». «Ти спиши», а «я так її, я так люблю мою Україну убогу, що прокляну святого Бога, — за неї душу погублю»...

Це був екстаз поета. Однак цей екстаз пройшов. Шевченко глянув холодним оком на ці слова і лишив їх, щоби ми розібрали самі.

От я собі уявляю так: глибоко релігійна душа поета не здригнулась перед цими словами, бо мислить так: «Бог єсть любов. В душі моїй єсть любов, а значить, і Бог, значить, це не єсть богохульство».

А як не так?... А хоч би й не так, то все ж таки я «за неї душу погублю». І не сказав поет тут, що «умру», а що «за неї душу погублю». Це більше, ніж умру.

Це подібне до Фауста, але той душу губить ради вічної молодости, а наш поет ради України, її волі, її незалежності...

Звідси його світогляд, коли так можна висловитись, був україноцентричним. Усе, що він у світі бачив, бачив через призму вільної України. Через цю призму він дивився на панів, на царів, на все, все, навіть самого Бога.

Чи зрозуміли Шевченка його сучасники? — Ні. Чи зрозуміли по смерті його нащадки? — Ні.

Та це стара істина, що генія сучасники не розуміють. І Шевченко був «один він між Ними, як сонце високе». І справді, — із сучасників Шевченка найбагатіший індивідуальністю — Пантелеймон Куліш, великий талант, великий працьовник, що для українського народу дав дуже багато, і що ж? — він зійшов вреїті на «Історію возсоединенія Руси».

Далі Костомаров. Трохи українець, трохи український письменник (Ієремія Галка), трохи український політик, а весь свій талант оддав чужій нації, і був перший основоположник тих будучих століть, що звалися українофільськими.

Прекрасна, наприклад, його монографія про Богдана Хмельницького, де зазначається, що в Богдані Хмельницькому маємо великого героя з нахилом до єднання з Московією.

Однак, коли порівнюємо героя цього з твором Липинського «Україна в минулому», то побачимо, що на підставі історичних документів Богдан Хмельницький єсть Самостійник чистої води!

Як Шевченко освітлював усе життя через призму вільної і незалежної України, так Костомаров все творчі події освітлював через свою призму федералізму.

Далі «Мазепа і Мазепинці». Ця монографія яскравіша, і коли порівняти її хоча б з монографією Уманця, то побачимо ту ж саму велику різницю, що гостро відрізняє один світогляд від другого.

Ось які були найкращі з сучасників Шевченка. Що ж вони дали нашій справі і нашій національності? Дали так зване українофільство.

Це, панове, слава Богові, вже історія дуже недавня. Українофіли були найосвіченіші представники нашої нації. Однак не тільки в собі, але й в своїх дітях витравили все українське, все народне.

Вони дуже прислужилися російській нації і літературі. Із кафедр шкільних і університетських виховували виключно в російській культурі цілі покоління.

Чесні й чисті, вони любили свій нарід, а працювали для чужого. Се може бути тільки тоді, коли не вірити в відродження свого народу, коли не вірити в його духовні сили, в його творчість.

Шевченка не зрозуміли. Для них він був просто великий поет, великий мрійник.

Не вірючи в воскресіння свого народу, українофіли пристосовувалися до культури російської, з нею зріднилися та й ісповідували «єдину неділиму Росію».

Тут я мимоходом не можу не згадати про Драгоманова, що не був таким українцем, як Шевченко, а був так само українофілом,

був загальноросійським політиком, і який мав чималу повагу і авторитет межі російськими ліберальними колами.

Пригадую популярну в свій час його Вільну спілку, що клала в основу російського устрою децентралізацію цілої Росії, в тім числі й України, яка розбивалася на області.

Для українців національної, тим більше державної, доктрини він не утворив. Був, однак, основоположником радикальної партії, особливо в Галичині, а в Україні багато належало до радикалів українофілів.

Так тяглось од Шевченка сливе до дев'яностих років. Правда, деякі з українофілів розуміли нелогічність і ненормальність такого стану речей і через те найбільш талановиті почали оддавати свої творчі сили для українського народу.

Вони намагалися виховувати своїх дітей в українській культурі українською мовою.

Ми їх знаємо: це Старицький, Кониський, Лисенко, Олена Пчілка, Драгоманов і інші.

Українська молодь 80-х років, це тоді були «хахли»-«малороси».

По всіх університетських містах закладалися кружки Української громади, де гуртувалися люди різноманітних напрямків.

Краще сказати, це були просто земляцтва. Існували вони напіводверто. Найбільша програма їх діяльності була в поширенні легальних книг у народі, як українських, так і російських; і далі — театральні вистави, хори, студентська бібліотечка, а все разом — напівсвідомий етнографічний націоналізм.

Як-не-як, а для молодої душі, освіченої й ідейної, такі громади були могилою, бо в них не було ні творчої думки, ані боротьби за кращу долю народу, а тому більше чутлива молодь їх уникала і йшла в чужі організації, тоді таємні, де вона мала хоч те моральне оправдання, що ризикувала своїм життям або свободою.

І от, вступаючи до чужих організацій, молоді українські сили тим самим творили те, що не було в Україні українських організацій, а лише російські, польські й інші.

Однак як з українських громад, так і з окремих осіб поза громадами почалося розуміння ненормальності такого стану, почала зрвати нова світла думка про утворення власних таємних організацій во ім'я боротьби за народне діло, назріла переоцінка цінностей...»

Оратор ще довго розповідав, але поряд із новими для багатьох фактами в головах присутніх мала б утвердитися думка, яка полягала в останньому процитованому абзаці промови. Цей невеличкий чоловік — Іван Львович Липа — був тією величною постаттю, яка відіграла чи не вирішальну роль у процесі «назрівання переоцінки цінностей» у свідомостях напівнімої інтелігенції уярмленого народу...

ЗАПОВІТІ Т. ШЕВЧЕНКА — ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ

Березень 1881 року сколихнув зухвалістю простих смертних всю величну зсередини і водночас слабку зовні Російську імперію. Група народовольців, незлякавшись кари небесної, оголосила смертний вирок «помазаннику Божому» Олександрові II. Та лише проголосити — замало, вони спромоглися привести вирок у виконання.

Терор, як явище, по своїй суті є чимось антигуманним. Царя ж було вбито в ім'я рівності та справедливості, що мало б означувати повалення тиранії. Такий парадокс розбурхав суспільство: одні засуджували прояв людської ницості перед монаршою родиною, інші — мовчки співчували романтикам, які гойдалися на шибеницях, довівши свою грізну справу до кінця.

Та царський рід на тому вбивстві не припинився, адже син убитого, теж Олександр, вже був готовий до царювання. Ера

деспотизму в Російській імперії набирала нових обертів. Страждали від цього як «великороси», так і колоніальні народи.

Місто Керч мало безпосередній зв'язок із замахом на царя. В місцевій гімназії навчалося аж троє учасників «Народної волі», яка організувала теракт. Це Л. Тихомиров, М. Тригоні та найбільш відомий з них А. Желябов. «Славою» про них були наповнені стіни навчальних закладів у 80—90-х роках ХІХ століття. Особливо це стосувалося Олександрівської гімназії, в якій той самий А. Желябов отримав срібну медаль за успіхи в навчанні.

У 1878—1887 роках в Олександрівській гімназії навчався син незаможних міщан Іван Львович Липа. Після церковнопарафіяльної школи, де співи псалмів та вивчення Священного Писання мало розважали хлопця, гімназія з її «подвійним життям» (вдень — звичні для того часу студії, а в вільний час — змовницькі збори з обговоренням радикального вирішення проблем суспільства) виявилася надзвичайно захоплююю. Наприкінці навчання гімназист вважав себе цілковитим народником або ж толстовцем. Якщо перший напрямок можна спрощено визначити як рух, спрямований на звільнення народу від деспотії та інших обмежень свободи, то другий стосується насамперед просвітництва.

Іван Липа активно включився в підпільну роботу юнацьких організацій. Згодом він згадував, що його діяльність, про яку на сьогодні вже, напевне, неможливо дізнатися, проходила на виду не лише гімназії, але й всього міста. Коли він вчився у восьмому класі, то в його помешканні вчителі провели обшук, який не дав ніяких результатів. Хоча можна уявити, як такі дії з боку «влади» підвищили почуття марнославства у юнака, адже він стояв на тому ж шляху, що й А. Желябов! Так само він у кінцевому результаті отримав «четвірку» за поведінку, яка не дозволила йому потрапити на навчання ні до Москви з Петербургом, ані до Києва.

Юнак прагнув стати лікарем. Побачений в дитинстві приклад лікарської помилки, що призвела до смерті товариша, на все життя визначив шлях Івана Львовича. Обрано було Харківський університет. Навряд чи хлопець міг здогадуватися, що завдяки цьому університету, який було відкрито першим на Наддніпрянщині, столиця Слобожанщини стала також першим центром українського відродження в першій половині XIX століття. На базі університету розвинулися цілі напрямки українознавчих студій та літературних шкіл.

Харків, незважаючи на появу потужної київської громади, займав провідне місце в національному русі в другій половині XIX століття завдяки активній культурницькій діяльності інтелігенції. Родини Русових та Єфименків, Олександр Потебня, Дмитро Багалій, Микола Сумцов, Христина Алчевська та інші становили основу руху, який після Валуєвського та Емського указів перебував лише в культурницькій (українофільській) площині. Перспективи українського руху на той час були обмежені не лише російською владою, а й страхом досвідчених інтелігентів перед новими покараннями з боку колоніальної влади.

Але молодь не мала страху і вкотре доводила свою прогресивність, адже млоді було за що боротися — за власне майбутнє. Потрапивши на медичний факультет університету, І. Липа влився в студентську громаду, яка імпонувала йому своєю радикальністю на відміну від українофілів. За свідченнями поліції, яка вела постійний нагляд за студентськими гуртками, Іван Львович швидко знайшов своє місце серед «політично неблагонадійних осіб».

І. Липа любив фах, якому вирішив присвятити себе, та бажання лікувати не лише фізичні, а й соціальні хвороби було теж чималим. Один з гуртків, до якого входив І. Липа та маловідомі сьогодні Л. Фроєрлот і С. Степановський, намагався втілити ідею

створення окремої студентської їдальні, де молодь могла б обговорювати важливі питання без нагляду з боку викладачів чи поліції. Ідея створення подібного закладу вочевидь є навіяною роллю кав'ярень в часи Французької революції, де збиралися відомі просвітителі та обговорювали важливі соціальні питання. Харківська поліція найбільшим агітатором за створення такої їдальні вважала І. Липу.

Навчання в університеті, спілкування з інтелігенцією та студентською громадою вплинули на світогляд І. Липи. Його толстовство і народництво отримало українське забарвлення. Як людина, вихована в душі соціальної справедливості, І. Липа зрозумів першочерговість боротьби за свободу і права саме українців, бо їхнє існування було в рази важчим порівняно з росіянами, поляками, німцями та іншими народами імперії. Щасливим випадком для викристалізування його поглядів стало призначення Олександра Русова у 1891 році статистичним описувачем селянських господарств Полтавщини. Робота була величезна, тож статистик, який належав до відомих громадсько-культурних діячів, залучив собі в допомогу харківських студентів.

У групі студентів, які під час канікул описували майно полтавчан, був також І. Липа. Поїздка селами краю, який є колискою сучасної української культури, адже виплекав Г. Сковороду, І. Котляревського, М. Гоголя, П. Мирного, І. Нечуй-Левицького та багато-багато інших, не могла лишити байдужим нікого. Мальовничий край, який майже не зачепила русифікація, був просто-таки «клондайком» етнографічних особливостей, які студенти намагалися зафіксувати. Щоправда, за спогадом І. Липи, не всі учасники описів майна були щирими українцями. Значна їх частина відмежувалася від нього, тож лише троє з усієї групи стали І. Липі побратимами на все життя. Це М. Байздренко — студент ветеринарного інституту, М. Базькевич — студент технологічно-

го інституту та В. Боровик — студент природничого факультету Київського університета.

У Полтаві вони оселилися у родині Стешенків — батьків відомого згодом літератора, педагога і громадського діяча Івана Стешенка. Перебуваючи в україномовному, майже заповідному середовищі Полтавщини, студенти задумали здійснити поїздку на могилу Т. Шевченка в Канів. Чому саме туди? Четверо юнаків не могли ніяк зрозуміти, як утілити власні прагнення, як розпочати боротьбу за справедливість, на якій основі, що має бути підґрунтям? Ідея відвідати могилу людини, що пророкувала визволення свого народу і закликала його до цього, більше того, давала поради, як це робити і до чого потрібно рухатися, виглядала більш ніж логічною.

Подорож пароплавом по Дніпру, розмова из місцевими людьми, які не могли чітко визначити, хто похований на Чернечій горі, підсилили враження від подорожі Полтавщиною. Як же це може бути, що народ не знає свого Пророка, хіба ж цей люд зможе повстати проти тирана і гнобителя, якщо заклик до визволення не був почутий? Хто візьме на себе місію просвітити темний народ, довести до нього думку, висловлену генієм, і розпочне її втілення в життя? Поступово, наближаючись до Тарасової гори, студенти розуміли, що ніхто... крім них.

Студенти, що прагнули серйозної громадсько-політичної роботи, потрапивши на Чернечу гору, відчували в собі сили для рішучого кроку. Як згадував І. Липа: «...Щось дуже давнє заворушилося, виплило з глибокої душі те, що тайлося досі там, десь-десь на самісінькому споді її...» Тому на могилі Генія вони виголосили обітницю: до кінця життя сумлінно і безкомпромісно працювати на користь українського народу і втілювати в життя заповіти Великого Кобзаря. Так з'явилася таємна організація «Братерство Тарасівців».

З 1891 року Наддніпрянщина, яка була залякана і загнана царською дубиною в межі вузького культурництва, породила рух, що чітко окреслював свою політичну мету, — свободу для українського народу. На той час важко було уявити цю свободу в формі самостійної держави (хоча цю ідею вже було обґрунтовано Ю. Бачинським), тож свобода народу могла проявитися і в автономії з іншими народами імперії, і в рівноправ'ї культури та матеріального становища. Але на початковому етапі руху за звільнення тарасівці бачили просвітницьку діяльність, задля чого створювали бібліотеки й намагалися друкувати україномовну літературу.

Виходячи из назви, місця основания та основного програмного документа товариства — «Profession de foi *молодих українців*», його члени бачили в Т. Шевченкові провісника нової держави. Тому заповіти Кобзаря, зокрема «і мене... не забудьте пом'янути», І. Липа сприймав як особливо важливе завдання. Студентська молодь разом из старими громадивцями-українофілами щороку з великим розмахом святкували роковини Кобзаря. Як згадував І. Липа в листі до М. Грінченко, підготовка до цієї дати починалася майже одразу після завершення різдвяних свят. Вже з 90-х років XIX століття І. Липа помітив значну відмінність між святкуванням цієї дати серед «старих» українофілів та частини молоді: одні вшановували поета, славного предка, а інші намагалися поширювати його ідеї, вбачаючи у роковинах підґрунтя для майбутнього визволення українців з-під колоніального гніту. Виходячи з цієї точки зору, І. Липа підготував і прочитав на святкуванні річниці Кобзаря 1892 року реферат під назвою «Харківський національний рух».

І. Липа став одним из основних натхненників тарасівців або молодих українців, як себе ще називали братчики. Він очолював харківський осередок, який був першим з-поміж тих, які виникли

пізніше в Києві, Чернігові, Катеринославі та Одесі. Також він став одним из авторів програми тарасівців «Profession de foi молодих українців», в якій вперше в підросійській Україні проголошено ідею звільнення народу з-під колоніального ярма та завдання, які необхідно для цього виконати. В програмі все свідоме українство закликали до постійної самоідентифікації на противагу прислужникам імперії, поширення ідей щодо визволення народу, виховання молодого покоління в українському дусі, використання службового становища задля досягнення поставлених завдань, сприяння створенню україномовних книгарень і бібліотек, які мали стати основою для пробудження народу.

Під час організаційної роботи товариства І. Липа влітку 1892 року як делегат від «Братерства Тарасівців» приїхав до родини Грінченків у село Олексіївку, що на сучасній Луганщині. Вже дорогою до оселі видатної родини він розмовляв з селянами і почув від них схвальні та захоплені відгуки про вчительську родину, яка плекає українську мову і традиції. Знайомство з родиною вийшло дуже теплим, в усьому з Борисом та Марією Грінченками вони виявилися одностудцями, адже ті ще у 80-х роках XIX століття висловлювали ідеї наслідування заповітів Т. Шевченка у політиці. Крім дружби, яка зав'язалася в них на десятки років, І. Липа запозичив у Грінченків дві основні ідеї, які, напевно, і сам усвідомлював, але в Олексіївці побачив у практичному виконанні.

І. Липа спостеріг в Олексіївці, що можна не відходити від власних життєвих принципів у вихованні дитини, адже на той час було чимало розмов про те, що українізувати дітей — це їх калічити, звужувати кругозір тощо. І ще один, не менш важливий висновок — він визначився из жанром, який міг подолати скупе різноманіття дитячої літератури, і почав писати казки з національним забарвленням, а також притчі — майже поодинокі явище в українській літературі.

Б. Грінченко, як і В. Самійленко та М. Коцюбинський, стали членами «Братерства Тарасівців» та продовжили власну літературну діяльність і в політичному сенсі. Попередники тарасівців — українофіли, остерегаючись політики, консервували український рух. «Братерство Тарасівців» стало еволюційним продовженням національного відродження, містком між культурництвом та партійним рухом. І. Липа разом з однодумцями розпочали той рух, який завершиться створенням держави в період національної революції, і в цьому їхній основний здобуток.

Не лише родина Грінченків зробила великий вплив на І. Липу. Сам тарасівець також впливав на Бориса Дмитровича. Безсумнівні переконання в Шевченкових заповідях не залишали можливості для компромісу з колоніальною владою. У відповідь на бажання Бориса Грінченка писати до російськомовних часописів, І. Липа дав кілька аргументів, які, очевидно, зупинили видатного літератора. Тодішній очільник харківського відділення «Братерства Тарасівців», розуміючи, що грошова скрута виснажує, зазначав, що почати співпрацювати з російськими виданнями — це *«увесь свій талант або геній віддати чужим людям, чужим дітям... за шмат хліба, що стане поперек горла...»* В тому ж листі він пояснив і своє розуміння шляху становлення мови: *«...як кожна порода звірят змагається за право свого існування, так кожна мова... теж бореться за своє право, і чим більше людей балакають якою мовою, чим більша й ширша її література (якістю і кількістю!), чим більше вона має талантів, тим швидше вона переживе й знищить другу мову... Нам, свідомим українцям, треба се добре знати й пам'ятати (от через що я не поважаю «хвилів» і завжди проти їх московського дряпання: вони-бо власними рухами нищать рідну свою Країну)...»*

Царська поліція оцінила можливі ризики від молодіжного руху, хоч і не розуміла його масштабу. Арешти тарасівців були

спричинені відслідкованою поліцією бандероллю з революційною та україномовною літературою. Її надіслала з підавстрійської України Ольга Франко, дружина видатного Каменяра. В ході слідства навесні — влітку 1893 року було виявлено, що бандероль адресувалася І. Липі, тож він з-поміж десятка заарештованих отримав найсуворіший вирок — 11 місяців ув'язнення в харківській в'язниці та три роки перебування під поліційним наглядом.

Перебування у в'язниці на Холодній горі для І. Липи стало певним іспитом перед наступними етапами політичної діяльності. В той момент все його майбутнє здавалося потьмареним, адже з університета його виключили і залишалася велика ймовірність заслання. Його мати Ганна, дізнавшись про пригоду, яка трапилася з сином, приїхала з Керчі до Харкова, але не змогла одразу до нього потрапити. Вона передала через наглядачів синові кілька сардин (як уродженець морського узбережжя, він любляв рибу) та заздрану просфору, завдяки чому син зрозумів, що мати десь поблизу. Згодом їм вдалося зустрітись, що додало тарасівцю моральних сил.

Підтримували Івана Львовича друзі, серед яких і Грінченки. Після знайомства з родиною педагогів-просвітників, тарасівець захопився ідеєю створення власної «творчої лабораторії», але для цього йому не вистачало дружини. Познайомившись на одному из шевченківських вечорів із сестрою Бориса Дмитровича Апполінарією, І. Липа запраг породичатися з родиною Грінченків. Апполінарія теж виявила зацікавленість студентом-медиком, і в них зав'язалися романтичні платонічні стосунки. Проте дуже скоро І. Липа зрозумів, що зацікавлення Апполінарії (чи Полі, як її називали в родині) зовсім відрізняються від його власних, тож творчого та й будь-якого іншого союзу в них бути не може.

Ув'язнення І. Липи позначилося і на його творчому доробку. Вже з перших років навчання в університеті він почав писати

вірші, прозу та публіцистичні статті. Але у в'язниці він переосмислив свою долю як борця за Україну, котрий зобов'язаний «каратись, мучитись, але не каятись». Тут укотре І. Липа наслідує свого «ідейного батька» Т. Шевченка (день народження І. Липи за старим стилем 24 лютого, так само, як і Великого Кобзаря), навіть вірш «У тюрмі» стилістично схожий на шевченківський, сповнений трагічного оптимізму:

Коли барабани зловіщі почую,
Як візьметься кат за сокиру, —
Тоді я від тяжкого сону прокинусь,
Коли тут в тюрмі не загину...

Тоді вже востаннє я очі відкрию
Й огляну катів України:
Не вбачу між ними ніякого жалю
Й думками в край рідний полину.

І там я побачу: вже воля розкута
У рідну країну несеться,
А з серця народу любов та братерство,
Як луч від сонечка, ллється.

З міцною душею вже діти України
До бою встають з ворогами,
А злого вражина і вражую шану
Без задрости топчуть ногами...

Побачу: старі і малі — все повстало!
У всіх сяють очі, як зорі,
І знов Україна розкішна й могутня,
Знов воля широка й простора!..

Все в мент я побачу... й хвилинка та буде
Мені в нагороду єдину,
Із глумом та сміхом зустріню я ката
Й щасливо умру за Україну...

Вийшовши з в'язниці, тарасівець не мав можливості жити далі в Харкові, тож поїхав додому в Керч. Невідомо, як реагували на його невдале навчання рідні, як це було свого часу в того ж Б. Грінченка, коли його батько намагався звільнити сина з ув'язнення, і, хоч засуджував необдуману діяльність, підтримав сина у важку хвилину. І. Липа ж сам вирішував свою долю, бо не мав впливових родичів, проте мав друзів, які не так ділом, але словом тішили відрізаного від політичного руху побратима. Серед них були майже невідомі сьогодні О. Кривко, Є. Тимченко, М. Яценко, які теж послідовно втілювали в життя ідеали «Братерства Тарасівців», за що поплатилися власним добробутом.

І. Липі пощастило значною мірою в тому, що він не здався після розгрому його товариства. Він не вхопився за чарку і не відійшов від політики назавжди, як це трапилося з частиною тарасівців. Першою проблемою, яку йому вдалося вирішити, була освіта. Не маючи права продовжувати навчання і не отримуючи ніяких відповідей від міністерства освіти, Іван Львович наважився на зухвалий вчинок, який вирішив його подальшу долю.

Столиця імперії — Санкт-Петербург, де «крові пролито людської, і без ножа», саме там вирішувалися всі питання. І. Липа вирішив їхати вимагати права на продовження освіти в столиці. Дозволу на проїзд до Петербурга він не мав, а без нього до столиці — зась!

Коли у поліційному департаменті Петербурга, до якого І. Липа навідався, зчинили скандал через самовільний в'їзд, він виплутався, лише вдавшись до хитрощів. Він заявив, що ще не заїхав

до Петербурга, оскільки його речі все ще на вокзалі. Відповідь поставила поліціантів у глухий кут, і йому дозволили поселитися в місті на час вирішення справи. Вирішив майбутнє молодого українського інтелігента тодішній міністр освіти граф І. Делянов.

Директор департаменту поліції А. Добржинський, який свого часу був прокурором від обвинувачення на суді членів організації «Народна воля», пропонував І. Липі університет у Дорпаті (Дерпт чи Юр'єв), бо в Києві було «можливе повернення до українофільства». І. Липа ж «виторгував» Казань, де викладацький склад медичного факультету був на дуже високому рівні.

У Казані до студента з непевним політичним минулим ставились по-різному. Одні його обожнювали і кликали залишитися при їх лікарнях, інші, як професор С. Левашов, намагалися не допустити, аби тарасівець отримав диплом медика. Майбутній ректор Одеського університета перед самими іспитами примусив студента клопотатися про додаткові документи з Харкова, а, коли той розібрався із бюрократичними проблемами, на іспиті намагався поставити незадовільну оцінку, аби І. Липа повторно йшов на іспити вже наступного року. Проте за студента вступився весь професорський і студентський склад медичного факультету, тож С. Левашов капітулював. Так тарасівець став дипломованим медиком і розпочав тернистий шлях земського лікаря.

Не знаючи куди подітися після іспитів у Казанському університеті, І. Липа активізував пошуки роботи та спонукав до цього знайомих. В листопаді 1897 року він уперше потрапив на три тижні до одного з основних міст свого життя — Одеси, гостював у свого побратима, учасника таємної організації «Братерство Тарасівців», поета і фольклориста Віталія Боровика. В Одесі той після навчання у Ніжині та Києві закріпився у 1899 році, отримавши посаду інспектора Михайло-Семенівського сирітського будинку. Але переїхав сюди дещо раніше, бо був одружений ще з 1885 року

из дочкою відомого одеського художника Амвросія Ждахи. Згодом став одним из провідних членів української громади в Одесі. В. Боровик активно займався поширенням україномовних книг, для чого створив у центрі міста, на Соборній площі, книгарню «Діло».

В Одесі І. Липа познайомився з місцевою українською громадою і з відомим меценатом Є. Чикаленком зокрема. Це — надзвичайна постать в українському русі, адже всією своєю діяльністю намагався зламати стереотип про згубну окремішність українців. У важку хвилину, задля ствердження різноманітних видавничих та культурницьких проєктів, Є. Чикаленко продавав частинами землі свого маєтку, аби підтримати загальну справу не словом, а карбованцем. Відома його фраза, що вже стала крилатою, «Батьківщину варто любити до глибини власної кишені».

Є. Чикаленко через свого товариша П. Кондрацького спромігся, аби І. Липу рекомендували до Ананьївського повіту. Таким чином, перша лікарня, яку очолив І. Липа, була розташована в селі Липецьке, неподалік від Ананьєва, на сучасній Одещині.

Медична галузь Російської імперії в другій половині XIX століття проходила етап модернізації. В руслі реформ царя Олександра II в більшості губерній імперії встановилася земська медицина. Лікарняна та санітарна справа внаслідок цього залежала від земського самоуправління та економічного розвитку регіонів. Протягом перших двадцяти років існування земств діяла так звана роз'їздна система. Тобто лікар мав сам діставатися до хворого. Один из професорів Казанського університета чітко охарактеризував таку систему: «...*Загальна характеристика її полягає в тому, що лікар завжди в поїздах, а хворі ніколи не знають, де знайти лікаря...*»

На початку лютого 1898 року лікар прибув на місце роботи. Умови виявились не надто сприятливими: відсутнє житло для лікаря та місця для харчування, в амбулаторії відчувався постій-

ний холод. Єдина розрада: до Ананьєва було близько, і там була свідома українська громада.

Можливо, І. Липа залишився б у Липецькому, але його громадська діяльність призвела до того, що там почали «вороже ставитися до “хахлов”». Тому, коли помер старий голова Ананьївської управи, з яким Є. Чикаленко мав гарні відносини, почався набір «благонадійних людей». За спогадами мецената, місцевий магнат Ерделі та його однодумці написали до повітового відділку поліції заяви про антидержавну діяльність І. Липи. Така ж проблема виникла в Модеста Левицького, який також з допомогою Є. Чикаленка працював неподалік від Ананьєва в селі Окна (сьогодні — селище міського типу Красні Окни).

Унаслідок такого цькування обидва лікарі змушені були шукати інше місце роботи. Основною персоною, яка поставила собі за завдання прибрати лікарів-українців з посад, був Микола Ерделі (1846—1902) — представник дворянського роду Угорщини. Микола Ерделі був повітовим гласним Ананьєва і зробив чималий внесок у розбудову цього регіону. Невідомо, чи мав магнат інтереси в Липецькому, адже цькування місцевого лікаря навряд чи сприяло поліпшенню лікарняної справи в селі. Маючи значний вплив у земстві, М. Ерделі міг дозволити собі будь-яку забаганку.

Після багатонаціональної Херсонщини мальовнича Полтавщина значно більше подобалася лікарю. Напевне, після подорожі п'ятирічної давнини цей край мав його до себе. Та спочатку нового лікаря не надто добре сприймали місцеві жителі. Як зазначав сам лікар, вони *«як ведмеді, живуть по хуторах, такі ж дикі, як і ведмеді. Знахарок і знахарів тут більше, ніж у других місцях...»* І. Липа поселився в п'ятикімнатній хаті, де, щоправда, спочатку не було жодних меблів і посуду. Та з часом він облаштував це житло, а поряд із будівлею виростив розкішні троянди.

У лікарні під керівництвом І. Липи були два фельдшери й акушерка. Не вистачало найнеобхідніших інструментів. Лікар просив на їх купівлю 300 рублів, а отримав лише 100. Тож інструменти доводилося купувати найдешевші. За тодішніми реаліями Російської імперії земський лікар отримував платню до 1 тисячі рублів, і була можливість її збільшення за вислугою років.

Аби змінити ставлення управи до своєї дільниці в Мачухах, І. Липа розписав статистичний звіт за десять років роботи лікарні. В обов'язок земського лікаря, крім прийому хворих, входило також опікування сиротами, яких на початок його діяльності було десять. Найбільш виснажливою була робота в період епідемій. Так, у січні 1899 року, коли в регіоні лютувала віспа, інфлюєнца (грип), а згодом і скарлатина, І. Липа приймав у середньому вісімдесят хворих на день і об'їжджав все хутори в радіусі сорока верст.

Лікарня за керівництва І. Липи стала своєрідним «культурним центром» села. Лікар ламав стереотипне уявлення про цей заклад, як про останнє місце, куди хочеться потрапити. До різдвяних свят наприкінці 1900 року в ній було влаштовано свято для місцевих дітей. Не забув лікар і прикрасити лікарню святково вбраною сосенкою, потурбуватися і про подарунки. А подарунки були в душі тарасівця — українські книжки: «Кобзар», «Чорна рада» та ін.

У вільний від роботи час, який бував хіба що вночі, лікар писав прозу та вірші. На початку ХХ століття він був уже пізнаваним автором. Його твори можна було побачити у відомому журналі «Літературно-науковий вістник», який об'єднав навколо себе кращі уми тодішньої України, та в інших західноукраїнських часописах. Писав також публіцистику, здебільшого на теми, які найбільш цікавили. Крім політики, це також ідея медичного просвітництва, бо рівень усвідомлення селянами причин всіляких хвороб залишався на рівні середньовіччя. Лікар пропонував по-

ширювати «летючі медичні картки» — щось на зразок невеликих буклетів зрозумілою для селян українською мовою з основними правилами гігієни та відомостями про збудників хвороб.

Згодом він трансформував цю ідею в спробу організації україномовного тижневика «Лікарський порадник». Це було складнішим завданням за картки, але в повній мірі поєднувало два фундаментальних аспекти прагнень І. Липи: просвітництво медичне та національне. Варто розуміти, що мова видання не була забанженою лікаря. Селяни на той час, а вони становили більшість населення українських земель, елементарно не розуміли мови імперської влади. І всі скупі спроби влади поширювати відомості в селах розбивалися об неучтво та іншомовність. Але цей останній аспект так і лишився незрозумілим колоніальній владі, тож всі спроби І. Липи закінчилися невдачами.

До молодого харизматичного лікаря, майже одразу по влаштуванні в Мачухах, почала виявляти цікавість 19-річна дружина місцевого священика Єлизавета Іванівна Геращенко. Молода мати і дружина намагається закохати в себе лікаря — сюжет, який потребує серйозного психіатричного аналізу.

Спочатку І. Липа пробував не помічати її залицянь. Тоді вона почала влаштовувати скандали всім, хто був поряд. Якщо лікар лишався незворушним, Є. Геращенко просто приходила до його господи в гості за різних приводів і вела розмови на всі теми, аби лишитися довше. Лікар на той час запросив свою мати Ганну до себе, та теж не знала, що робити з тією залицяльницею.

Як би «зимно» Липи не ставилися до жінки, вона не зупинялася. І лікар почав її жаліти, а потім з'явилися й інші почуття. Та душевні муки не полишали людину, яка звикла жити по совісті. До етичних сторін психологічної драми додавалося і те, що Є. Геращенко мала дуже своєрідний характер. Побачивши, що І. Липа вже не виявляє до неї ворожості, вона почала жалітися на своє

життя, на чоловіка, який їй не милий, на відсутність можливостей робити щось корисне. І почала проситися до І. Липи в лікарню фельдшеркою. На заперечення, що для цього потрібна спеціальна освіта, цілеспрямована особа пішла на фельдшерські курси.

Старання призвели до того, що врешті лікар «здався» і жінка пішла від священика. Але й служитель церкви не зупинився. Він подав заяву до медичного управління, що не дозволяє своїй законній дружині йти на фельдшерку. Як виявилось, на той час жінка не могла без дозволу чоловіка йти на роботу. Крім того, намагався робити різні дрібні шкоди своєму «супротивнику», писав йому листи зі звинуваченнями тощо.

У листах до М. Грінченко І. Липа докладно описує характер їх взаємин та портрет Є. Геращенко, яку ласкаво називає «Люліки». Він був глибоко спантеличений цією ситуацією. Адже навіть коли все майже владналося, лікар мав чималі душевні переживання, спричинені характером і поведінкою майбутньої дружини. В одному з листів він зазначав: «...з одного боку [я] її чим далі, тим більше люблю. З другого боку, боюся взяти її за дружину. Це така людина, що всім подобається: і жінкам, і чоловікам... всі у неї закохуються... Усякий лічить за щастя зробити їй яку хоче послугу, і вона панує над ними, поки вони не зробляться для неї непотрібними, або поки я не почну сердитися...»

Незважаючи ні на що, все йшло до одруження І. Липи, адже Є. Геращенко подала заяву на розлучення та вчилася на фельдшерку. Але тут утрутилася доля. Вже на початку 1902 року І. Липа опинився на Одещині. Причому він виїхав із Мачух один, а Є. Геращенко ймовірно повернулася до чоловіка. Чому так сталося, джерела мовчать, і якби не продовження цієї історії, то цей роман був би вартий хіба що кількох речень.

Майже через десятиліття, коли І. Липа облаштувався на Одещині й одружився з іншою жінкою, вчителькою Марією Шепель-

Шепеленко, ця історія набула свого продовження. Подружжя жило щасливо, але дітей не мало. Тому в лютому 1910 року вони всиновили хлопчика Георгія з містечка Старі Сенжари, що неподалік села Мачухи, з сім'ї Андрія та Єлизавети Геращенко. Хлопчику змінили ім'я, і так з'явився в родині майбутній талановитий поет і геополітик Юрій Іванович Липа.

В Одеському архіві на початку 2000-х дослідниками було віднайдено справу про всиновлення Георгія (Юрія) Липи, і це була сенсація. Не надто велика, але активна громада місцевих українців, яка звикла шанувати Івана та Юрія Лип, не могла в це повірити, адже питання кровної спорідненості для пересічних людей є дуже важливим. З'явилися розмови про те, що вони дійсно не схожі один на одного, навіть політичні погляди в них різнилися. Галичани теж сприйняли таку новину з не надто великим захватом. Певна тінь падала на ореол відомих «батька і сина Лип». Це не єдиний раз, коли одноосібно вирване з архіву джерело розкривало правду, але без поєднання з іншими — не всю...

Як через вісім років після розриву стосунків з Є. Геращенко І. Липа міг поїхати до неї, аби всиновити її сина? Чи міг би священик, за навіть найбільш ангельського характеру та найфантастичніших умов, віддати рідного сина своєму колишньому супернику? Відповідь очевидна. Іван Львович повернувся до колишніх місць проживання та роботи, аби забрати власного сина. Чому він так довго зволікав, можна лише здогадуватися.

Селяни дуже тепло проводжали лікаря з Мачух, як він сам згадував, «*дехто просто з плачем*». Такі проводи вселяли надію лікареві у безмарне майбутнє. Та в селі стати відомою фігурою не складало проблеми для щирого та чесного інтелігента. Варто було видатися селянам «своїм», тобто не «паничем», та ще й виявити турботу стосовно їхнього духовного розвитку — і любов

кількатисячного українського села гарантовано. А от в місті, аби стати відомим лікарем, треба старатися в рази більше. Навіть потрапити до персоналу лікарні було досить важко.

ВІД ЛІКАРЯ ДЛЯ БІДНИХ ДО КОМІСАРА ОДЕСИ

Одеса на початку ХХ століття була найбільшим містом підросійської України і займала четверте місце за рівнем економічного розвитку в імперії. Рівень строкатості національного складу був надзвичайно високим. Привілейоване становище росіян розділяли в більшості галузей євреї, які за смугами осілості мали можливість для розвитку лише на окраїні імперії. Медична галузь теж була наповнена талановитими єврейськими лікарями. Крім великих державних лікарень, у місті було чимало приватних клінік, оголошеннями про можливість яких яскраво рясніли тодішні газети.

Завдяки потоку зерна та іншої продукції через порт Одеса не зупиняла своє зростання. Село Романівка, яке знаходилося поряд, вже наприкінці ХІХ століття поглинулося містом і перетворилося на район під назвою Слобідка. На момент приїзду І. Липи до Одеси там добудовували нову лікарню. Розуміючи, що з її відкриттям з'являться нові вакансії, І. Липа, ймовірно, за порадами місцевих товаришів, й аби стати для місцевої управи «своею людиною», зайняв посаду, що не стосувалася медицини, — став торговим наглядачем. Ця посада за своїми функціями нагадувала торговельну поліцію. Вже за місяць роботи він успішно пройшов лікарську раду і став поєднувати функції торгового наглядача з тимчасовими обов'язками лікаря для бідних. Це стало можливим завдяки відпусткам двох штатних лікарів.

Робота лікарем у місті за характером дуже відрізнялася, але клопотів було не менше. Міська управа затвердила І. Липу завіду-

вачем лікарсько-санітарним пунктом на Серединській площі (сьогодні — Прохорівський сквер). Іншою назвою площі була «Косарка», чим завдячувала біржі найманих сезонних робітників — косарів. Також він мав спостерігати за одним из базарів — «Толкучим» та кількома житловими кварталами. Згодом до цих адрес було додано ще нагляд за притулком Ципоркіса з Михайлівської діляниці.

Початок ХХ століття приніс півдню імперії кілька спалахів епідемії, зокрема чуми і холери. Внаслідок епідемії чуми місто було поділено на «околотки» — райони з посиленням наглядом та нищенням пацюків. Варто відзначити, що в період епідемії за одного вбитого і принесеного на спалення пацюка платили від 5 копійок. Одним з таких «околотків», що мав номер 8, завідував І. Липа. Лікар спільно з двірниками, поліціантами та іншими помічниками мав спалювати все, що можна було зірвати з квартир будинків, заражених чумою: меблі, підлогу, одяг і т. ін.

Робота не надто подобалася І. Липі, про що він писав до Грінченків: *«У мене така посада: з 7 години оглядаю свій район і базар, в 9—10 йду в контору, а в 10—11 додому, або Управу... праця не по мені, не по спеціальності...»* Тому він планував опанувати, наскільки це було можливо при місцевих лікарнях, «горлові, вушні та носові хвороби» і завершити навчання у Відні. Таку тактику І. Липа вигадав у зв'язку з тим, що в Одеському університеті не було кафедр, яка б спеціалізувалася на подібних хворобах, і так він міг би стати дещо конкурентноспроможнішим серед подібних собі. Реалізувати на практиці це прагнення не вдалося. І. Липа здійснив поїздку до Відня, але що саме пішло не так — невідомо.

Коли в кінці вересня 1902 року в Слобідці-Романівці було побудовано нову амбулаторію міської лікарні, лікарська рада призначила І. Липу її завідувачем і санітарним лікарем. Вважаю-

чи, що його поневіряння завершилися, новопризначений завідувач одразу взявся за купівлю необхідних меблів, інструментів та ліків — все за власні кошти, аби швидше приступити до самостійної практики і не бути ні в чому обмеженим. Та міська управа, врозріз із рішенням лікарської ради, призначила керівником нової амбулаторії іншого лікаря. Тож до кінця квітня 1903 року І. Липа залишився лікарем для бідних при міській лікарні.

Такі умови праці не дозволяли активно включитися в культурницьку роботу, хоча налагодження зв'язків із широкою одеською громадою відбувалося. Крім згаданого вже мецената Є. Чикаленка, І. Липа зблизився і щиро заприятелював з лікарем І. Луценком, юристом та поетом С. Шелухиним (псевдонім С. Павленко), фольклористом, мовознавцем і очільником громади М. Комаровим та іншими. Також ненадовго до Одеси переїхав давній товариш І. Липи — актор та відомий поет М. Вороний. Яскравий склад громади призвів до сплеску національного руху, який було не стримати урядовими заборонами.

Травень 1903 року став вирішальним для лікаря і визначив його долю на наступний десяток років. Одеська управа призначила його лікарем для бідних та завідувачем лікарнею в приміському селищі Дальник. З цієї лікарні починали молоді лікарі, які прагнули працювати в Одесі. Лікарня була невелика, занедбана і нагадувала землянку, в якій, як писали одеські газети, «...хворі зимою розбігаються від холоду... там навіть миші не живуть і, здається, літом мух не буває...»

Незважаючи на всі негаразди, саме у Дальнику І. Липі вистачило часу, сил, енергії та натхнення, аби здійснити більшість із задуманого і ввійти до когорти великих, хоч і не дуже відомих серед загалу, українців.

У серпні 1903 року українцям обох імперій вдалося, із запізненням на п'ять років, zorganizувати святкування 100-річчя лі-

тературного твору, який розпочав еру нової національної літератури — «Енеїди» І. Котляревського. На відкриття пам'ятника І. Котляревському з'їхалися провідні діячі української культури й науки. Одеська громадськість, до якої, працюючи в Дальнику, належав і І. Липа, брала участь у збиранні коштів на пам'ятник ще з 1895 року. І живучи на Полтавщині, він агітував своїх знайомих з причорноморського міста, аби надсилали гроші на створення пам'ятника.

Коли ж уряд дозволив відкриття пам'ятника І. Котляревському та проведення урочистостей, І. Липа поїхав до Полтави. Дуже посприяла ця подія налагодженню міжособистісних зв'язків між українською інтелігенцією. Так, І. Липа познайомився в Полтаві з двома молодими літераторами: О. Кандибою та О. Плющем, в літературній долі яких йому судилося відіграти не останню роль.

Крім широкого резонансу, пов'язаного з ім'ям І. Котляревського, полтавські урочистості привернули увагу до статусу української мови. Так, відомий в Одесі публіцист М. Славинський подав огляд правового стану мови колоніального народу в Російській імперії. Він висловив сподівання на те, що уряд перегляне цензурний устав і українські письменники та читачі перестануть бути «изгоями» серед письменників і читачів інших народностей. Продовжила тему, підняту М. Славинським, стаття І. Липи «О малорусском языке». Лікар доводив до читачів власні погляди на вирішення ситуації: по-перше, аби російські публіцисти чітко з'ясували українське питання, воно потребувало великої кількості розвідок у російській пресі (тож, будь ласка, хочете знати щось про нас — давайте місце для розміщення інформації). По-друге, уряд мав дозволити україномовну періодику на спільних засадах із російськомовною та іншими, що теж дасть росіянам змогу зрозуміти сусідній народ.

Значною життєствердною перемогою лікаря в Дальнику став давно ним очікуваний крок — одруження. Ідеал грінченківської «творчої лабораторії» не було зраджено, адже *«дуже природня і спокійна, з розумними лагідними очима... гарною звучною українською мовою»* двадцятипятирічна Марія, яка з січня 1904 року стала Липою, працювала педагогом і мала проукраїнські погляди. За свідків під час вінчання у Покровській церкві (знищена більшовиками) було взято помітних представників української громади: лікарів Ф. Шульгу та І. Луценка, юриста С. Шелухина та редактора місцевої газети «Южное обозрение» М. Цакні. Після завершення таїнства священник М. Шаравський виголосив перед присутніми, яких було трохи більше десяти, промову українською мовою. Звісно, для того, аби служитель погодився сказати напутнє слово майже зовсім забороненою в імперії мовою, нареченому довелося добре постаратися. Надалі більшість справ, пов'язаних із культурницькою, літературною та громадською діяльністю, родина Лип робила разом.

Улітку 1904 року вони разом поїхали на курси українознавства, організовані у Львові М. Грушевським здебільшого для наддніпрянців. Як і в сьгоднішніх подібних просвітницьких акціях, спрямованих на залучення незнайомих з культурою людей, беруть участь переважно зацікавлені люди, так відбулося й тоді. Крім згаданого історика, на курсах слухали лекції М. Ганкевича, Хв. Вовка, В. Гнатюка, С.Томашівського та інших. До того ж відбувалися краєзнавчі та антропологічні (Хв. Вовк) екскурсії та походи в музеї. Таким був «медовий місяць» подружжя Лип.

Одружившись, створивши затишне родинне гніздо, І. Липа виконав своє друге велике завдання як літератор. Першим було редагування і видання літературного альманаху «Багаття», що побачив світ у 1905 році, хоч був укладений раніше. Альманахи на той час виконували роль заборонених в Російській імперії

україномовних журналів. Вони сприяли популяризації літератури та не давали їй деградувати в умовах заборон.

І. Липа у 1902—1903 роках долучився до видання альманаху «З-над хмар і долин», що вийшов з друку під редакцією його товариша М. Вороного і започаткував видавництво «Одеська Літературна Спілка» (ОЛС).

Ще до публікації першого альманаху І. Липа задумав видавати другий під назвою «Багаття». Про свій задум майбутній редактор писав: *«Альманах Вороного і мій — то одне й те ж, тобто видання одного товариства, але різниця має бути та, що альманах Вороного «З-над хмар і з долин», а мій отак високо не залазитиме і так низько не спускатиметься, а буде братися з самої землі...»* Роботу вже не доводилося починати спочатку, адже були налагоджені контакти з літераторами, і до кінця 1903 року альманах «Багаття» було скомпоновано. Та цензура не давала дозвіл на публікацію більше року.

До «Багаття» увійшли твори тодішніх класиків української літератури: Б. Грінченка, П. Мирного, І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, М. Вороного і багатьох менш відомих літераторів. Крім того, дебютували в альманасі двоє молодих і перспективних літераторів: О. Плющ та О. Кандиба. Останній вперше вдавсь до відомого нині псевдоніму О. Олесь саме в цьому збірнику. І якщо з О. Плющем на цьому етапі не виникало непорозумінь, бо він надіслав свої оповідання, то з О. Кандибою пов'язана ціла епопея.

В автобіографічних матеріалах, надісланих до М. Грушевського як редактора «Літературно-наукового вістника» (ЛНВ), О. Кандиба, який є автором таких рядків:

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!

Співочий грім батьків моїх
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев... (1907),

а також:

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче, і милиш,
І дорожче в час недолі?!
Рідна мова! Рідна мова!
Що в єдине нас злива, —
Перші матері слова,
Перша пісня колискова.
Як розлучимось з тобою,
Як забудем голос твій,
І в вітчизні дорогій
Говоритимем чужою?!
Краще нам німими стати,
Легше гори нам нести,
Ніж тебе розіп'ясти,
Наша мова, наша мати!... (1916), —

згадував, що під час перебування у Полтаві в 1903 році познайомився з І. Липою. Причому останній, як зазначав О. Кандиба, так довго листувався з молодим поетом, *«аж доки не збудив моєї національної свідомости і не переконався, що я вже не буду російським письменником»*. Така фраза видається досить неоднозначною, адже у зазначеному вище випадку из Б. Грінченком справа

була зовсім інша, оскільки видатний письменник мав чіткі погляди і не думав відступати від української літератури. Треба розуміти, що в умовах панування Російської імперії на українських землях бути російським письменником означало друкуватися, бути шанованим і небідним; а присвятити себе українській літературі — бути бідним, в постійній боротьбі доводити очевидні речі всім навколо, навіть рідним і, що дуже ймовірно, бути забутим нащадками. Сьогодні, завдяки збереженому листуванню між двома відомими українцями, можна з'ясувати, які ж аргументи застосував І. Липа, аби зберегти талант О. Кандиби на боці української літератури.

На початку свого творчого шляху О. Кандиба писав вірші як українською, так і російською мовами. Причому першою його п'єсою була російськомовна «Родная глушь» (1901 р.). В 1904 році в газеті «Южный край» з'явився також російськомовний вірш, написаний з приводу приїзду до Харкова відомої російської актриси Віри Комісаржевської. Цей вірш написано і опубліковано вже після зібрання інтелігенції у Полтаві, тож думка, яка часто зустрічається у біографів О. Кандиби, начебто він змінив остаточно свої погляди після вказаної події, — безпідставна. Так, зустріч з видатними діячами справила на нього певне враження, але він залишався на невизначених позиціях. Судячи з його листів, перебував у скрутному матеріальному становищі, тож не гребував і російськомовними творами.

У відповідь І. Липа висловлював розчарування стосовно «практичності» молодого поета, зазначаючи, що не варто у молоді роки виявляти стільки *«розчотливості»*, адже юнацькі роки не для того. Він наводить приклад життєвого шляху Сервантеса, який *«вмер з голоду»*, та І. Франка, який *«хворіє, бідує так, що не може дітям і освіти дати»*. Причиною того, що вони і сотні інших не ганялися за багатством, було те, що *«в душі їх була сильна ідея»*:

поза нею вони нічого не хотіли знати, не йшли ні на які компроміси, не хотіли ні багатства, ні ласого шматка для жолудка».

І. Липа не скупився на різкі метафори: «Відома річ — двом богам служити не можна: або Богові, або ж мамоні. Коли б Ви не знали, що ми, наш народ, хоче бути здоровим народом, щоб його шанували другі, а не парієм, не нижчою расою, коли б Ви знали, що він на своїх, вигодуваних його потом і кровію синів-інтелігентів накладає обов'язки йому служити... Коли б Ви того не знали — то совість Ваша була б спокійна. Тепер Ви спокійним бути не зможете і скільки б Ви не зробили добрих діл, завжди на них буде лежати тінь Вашої свідомості, що зроблено щось не те. У житті траплятимуться Вам люде, що йдуть шляхом ідеї, слугують своєму народові, і ті люде будуть Вам докором живим і у Ваше щастя додаватимуть отруту.

Минули для нас ті часи, коли безповоротно Гоголь, Потапенко, Короленко і т. д. з спокійною совістю пристали до загальноросійської течії. Тоді ще Україна була німа, а зараз вона сказала своє серйозне слово: або тут, або там...

Коли Ви вступите на шлях російського літератора, то знайте — звідти звороту нема. Там, як і на дверях пекла, написано: лиши назавжди надію. Коли ж Ви уславитесь спершу як український письменник, то інша річ: Ви знатимете, що душу продавати не можна, але рукопис росіянам чому ж не продати?..» Напевно, саме цей лист і став вирішальним, бо хоч поет і захищав свою позицію: «мені тільки трішки неприємно було, що я повинен надрукувати дещо з того, що в 1900, 1901, 1902 роках було написано мною на російській мові. Не погляди свої, не душу я продавав, а продавав рукопись», — після цього російськомовної поезії в О. Кандиби вже не зустрічається. Так І. Липа став своєрідним наставником на терновому українському поприщі для поета з когорти найвідоміших літераторів першої половини ХХ століття...

Збільшено тарасівцем за дальницький період і власний художній доробок. Його новели, оповідання («Зорі», «А хата горить», «По щастя»), казки та притчі все частіше друкувалися в журналах. Його твори, сповненні патріотичного почуття, були спрямовані на виховання молоді. Тому казки завжди мають дуже виразне політичне тло і не завжди відповідають рівню розуміння дитячої аудиторії. Казки та притчі І. Липи мають глибокий історіософський та філософський характер, деякі з них примусять замислитися і дорослих.

І. Липа вирішив, що видання творів О. Плюща стане гарним продовженням діяльності «Одеської Літературної Спілки», за умови, що було б повернено половину коштів, витрачених на видання двох перших томів О. Плюща. Далі редактор планував розпочати публікацію творів М. Вороного.

Сподівання на продаж двох, виданих у 1910 році, томів не виправдалися. Аби покращити продаж, І. Липа просив Г. Хоткевича розмістити у редактованому ним «Віснику культури і життя» оголошення такого змісту: *«Продаються по всіх українських книгарнях твори Олексія Плюща в двох томах. Повісті, оповідання і нариси з інтелігентного життя. Ціна за обидва томи 1 р. 35 коп.»*. Та це не виправило ситуацію. В листі до М. Вороного І. Липа зазначав, що *«з виданням Плюща я так сів, що вже нема ні охоти, ні змоги видавати щось інше...»* Це спричинило редакторові фінансові проблеми і припинило його видавничу ініціативу на більш як п'ять років. ОЛС припинила своє існування остаточно.

Чи не найбільшим досягненням І. Липи за час перебування в Дальнику стала побудова нової лікарні. Отримавши посаду, він одразу почав докладати чималих зусиль, аби спонукати одеську управу виділити кошти на побудову нового приміщення для прийому хворих. Він надрукував кілька заміток у місцевій пресі та неодноразово нагадував про стан очолюваної ним лікарні лікар-

ській раді. В результаті вже у 1904 році лікарська рада вирішила просити міську управу про побудову лікарні в Дальнику. Завершилися кабінетні клопоти аж наприкінці 1906 року, коли міська рада затвердила план лікарні. Побудувати нову лікарню доручили відомому українському архітектору і товаришу І. Липи Ф. Нештурху. Для реалізації його проекту виділено 25 тисяч рублів. Ошатну як для приміського селища лікарню, яка і до сьогодні приймає хворих, побудували менше ніж за рік.

Обов'язки лікаря для бідних не завершувалися об'їздами навколишніх сіл та прийомами хворих у лікарні. І. Липа виконував за потреби й адміністративні функції. Під час подолання наслідків повені восени 1905 року він став найбільш популярною особою в Дальнику. І не тому, що по всій імперії розгулялася революція, гасла якої носили ліберальний характер і мали б змінити несправедливість тогочасного устрою. Вся українська громада Одеси активно включилася у цю революцію, оскільки бачила можливість для поліпшення становища українства. Але дальницькому лікареві доводилося приділяти менше уваги революційним подіям, адже міська управа внаслідок повені доручила йому розподіляти матеріальну допомогу між постраждалими. З приводу такої популярності лікар писав: *«Я секретарь і касир Попечительства, то можете уявити, як мені живеться. За останній рік роздав тут 6—7 тис. руб. ...»*

І. Липа активно долучився до створення україномовних газет в Одесі й надсилав до них чимало своїх статей. Крім того, взяв участь у виборах виборщиків до I Російської думи та був пов'язаний із партійним будівництвом кількох політичних сил. Додав йому клопотів історія, що розрослася в чималий скандал. Саме він, поставши публічно в 90-х роках ХХ століття, спричинився до того, що місцеві імперієфіли (і відповідно україножери) спробували кинути тінь на його чесне ім'я лікаря. В одеських

газетах згадувалося слідство у відповідь на заяву персоналу на завідувача дальницькою лікарнею. Один из краєзнавців і, вочевидь, шанувальник міфу про російську Одесу, віднайшовши цей факт, поспішив указати українцям на безчесність їхнього «героя» і звинуватив його в зарозумілості й некомпетентності. На захист І. Липи стали одеські історики, зокрема А. Мисечко, який віднайшов ту саму слідчу справу.

Сьогодні можна з'ясувати всі обставини тих подій. Все почалося з того, що влітку 1904 року до дальницького лікаря з проханням улаштувати її знайому Анастасію Грабовську звернулася М. Грінченко. Лікар, який тоді мав у підпорядкуванні тимчасову фельдшерку, виявив готовність допомогти. Причому з усією притаманною йому душевністю перейнявся непростю долею А. Грабовської. Аби вона не вагалася, він просив М. Загірню-Грінченко розповісти знайомій про лікаря *«аби вона (А. Грабовська) знала, що їде до своїх людей, які їй у всьому допоможуть...»*

Приїхавши до Дальника, А. Грабовська стала причиною всіляких негараздів для завідувача лікарні. Не пропрацювавши і двох місяців, вона почала писати скарги на лікаря до управи. Причиною вказувала надмірну вимогливість І. Липи до неї.

Коли фельдшерка знайшла місце роботи в Харкові, то спромоглася невідомим способом заручитися підтримкою місцевого фельдшера С. Онацького, який був кумом І. Липі. Невідомо, чому людина, дитині якої завідувач був хрещеним батьком, виступила проти нього, але до лікарської ради надійшла нова скарга. За висловом лікаря, вона *«накачала таку жалобу на мене, таку підлость, що рада аж ахнула...»* Таких заяв було кілька, як від згаданих фельдшерів, так і анонімних. Більшість звинувачень були вигадками та перекрученнями, хоча лікар дійсно давав селянам ліки інколи без оплати. Розуміючи матеріальне становище своїх односельчан, він допомагав «у борг».

Найжахливішою була «анонімна» скарга из тринадцятьма описами «лікарської недбалості» І. Липи, наслідком якої були навіть смертельні випадки. Як стало зрозуміло під час слідства, всі ці випадки були вигадані і написані С. Онацьким. Крім того, фельдшер спонукав написати неправдиві заяви проти Івана Львовича місцевого господаря винної лавки, псаломщика та навіть 14-літнього хлопчика. Така фальсифікація стала можливою завдяки неосвіченості місцевих селян, яких С. Онацький записав у «постраждали».

Після від'їзду А. Грабовської фельдшер С. Онацький сам продовжував «війну» проти завідувача. І. Липа змушений був кожного разу письмово спростовувати нападки. Його заяви також містили звинувачення фельдшера. Їх обох було відсторонено на час слідства, що викликало занепокоєння в селян. Троє з них подали до управи листа из підписами 335 осіб, що виступали на підтримку І. Липи. Тож у квітні 1905 року скандальна справа завершилася тим, що С. Онацького було переведено до іншої лікарні, а в Дальник призначено нових фельдшерів. Надалі в Дальнику подібних ситуацій у завідувача не виникало.

Знаковою подією для Одеси стало утворення товариства «Просвіта» як наслідку революції 1905—1907 років. Різниця між появою «просвіт» на Галичині складала майже півстоліття, але наддніпрянці активно намагалися надолужити втрачене. Головою одеської «Просвіти» став лікар І. Луценко, на квартирі якого затвердили статут товариства. Було організовано кілька напрямків діяльності організації: освітній, літературний, драматичний. При «Просвіті» періодично проводилися тематичні вечори, на яких зачитувалися реферати на різні теми. Також функціонували бібліотека, читальня, архів та музей — з'являлися всі умови для розширення кола свідомих українців.

І. Липа долучився до організації товариства, брав участь у його діяльності і входив до правління. На загальні збори тарасівцеві приходив у більшості випадків разом із дружиною Марією. Поряд із роботою з розбудови товариства І. Липа висвітлював становище «Просвіти» на сторінках періодичних видань.

Перша російська революція завершилася скасуванням демократичних свобод. Внаслідок цього в Одесі — одному з центрів демократичної революції — розпочалася жажлива реакція. Переслідувалися колишні революціонери та ті, хто їм співчував, а також представники «інородчих» народів. Та українська громада не здавалася. Після закриття «Просвіти» її місце посів «Український клуб Одеси», а далі — культурницьке товариство «Українська хата».

Після всиновлення Юрія Липи в лікаря з'явилися нові клопоти, зокрема із навчанням сина. В попередній родині Юрію заборонялося вживати українську мову, що дуже турбувало подружжя Лип. Вони заохочували його до читання літератури, подарувавши близько сімдесяти україномовних книг. За словами Марії Липи, він їх активно читав, буквально «ковтав». Батьківські зацікавлення художньою літературою та самостійницькими ідеями поступово передалися синові, але домашньої освіти для викристалізування особистості було замало.

Проте переїзд до Одеси міг призвести до арешту, що у поєднанні з давніми харківськими справами могло мати жахливі наслідки. Але коли в травні 1912 року знайшлася вакансія, І. Липа, зважаючи на необхідність навчати сина в гімназії, полишив Дальник. Одеський градоначальник затвердив його лікарем для бідних Михайлівської дільниці. Оселилася родина Лип у робітничому районі міста, що мав назву Ближні Млини. Невеликий будиночок, який винайняв лікар на вулиці Юр'ївській (сьогодні — Єфимова)

за номером 17, став лікарнею, аптекою та творчою майстернею І. Липи.

Одразу після переїзду до Одеси лікарю було важко психологічно й матеріально. І. Липа зазначав: «...практики нема, бо всі лічуть себе бідними і користуються порадами даром...» Але незабаром, за спогадом одного з товаришів лікаря, публіциста та політичного діяча І. Гаврилюка, у І. Липи не часто випадала вільна хвилина. Незважаючи на зайнятість, у подружжя Лип завжди знаходився час для виховання сина.

Як підручник з історії для сина тарасівець використовував книгу М. Аркаса. Як відомо, його «Історія України-Руси», що вийшла у 1908 році, отримала дуже несхвальну рецензію від М. Грушевського, причиною чого було бажання останнього монополізувати право на історичні твори, популярного характеру зокрема. Проти подібного монополізму, без сумніву, найвидатнішого історика України І. Липа виступив ще у 1911 році. Коли відомий письменник і бандурист Г. Хоткевич вказав на М. Грушевського як причину всіх недоліків ЛНВ, товариша на літературній ниві підтримав І. Липа, написавши статтю про те, як погано журнал ставиться до своїх співробітників, яких часто виганяли з ЛНВ. До звинувачень проти М. Грушевського долучився також юрист, громадський діяч та поет С. Шелухин.

М. Грушевський, зваживши на критику, віддав керівництво ЛНВ редакційному комітетові, що, на думку дослідників, мало негативні наслідки для видання. Ці події зіпсували взаємини І. Липи з низкою однодумців, зокрема Є. Чикаленком, який захищав позицію М. Грушевського. На думку відомого мецената, *«такому геніальному чоловікові (як М. Грушевський. — І. С.) треба багато вибачати, бо користь від його Україні величезна...»* Невідомо, чи був І. Липа задоволений власною критикою редактора ЛНВ.

Працюючи лікарем для бідних Михайлівської дільниці в Одесі, І. Липа зустрів початок Першої світової війни. З цією війною пов'язана досить своєрідна сторінка біографії І. Липи. Єдиною підставою для того, аби вважати, що він був на фронті в 1914 році, є дві листівки, надіслані до С. Єфремова в серпні—вересні цього року зі Львова до Києва. Написане в них, без сумніву, належить руці І. Липи, до того ж текст листівок було опубліковано в 2008 році разом із іншими його листами до видатного літературознавця.

У згаданих листівках Іван Львович писав про те, що 13 і 17 вересня (за старим стилем) був у боях і ввійшов до захопленого російською армією Львова одним з перших серед офіцерів. Це робить можливим вважати, що він був у складі 5-ї або 42-ї піхотної дивізії 3-ї армії під командуванням Н. В. Рузького і брав участь у Галицькій битві. Далі він брав участь у першій облозі Перемишля, що тривала 25 вересня і була знята у зв'язку з підходом великих сил німецької армії. Під час облоги фортеці І. Липа працював у штабі «на позиції», звідки виїздив до Львова. Зокрема, 13 вересня він відвідав І. Франка. Подальше перебування І. Липи на фронті було ймовірно нетривалим, адже І. Гаврилук згадує про їхню зустріч влітку 1915 року в Одесі.

Іван Липа ще на початку війни висловив думку, що війна може значно змінити ситуацію в світі. Імперіалістична війна для колоніальних народів могла принести визволення лише шляхом розвалу імперій. І це сталося! Російська імперія, перебуваючи в складі союзу переможців, Антанти, почала хитатися. І першою полетіла додолу її вершина — монархія. Лютнева революція принесла зміни в кожну родину: від царської до останнього селянина. Тож коли в Одесі почали формуватися місцеві ради і комітети, І. Липа став членом українського ке-

рівничого комітету, що мав налагодити зв'язок із центральними органами управління.

Громадська діяльність разом із відданістю лікарській професії надала Івану Львовичу великого авторитету серед робітників району, в якому він проживав. Тож, коли революційні події 1917 року докотилися до Одеси, відомого лікаря для бідних обрали комісаром Михайлівського району міста. За свідченнями сучасників, залізничники, які мали найбільший вплив у районі, нікого іншого не хотіли бачити на цій посаді. І. Липа створив разом із сином Юрієм видавництво «Народній Стяг» в Одесі та активно дописував на політичну тематику до кількох газет, що з'явилися після революції.

Українська національна революція, як відомо, пішла не тим шляхом, яким вона мала б розвиватися, аби звільнити народ від колоніальної залежності — не націоналістичним. Тут поняття «націоналізм» вживається не як синонім радикалізму, а як ідейна течія, спрямована на першочергове вирішення національних питань, а в випадку українців найпершим завданням було отримати свободу. М. Грушевський та В. Винниченко, яких революційні події винесли на вершину українського політичного бомонду, чітко трималися позицій соціалістичного федералізму, підхопивши цю ідею слідом за М. Драгомановим. Як і будь-яка ідеологія, драгоманівщина мала властивість до старіння і деактуалізації. Та усвідомити це в той час було нелегко.

Більшість тодішніх діячів волали про самостійність у складі федерації! Але як можна бути самостійним, несамостійно вирішуючи цілу низку політичних, економічних та культурних питань? Тобто українцям пропонували бути самостійними, але залежними...

Не оминула ця абсурдність і публіцистики І. Липи. Він також агітує за Центральну Раду і закликає до підтримки її «залежно-са-

мостійницького» курсу, бо він забезпечить українцям свободу. Чи це була омана тенденційними політичними гаслами, чи щось інше? Якщо згадати програму «Братерства Тарасівців», погляди І. Липи на мовне питання та колоніальну політику Російської імперії стосовно українців, а також його підтримку думок, висловлених відомими націоналістами М. Міхновським та І. Луценком, то виглядає нелогічним, що тарасівця так легко ввели в оману плутані гасла М. Грушевського та інших автономістів.

Іван Львович неодноразово висловлював думки про шкідливу звичку українців бути по різні боки барикад, тим самим шкодячи загальній справі. Вся самостійницька течія одеської громади з головою пірнула в революцію і так само не перечила ідейній плутанині Центральної Ради. Чим це пояснити? Угодством або ж стратегією. Причому ніхто не планував звільнитися одномоментно, навпаки, мова йшла про десятиліття, а, можливо, й більше.

Загалом питання, що українці застрибнули в «останній вагон націєтворення», є досі мало осмисленим. Якби сьогодні побутувало чітке розуміння того, що українська інтелігенція, як верхівка колоніального народу, планувала свою боротьбу, можливо, на століття, було б легше розуміти проблеми сучасності. Інтелігенти, які десь у кулуарах обговорювали довготривалу стратегію, називали синів Юріями (образно, мали б побороти Змія) та освоювали потрібні для просвітництва й збройної боротьби професії (лікарська справа, на відміну від учительської, підходить до першого й другого), виявилися майже зовсім не готовими до швидкоплинних подій.

Революційні події 1917 року збурили потребу в кваліфікованих українцях, які були б місцевими і водночас «своїми» для Центральної Ради у Києві. Завдяки цьому ціла низка одеситів: С. Шелухин, В. Чехівський, А. Ніковський та багато інших — були винесені громадськістю на політичну поверхню из тісних сучо

українських громад. Тож наступний адміністративний злет тарасівця І. Липи — посада комісара міста Одеси за часів нетривкої Української Народної Республіки, що перебувала під пильним оком німецького півмільйонного армійського корпусу.

Повноваження комісара міста багато в чому були схожими на функції градоначальника, до яких додавалися завдання урядового комісара. Тарасівець здійснював нагляд за діяльністю місцевих урядових закладів, казначейства, державного банку, біржі, міщанської ремісничої та міської управ. Також до повноважень комісара входило впорядкування місцевих притулків колишніх іменних відомств, справи біженців, питання демобілізації, виїзду з міста, надання дозволів на носіння зброї, цінова політика тощо. Канцелярія українського комісара Одеси знаходилася у будівлі колишнього градоначальника на вулиці Грецькій, 9.

Ознайомившись із станом речей, Іван Львович з кінця березня почав публікувати власні розпорядження в одеській пресі. Вони стосувалися справ іноземних підданих, контролю незареєстрованої зброї, регулювання стосунків між власниками житла та їх клієнтами, намагався запобігти спекуляції при обміні австрійської крони на українську гривню.

Багато проблем в Одесі було пов'язано з галуззю розваг. На прибуток від закладів «видовищ та звеселянь» (кіно, театрів, цирків тощо) з ініціативи комісара фінансових справ Одеси І. Липа запровадив тимчасовий податок. Аби запобігти нечесним виграшам в азартних іграх, зокрема лото, комісар опублікував у пресі правила, за якими ця гра мала провадитися в одеських клубах. Не забував І. Липа про підтримку українського друкованого слова. Всі підзвітні йому державні інституції він зобов'язав надіслати свої адреси до редакції «Вісника Ради Народних Міністрів УНР», аби часопис регулярно до них надходив. Поряд із цим І. Липа видав указ, що стосувався цін на україномовні книжки. Комісар

заборонив спекулювати на них, адже спекуляція «*дуже перешкоджає бажанню нині ознайомити громадян з українськими підручниками і літературою...*»

Одеса, яка ще з XIX століття славилася кримінальними історіями, потребувала задля налагодження життя громадян реорганізації органів правопорядку. Шляхи реформ не були чітко визначені урядом УНР, навіть питання підзвітності міліції не було вирішене. Готуючись до прийняття повноважень керівництва міліцією, І. Липа відзначав, що буде сприяти українізації органу внутрішньої безпеки: «*Для цього будуть введені курси української мови, і всі чини повинні знати українську мову...*»

Комісар міста, поки це було можливо, не припиняв займатися своєю медичною дільницею, де так і залишався «лікарем для бідних». Місцева рада, в якій більшість склали проросійські «кадети» та багато відвертих чорносотенців, побачили в тому «жахливе порушення» і подали скаргу на комісара. Тож І. Липі нічого не залишалось, як полишити свою лікарську дільницю на час перебування на посаді комісара Одеси.

Особливістю періоду, пов'язаного з перебуванням І. Липи на посаді комісара Одеси, була окупація України австро-угорськими і німецькими військами. З подачі чи за сприятливого мовчання німців до влади прийшов «український Маннергейм» — П. Скоропадський, який, на відміну від свого фінського візаві, також будучи генералом, не зумів організувати в Україні армію, яка б змогла протистояти «червоній чумі». Деякі одеські соратники І. Липи, зокрема І. Луценко, потрапили в «чорний список» гетьманської влади і були заарештовані. Арешт І. Луценка є дуже показовим прикладом нерозбірливості гетьманців у тому, з ким вони боролися. Лікар Луценко, незважаючи на свій поважний вік, став одним из провідників українського відновленого козацтва та нечисленної «Одеської Січі», до якої належав і син І. Липи Юрій.

Арешт ідеолога і практика нового українського війська викликав чималий протест із боку одеської громади, зокрема й І. Липи.

І. Липа за часів Гетьманату П. Скоропадського став виконувати обов'язки лікарського інспектора міста Одеси. Вчорашній «лікар для бідних» мав інспектувати відповідність і кваліфікацію провідних лікарень та різноманітних медичних закладів — ще один цікавий парадокс революції. Хоча тут також прослідковується певна закономірність: лікар для бідних був опорою для незаможних робітників, а революція зробила цей прошарок надважливим на певному етапі.

Гетьманат, який спирався на заможні прошарки населення та німецькі багнети, наприкінці 1918 року закінчився безславно: грамотою Гетьмана про федерацію з «білою Росією» та його ганебною втечею. Щоправда, сам Гетьман не вважав свої дії ганебними, та й за його діяльності з'явилася Академія наук та духовна інституція, до розбудови якої доклав руки згодом і тарасівець.

Основною антигетьманською силою у 1918 році була Директорія УНР, очолювана В. Винниченком та С. Петлюрою. Звісно, ця сила була народною і за своїм політичним характером соціалістичною — аж ніяк не українсько-кровожерною, як її прагнув показати М. Булгаков чи наступні адепти тоталітарної імперії.

Одесі не пощастило цього разу потрапити до складу УНР. Через непорозуміння з Антантою війська Директорії за кілька тижнів з боями залишили місто. 17 грудня його зайняли французи разом із Добровольчою армією А. Денікіна. «Білі» сили були більше до вподоби переможцям Першої світової, ніж нікому не відомі в Старому Світі українці.

На час інтервенції військ Антанти на південь України в місті господарював генерал-губернатор А. Гришин-Алмазов, ззовні воно блокувалося військами Директорії УНР. Залишатися в таких умовах для представника української інтелігенції було небезпеч-

но. Крім того, І. Липу було затверджено міністром культів в уряді Директорії (назва досить матеріалістична і збігається з висловом М. Грушевського «*обійдемося без понів*»). Посланці від українського штабу, розміщеного на залізничній станції Вигода неподалік Одеси, повідомили новопризначеному міністру, що йому загрожує небезпека арешту або й розстрілу через арешт у Вигоді російських чиновників, повернення яких вимагало керівництво Добровольчої армії. Коли ж штаб Директорії відмовив, очільники монархістів пообіцяли розстрілювати відомих українців в Одесі. На шантаж штаб не відреагував, адже вважалося, що основних представників української громади в місті вже немає. Денікінці ж указали на те, що І. Липа в «*їхніх руках*», тому штаб Директорії і надіслав посланців, аби якнайшвидше забрати міністра з Одеси.

Вказані події відбувалися під час новорічних свят 1919 року.

МІНІСТР УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Попрощавшись із родиною, І. Липа разом із групою робітників нелегально пройшов через залоги російських і французьких військ, потрапивши на нейтральну територію. Син Юрій приєднався згодом до батька, а з дружиною Марією та матір'ю Іван Львович, як виявилось, бачився востаннє.

Вийшовши на українських військових, лікар пересвідчився, що його нова посада не вигадка одеських газетярів. 2 січня старший осавул штабу військ УНР на прізвище Будяк видав на станції Вигода І. Липі посвідчення, що він дійсно міністр УНР. Такий документ був потрібний для того, аби без перешкод проїхати до Києва, куди він прибув 4 січня.

Перший уряд Директорії УНР на чолі з іще одним одеситом В. Чехівським було затверджено 26 грудня 1918 року. До нього

було зараховано І. Липу як керівника управління культур при міністерстві освіти. Спершу він вважався безпартійним, але одразу ж по прибутті до Києва долучився до Української партії самостійників-соціалістів. Уряд Директорії УНР неформально поділявся на «ліву» і «праву» частини. До «лівої» належали представники партій УСДРП та УПСР (соціалісти-революціонери), а до «правої» — УПСС та УПСФ (соціалісти-федералісти).

До «правих» як член Української партії самостійників-соціалістів належав І. Липа. Ця партія виникла в грудні 1917 року в результаті реорганізації Української народної партії, очільником якої був батько українського націоналізму М. Міхновський, під час Всеукраїнського з'їзду самостійників у Києві. Головою партії став О. Макаренко, товаришами голови (заступниками): П. Макаренко, В. Андрієвський та І. Луценко.

Партійна програма полягала у проголошенні незалежності УНР, сприянні становленню соціалістичної України за принципом: *«фабрики й заводи мусять належати українцям-робітникам, а земля — українцям-хліборобам»*. Таке гасло є майже ідентичним до вкраденого у політичних опонентів більшовиками. В аграрній українській свідомості, яка згодом буде стерта апокаліптичним геноцидом 1932—1933 років, спільне гасло для «правих» та «лівих» виявилось козирем останніх, хоч пізніше більшовицькі загарбники замінять «землю — селянам» на «землю — селянським спілкам», що означатиме зовсім інше... Важливим моментом у програмі УПСС було створення постійного українського війська та переобладнання його на західноєвропейський лад.

Керівником першого уряду Директорії УНР став одесит, педагог В. Чехівський. Напевне, те, що керівником уряду став один из провідних одеських громадських діячів, вплинуло і на вибір міністра культур. Чи можна було вважати І. Липу компетентним у даному аспекті громадського життя — питання досить складне,

хоча релігія для нього важила багато, адже основу єднання та благополуччя народу він бачив у духовності.

Українська православна церква, як відомо, ще з XVIII століття цілком підпорядковувалася Москві. В царській Росії церква становила одну з основ, на яких трималася держава і її бюрократичний апарат, а значить, церква була об'єднана не з народом, а скоріше з його наглядачем. Про це І. Липа неодноразово писав, зокрема в 1906 році в статті «Сучасний рух і духовенство». В ній він зазначав, що після царського маніфесту 17 жовтня 1905 року в православній церкві стали помітні зрушення в бік модернізації: відділення від державного апарату, виборність священників, виділення крайових церков тощо. Та бюрократичний апарат, за словами публіциста, не може допустити реформування церкви, адже, втрачаючи вплив на духовенство, втратить контроль над населенням.

На думку І. Липи, православній церкві в той час (у 1906 р.) необхідно було використовувати приклад католицької чи греко-католицької церков і бути ближчою до мирян, а не до чиновників. Стосовно української церкви І. Липа відзначав, що вона має стати найближчою до народу: боротися за самостійність від московського патріархату, адже в неї не менше прав на автокефалію, ніж у грузинської, яка тоді була майже непідвладною Москві.

За відсутності міністра його обов'язки виконував К. Миревич. Він разом із прем'єр-міністром опрацював і затвердив указ про створення Української автокефальної церкви — окремої від московського центру, що мала об'єднати всі православні єпархії на українській території. І. Липа після приїзду в першу чергу поставив свій міністерський підпис на цьому історичному документі.

Сучасники І. Липи характеризували його як людину з м'якою вдачею, з очима, повними співчуття. Але міністр із нього був зовсім не м'який. Перманентна проблема української влади і тоді,

і сьогодні полягала в недисциплінованості, незібраності та різноманітних зловживаннях. Тарасівець це добре усвідомлював. Архіви зберігають низку його наказів по міністерству, що мали дисциплінувати його підлеглих. Міністр звертав увагу співробітників на важливість їхньої роботи та їх *«святий обов'язок допомогти Державі»*.

Як уже зазначалося, І. Липа від найранніших періодів своєї діяльності мав самостійницькі погляди, однією з основ яких була ідея соборності — єдності етнічних українських земель. Причому ідея соборності не полягає у механічному об'єднанні. Її втіленням є духовна єдність, злиття українців, що належали до різних країн, в один народ із визначенням одного шляху як національної ідеї. Цій ідеї судилося оформитися юридично саме в період його перебування на посаді міністра.

22 січня 1919 року очільники УНР та ЗУНР проголосили Акт злуки, що мало велике значення для тогочасного та наступних поколінь українців. Російська (а згодом і совєцька) псевдонаукова пропагандистська історіографія постійно твердила про бажання українського народу до возз'єднання з московським народом. А в дійсності об'єднатися треба було самим українцям. Незважаючи на це, перше за триста років об'єднання українців було здійснено урядами із суто прагматичних міркувань — задля використання Української галицької армії (УГА) проти більшовиків, яким Директорія УНР офіційно оголосила війну 16 січня 1919 року.

У цих подіях І. Липа відзначився кількома міністерськими розпорядженнями. Зокрема, він просив завідувача київської єпархії єпископа Назарія, аби він скликав київських священників для участі в урочистому молебні на Софійському майдані. Крім того, він повідомляв київських єпископів про порядок проведення свята «сполучення Галичини з УНР». Священники мали прибути на заздалегідь визначені місця на майдані об 11-й годині. Акт

злуки зачитувався урочисто чотирма дияконами по чотирьох кутах Софійського майдану. Після молебню священники з 13-ї до 15-ї години мали відправляти у власних церквах «святкову благовість».

Масштаб святкування цієї історичної події на Софійському майдані був величезним. Там знаходилася вся українська еліта. Панувала атмосфера радості та єднання. Лунали урочисті промови, в яких не було й тіні сумніву, що довгоочікувана єдність є остаточною. Присутність великої кількості духовенства стверджувала, що єдність відбулася з дозволу вищих сил, а отже, є божественною благодаттю. І в цьому останньому аспекті є великий внесок міністра віросповідань, який мобілізував священників на вшанування свята Єднання.

Важливим моментом в урядових діях І. Липи є сприяння становленню української церкви. Панування чужої церкви в країні сприяє рухові держави в певному напрямку. Міністр віросповідань забезпечив усім необхідним послів, що відправилися до Вселенського патріарха в Стамбул, та сприяв створенню групи, яка б розробила проект статуту нової церкви. Ще одним досягненням було зібрання Священного синоду як найвищого органу влади новоствореної УАПЦ. Згодом синод було перейменовано на Вищу освячену церковну раду України.

Та чи може бути народною церква, якою мала стати УАПЦ, якщо вона не проводить служіння народною мовою і не об'єднана з народом нічим, крім території та матеріальних ресурсів? Звісно ж, ні. Тому очолюване тарасівцем міністерство розіслало наказ від 25 січня, в якому йшлося про необхідність ведення діловодства та *«всіх зносин духовенства»* лише українською мовою.

Разом з І. Огієнком міністр започаткував друк україномовної духовної літератури, посприяв розвитку Кам'янець-Подільського

університета, де серед викладачів було чимало священиків, він ініціював законопроекти щодо асигнування державних коштів на утримання православних причтів по всій Україні.

Немає сумнівів, що дії міністра дали б свої результати, але цьому стали на заваді події, які від нього не залежали. Військові сили Директорії, незважаючи на значну мілітаризацію українського населення, з різних причин не могли зупинити більшовиків. Уряд під загрозою нової окупації відступив «вагоном Директорії» до Вінниці, далі в Жмеринку, Проскурів та Рівне. У квітні 1919 року з І. Липою сталася подія, що не мала політичного характеру, але припинила його урядову діяльність як міністра.

Як важлива постать партії «самостійників-соціалістів», міністр віросповідань виїхав з Рівного в Броди, де проходила нарада ЦК партії. Після наради він поїхав до Коломиї, де, погодившись на запрошення повітових старост, перед Великоднем (20 квітня) потрапив на бенкет разом із іншими партійцями. Отруївшись там консервованою вепрятиною, він лікувався три тижні в Станіславові. Далі ще тиждень, до 24 травня, — в Косові. Це отруєння мало вирішальне значення і для його політичної кар'єри, і для подальшого стану здоров'я.

Не одужавши цілком, тарасівець разом із сином Юрієм вирушив до Кам'янця-Подільського, який на той час перетворився на значний політичний центр. Але в цій подорожі став жертвою нових обставин. Оскільки український уряд не тримався міцно на власних територіях, на значній частині Буковини панували румуни. На Коломиїщині І. Липу разом із сином та ще одним міністром Ю. Коллардом заарештували румунські солдати.

Серед речей українських міністрів було повно державних та партійних грошей. Звісно, гроші румуни одразу прихопили, як і годинники, а стосовно долі міністрів та їх родин зробили запит до своєї столиці.

Ні Іван, ні Юрій Липи не знали, як діяти. Зате знав Ю. Коллард — він утік за зручної нагоди. Румунські солдати змушені були відпустити інших затриманих, не зважилися розстріляти, адже боялися розголосу. Так І. Липа лише дивом урятувався, але, позбувшись доручених коштів, утратив довір'я прем'єр-міністра Б. Мартоса та інших членів уряду.

За час, поки І. Липа хворів та рятувався від румунів, у Рівному змінили склад уряду Директорії УНР. Незважаючи на соціалістичний характер, до нього заочно записали як міністра культів І. Липу. Голова третього уряду Директорії Б. Мартос, не отримавши відповіді від переобраного міністра, залишив на певний час місце за ним, тобто не призначав нового, сподіваючись на повернення І. Липи до Рівного.

Напевно, очікування прем'єра завершилися після невдалої спроби державного перевороту, який намагалися здійснити В. Оскілко та полковник П. Болбочан. Адже обидва були підтримані УПСС як її члени, а І. Липа був однією з провідних її постатей. Тому Б. Мартос і вважав цю подію «політичною смертю» як цієї партії, так і її провідників. Проте нового міністра віросповідань було призначено вже за четвертого уряду, очоленого І. Мазепою, ним став І. Огієнко. І. Липа в червні 1919 року прибув до Кам'янця-Подільського і надалі займався переважно партійною діяльністю та письменством.

У часописі «Вільна Україна» з'явилася ціла низка його оповідань на воєнну тематику. Фактично ці твори є одним из небагатьох його надбань часів українсько-більшовицьких воєн (або ж українсько-російських).

Урешті-решт поляки вирішили загородитися від зони, ураженої «червоною чумою». Армії для цього було замало, потрібна була «буферна територія», якою мала б стати самостійна Україна. Республіканські українські сили на чолі із С. Петлюрою (В. Винни-

ченко до останнього вірив у доленосність більшовицького руху, тому й покинув Директорію) пішли на угоду з вождем поляків Ю. Пілсудським. На невеликий проміжок часу відбили Київ, але більшовиків тоді було важко стримати, а поляки не надто й старалися, поки не постала загроза завоювання їхньої столиці.

Чомусь в умовах державотворчого провалу І. Липа найбільше концентрувався на необхідності вироблення нового проекту основного державного закону. Він працював у конституційній комісії, яку очолював ще один міністр-одесит А. Ніковський. Незважаючи на те, що документ, вироблений конституційною комісією, отримав схвальні відгуки експертів, Головний Отаман С. Петлюра його не затвердив, віддавши перевагу створенню Державної Народної Ради — передпарламенту зі змішаними функціями, тож кількамісячна робота виявилася марною.

І. Липа брав активну участь у роботі уряду. В нього і думки не виникало, що все втрачено, навіть коли опинився на території Польщі. Тому не здійснив ніяких заходів, аби забрати з більшовицької Одеси дружину та матір. Потрапивши в польське місто Тарнів, де працював Державний центр УНР з липня 1920 року, І. Липа очолив місцеву філію Української партії самостійників-соціалістів та брав участь у засіданнях Ради Республіки. Іван Львович, як «старійшина», головував на першому засіданні Ради Республіки УНР в Тарнові 3 лютого 1921 року. Він відкрив це зібрання урочистою обітницею та вступними заувагами, що стосувалися традицій української державності та націєтворення.

У цей сумний для національного руху період постать І. Липи була не менш важливою, ніж у попередні. Його товариш по одеській громаді С. Шелухин створив у Відні Національну раду, що була в опозиції до С. Петлюри і ставила за мету досягти успіхів у переговорах із представниками Антанти. Це виявилось нелегко, адже ідейних політиків серед емігрантів ставало все менше. Тож в од-

ному з листів С. Шелухина до тарасівця чути крик душі, сповнений відчаю та надії: «...прошу Вас прибути до Відня якнайшвидше, прибути для справ найважливішого характеру і змісту... Благаю Вас прибути...»

Незважаючи на складні умови, урядовці-емігранти оптимістично сприймали дійсність, про що свідчить записаний І. Липою у щоденнику віршик, який побутував серед емігрантів:

Україна без кордону
Б'є кацапів без пардону,
гонить, нищить без жалю, —
я за це її люблю!

Партійна діяльність не приносила прибутків, тому частина українських урядовців-емігрантів підпрацьовувала. І. Липа працював лікарем в таборах інтернованих. Інтерновані солдати, які пройшли пекло війни, жили в дуже скрутних умовах, без надії сподіваючись на увагу до них з боку такого ж майже безправного українського уряду. З жовтня 1920 року І. Липа входив до управи Червоного Хреста при дієвій армії УНР. Оскільки управа розміщувалася в місті Ченстохові, а І. Липа з урядом перебував у Тарнові, то він виконував роль заступника голови управи Є. Богуславського як її репрезентант при уряді УНР.

Разом з іще одним членом управи Червоного Хреста М. Білінським І. Липа брав участь у нарадах щодо медичного забезпечення інтернованих, які проводилися в Тарнові. У разі виникнення непорозумінь з іншими урядовими ланками, управа наділяла І. Липу повноваженнями, аби розібратися в ситуації. В січні 1921 року з Відня до філії Червоного Хреста при дієвій армії УНР надійшло два вагони медично-санітарного майна. Коли військова санітарія Польщі вирішила привласнити це майно, управа доручила І. Липі вирішити питання на рівні урядових кіл. Також І. Липа

займався різноманітними дорученнями уряду УНР, що стосувалися перерахування коштів на потреби Червоного Хреста, їздив у відрядження до Львова та Станіслава.

Іван Львович виступив ініціатором створення організації, про яку до сьогодні майже нічого не відомо. В умовах зубожіння скарбниці УНР та ігнорування українського питання з боку міжнародних організацій виникла потреба згуртування всіх благодійних товариств задля поліпшення долі українців в еміграції. Цю функцію мало виконувати товариство Блакитний Хрест. Статут товариства затвердило міністерство юстиції 17 серпня 1920 року. Головою Блакитного Хреста став І. Липа, його заступником — Ковалевський. На практиці представники товариства, серед яких були і жінки, обходили тарнівські шпиталі та розносили пораненим українцям потрібні дрібниці: мило, ложки, голки, сигарети.

Брак грошей не дозволяв забезпечувати всі потреби хворих, адже, як відзначав в одному з листів голова товариства, *«хворі козаки просять білизни, одежі, чобіт, вони зовсім нещасні й покинені усіма...»*, проте *«поява Блакитного Хреста викликала у козаків таку радість, що в них в очах стояли сльози...»* Польська влада не обмежувала доступ товариства до поранених. Тож можна констатувати, що І. Липі наприкінці українських визвольних змагань 1917—1921 років вдалося зорганізувати «волонтерський штаб для допомоги українським бійцям».

Тарнівський період І. Липи вплинув на поновлення його на посаді міністра уряду УНР. Цього разу його призначено міністром здоров'я і опікування. Найімовірніше він приступив до виконання обов'язків із 24 березня 1921 року, коли й було затверджено уряд В. Прокоповича. Діяльність міністерства мала три основні напрямки: забезпечення інвалідів та дітей, опікування та «провізорна» робота (закупівля і доставка ліків).

Один из колег І. Липи, лікар М. Равич залишив невеликий спогад про тарасівця, якого знав як міністра, будучи членом Ради міністрів: *«Головна риса його характеру, яка кидалася одразу в очі, — це його скромність, те, що він справу державну ставив вище всього і їй вірно служив... він для себе, як міністра, не взяв навіть окремої кімнати в тому мешканню, яке займало міністерство, а працював за одним столом зо мною і ще одним лікарем, що займав посаду директора департаменту... Ніколи жодному службовцю міністерства не ставив на вид, що він є міністром, і відносився до всіх по-товариськи.*

Крім того, різко виступала при праці в міністерстві його колегіальність: він завжди радився з нами — лікарями, що служили в міністерстві, а також з тими директорами департаментів, що вже довший час були в міністерстві, а тому любив давати на розгляд міністерства ті справи, які мав право вирішувати сам.

Будучи сам преданий всею душою державній справі, небіжчик рішуче й гостро клеймив вчинки тих службовців, які використували своє службове становище на свої персональні цілі і користи...»

Проте навряд чи роботу було остаточно організовано, адже після Ризької угоди, коли поляки віддали українські землі на більшовицько-комуністичні досліди, забувши про угоду з С. Петлюрою, більшість урядовців почали покидати свої місця. Разом із урядом В. Прокоповича звільнився з посади міністра здоров'я і опікування й І. Липа. Опинившись без посади, він почав надсилати клопотання до польської влади про надання дозволу на медичну практику. Відповідь не була позитивною, адже ставлення до українців різко змінилося. Тож він подумував про подальшу еміграцію, зокрема, писав у грудні 1921 року до товариша ще по

одеській громаді Ф. Шульги, який емігрував і жив у Софії, аби той підшукав йому місце лікаря в Болгарії. Цілком можливо, що від подальшої еміграції на Захід І. Липу стримала тяжка хвороба сина. Юрій захворів на тиф, а батько перебував *«біля його в вогкій і півтемній конурі і за дохтора, і за сиділку, і за мати...»*

Проблема із отриманням права практики, крім усіляких суб'єктивних факторів, була викликана втратою документів, що підтверджували фах. Проте в січні 1922 року міністерство здоров'я Другої Речі Посполитої дозволило І. Липі лікарську практику. Досяг він дозволу не одразу: коли львівська лікарська палата відмовила через відсутність у лікаря польського підданства, то він подав заяву в Варшаву, що дало позитивний результат. І. Липа одразу переїхав до Львова, а вже 1 березня 1922 року потрапив на свою останню лікарську дільницю — село Винники поряд зі Львовом. Тут лікар винайняв хату в М. Лозовської у районі, який називали «Америкою», та відкрив приватну амбулаторію в іншому приміщенні.

Для того, аби облаштувати свою лікарню, І. Липа взяв кредит у товариства «Дністер» розміром у 100 тисяч марок та позичив ще 35 тисяч. Дозвіл видали лише на півроку, тому, коли закінчувався термін, потрібно було випрошувати новий, а він приходив не одразу. Незважаючи на відсутність на той час у підпольській частині України посади «лікаря для бідних», Іван Львович, безперечно, на неї претендував. Адже в його записнику зберігся перелік осіб, яких він лікував безкоштовно. Таких хворих до лікаря надсилала греко-католицька парафія, що розміщувалася в Чижикові на Львівщині. Кожен з таких хворих мав «посвідку на убожество» від священика. Як зазначав сусід І. Липи у Винниках, ще один колишній міністр — І. Огієнко, *«матеріальний стан лікаря був кепським»*. І. Огієнко вважав, що уряд Другої Речі

Посполитої поінформували про те, ким зовсім нещодавно був винниківський лікар, тому він навмисне не поспішав із новими дозволами.

Улітку 1923 року І. Липа встановив і власний діагноз, найімовірніше спровокований тим самим харчовим отруєнням ще у 1919 році. Це був рак шлунку, що вже не піддавався лікуванню. Він мужньо зносив все неприємності, пов'язані з хворобою. Коли бували кровотечі, то Іван Львович таємно вночі виносив кров, аби не бентежити сина. Він сприяв як матеріально, так і проханнями до знайомих вступу Ю. Липи до Познанського університета на медичний факультет, хоча дещо сумнівався в правильності цього фаху для сина.

Крім клопотів із владою та хворобою, хвилювала І. Липу розлука з дружиною. Марія Липа залишилася в Одесі й продовжувала працювати вчителькою української мови в школі ім. М. Драгоманова. Свою тугу за коханою дружиною та рідним українським півднем І. Липа висловив в одному з віршів, які почав писати, опинившись на Галичині:

О, Хмарко летюча! Куди ти? Куди?
Візьми і мене із собою туди...
— Я лину на південь, в твою сторону
І рідну оселю твою не мину.
Я знаю, там хтось самотує рік в рік,
А ти на чужині марнуєш свій вік.
Я знаю, тебе там судили кати,
На смерть і на муки хотіли вести...
Я вкрила б, схвала б тебе від біди,
Та взяти з собою не можу туди...
— О, Хмарко! Самотню ж мою привітай...
І всіх, хто боронить од ворога край.

Марія Липа не припиняла освітню і культурницьку діяльність до кінця життя. Вона керувала шкільним театром і склала в 1932 році підручник з української літератури, який не був допущений до друку. Її життєві позиції не залишилися непоміченими владою, і в липні—серпні її затримали для допитів. Вона до 1927 року листувалася з Ю. Липою та братом — генералом армії УНР В. Шепелем, які перебували в Польщі. Надалі листування з невідомих причин перервалося. Померла М. Липа в 55-річному віці в Одесі холодного січня 1935 року, так і не побачивши могилу свого чоловіка...

Останні місяці життя І. Липи, крім переосмислення пройденого шляху, стали втіленням батьківського обов'язку перед сином. Адже він, полишивши всі сподівання на перемогу української національної революції, а згодом дізнавшись про смертельну хворобу, мав би повернутися до Одеси. Та він не міг це зробити, адже довелося б покинути сина.

Помер Іван Львович у присутності І. Огієнка 13 листопада 1923 року. Останні слова вмираючого стосувалися сина, про якого просив піклуватися. Ю. Липа якраз їхав до Винників, сподіваючись, що все в батька минеться, але встиг лише попрощатися з ним.

І вже за крок до смерті І. Липа ще раз долучився до соборницької справи. Оскільки у Винниках (тоді в селі, а нині — місті під Львовом) не було православного священика, уніатський не брався за обряд поховання померлого. Причиною побоювань був масштаб постаті І. Липи як для України, так і для церкви. Дозвіл дав сам митрополит Андрей Шептицький. Тому глибоко православного І. Липу споряджав в останню путь греко-католицький священик. Символічним був характер такого повороту долі, адже таким чином тарасівець поєднав у собі дві українські конфесії.

Могилу І. Липи в її сучасному вигляді впорядкував син Юрій. Вона знаходиться лише за кілька кроків від братської могили Українських Січових Стрільців. Так поряд із лицарями зброї знайшов свій спочинок лицар світла, який все своє життя свідомо йшов проти неволі та несправедливості як політичної — в боротьбі проти колоніалізму, так і фізичної — борючись із хворобами селян, незаможних міщан та солдатів Української Народної Республіки.

Як і більшість його товаришів по справі, Іван Львович небагато прожив після втрати надії на свободу для свого народу. А як це можливо — жити на чужині, спостерігати чужих людей, знаючи, що твої земляки в неволі? Якщо все життя присвятив тому, аби звільнити 30-мільйонний народ, віддав цьому всі сили та життєву енергію, а українці опинилися в лабетах звіра апокаліптичних масштабів? Ця жахлива поразка українських національних сил прирекла на смерть фізичну, політичну та культурну ціле покоління державотворців. А це були політики не зі «світу речей», якими ми сьогодні бачимо наших можновладців, а зі світу високих ідей, які не продавалися ні за «шмат гнилої ковбаси», ні за цілу комерційну корпорацію. В більшості країн ідейні, без перебільшення, харизматичні люди стали основою нової політики і пристоювали свої країни до новітніх умов.

А наші кращі люди як не згинули на десятках фронтів чи від розпуки за рідним краєм, то винищилися «червоною чумою». Тому ми й відстаємо від інших націй. Та не варто песимістично вважати, що нам не відомий шлях до висот. Його нам давно вказано нашими пророками і провідниками: від Великого Тараса і тарасівців до націоналістичних теоретиків, шістдесятників та дисидентів. Їх спадщина лежить перед нами і сягнути її зовсім не складно. Варто лише усвідомити, що «свинопасом» бути легше, ніж «козаком», але той шлях веде в нікуди.

ЧОРНОМОРЕЦЬ

СИН СВОГО БАТЬКА

Коли прийшла пора і ти дозрів,
У муках днів, у боротьбі з собою,
Як образ берегів в імлі, на морі, —
В одній хвилині з'явиться тобі
Твоє призначення земне і зміст.
То лиш приходять раз, але назавжди.
Не стерти образу цього тобі,
Ти не втечеш, дивись вперед — і знай:
Одно тобі залилось тільки: жити ним,
І сповнитися ним, воно — від Бога.
Як же ж не вчув призначення свого, —
Ти ще не жив і ще не вартий вмерти.

...Георгій від дорослих знав, що його життя незабаром зміниться. З хвилюванням чекав того дня, коли за ним приїде важна пані. Але почувши, що це висока огрядна бабера, чорна, як циганка, і зла, як відьма, — злякався: що з ним тепер буде? Який же він був здивований, коли побачив зовсім іншу постать.

Марії Григорівні хлопчик спочатку не сподобався: обличчям подібний на матір, нервовий, блідий. Придивилася уважніше: а риси в нього непогані, очі ясні і гарні, на зріст височенький, досить стрункий.

Від Старих Сенжар до Дальника — 500 верст. Дорогою вже якось при звичаїлися.

Нарешті Одеса. За годину були в Дальнику.

Згідно з документами, Георгій Андрійович Геращенко народився 22 квітня 1900 року в містечку Старі Сенжари Старосенжарської волості Полтавського повіту Полтавської губернії в

родині священника Хорольського повіту села Дем'янівки Андрія Андрійовича Геращенко і законної дружини його Єлизавети Іванівни Геращенко. 25 квітня 1900 року дід новонародженого, священник Іоанн Булдовський, здійснив таїнство хрещення в старосанжарівському Успенському соборі в присутності хрещених батьків — лікаря Івана Львовича Липи і дружини священника Григорія Прихожого Євлампії Іванівни.

10 лютого 1910 р. Г. А. Геращенко був усиновлений родиною Лип — Іваном Львовичем і Марією Григорівною з присвоєнням прізвища і по батькові усиновника. Юрко-Юрчик-Юрась (так почали називати Георгія в новій родині) швидко звик до нового життя, що настало наприкінці червня 1909 року.

Тато ним задоволений: хлопчик виявився надзвичайно здібним, розвиненим не по літах, енергійним. Мама теж його любить, але знає, що попускати віжок не можна. Він — слухняний, чулий, має добру вдачу, але дуже вразливий, тому всі поводяться з ним дуже тактовно і ласкаво.

Щовечора — в хаті школа. Юрчик готується до вступних іспитів у гімназію. Учню подобається розмовляти, читати і писати рідною мовою; слухати і розпитувати про козацькі думи і Богдана Хмельницького; добувати кисень і вуглецевий газ, а от вивчати сухі матеріали йому ще не цікаво. Але за рік Георгій Липа успішно витримає іспити й буде зарахований до Одеської 4-ї чоловічої гімназії.

Він дуже любить читати. Уже перечитав все дитячі книжки, які тільки можна було знайти в Одесі українською мовою. Що з того, що йому лише десять, подолав І. Левицького, Б. Грінченка, І. Франка, Д. Мордовця, взявся за «Літературно-науковий вістник». Отримує зі Львова «Дзвінок» і «Молоду Україну». Знайшов якомось у татовій бібліотеці брошуру про колядки, з захопленням уголос перечитував сторінки, де автор доводить, що українська

мова багата і цуратися її не треба. «От це добра дуже книжечка», — зауважив, повертаючи її на місце.

Куплені і подаровані книжки Юрко занумерував і почав видавати школярам на прочитання. Якийсь час його настільною книгою була «Із уст народа». Він цитував її друзям, давав читати додому. Добре вивчив історію України за Аркасом. «Природжений агітатор, — дивуються батьки. — Уже всіх школярів повкраїнізував». Хлопець — справжня втіха для них: за короткий час він став свідомим українцем, звичайно, поскільки може бути свідомою дитина. Мати колись забороняла звертатися до неї українською, і коли малий часом забувався, уперто мовчала, аж поки дитина не заговорить «чисто по-руськи». Минуло лише декілька місяців перебування в родині Лип, а Юрась уже вільно висловлював свої думки рідною мовою, знав багато поезій, навчився гарно декламувати, почав щось вигадувати і записувати, чим далі, тим більше, складав байки і навіть цілі поеми.

Іван Львович написав для сина і всіх українських дітей багато казок, серед них «Юрасів сон» — про те, як треба шанувати і берегти навколишні речі, тому що до них прикладені праця й уміння, та «Юрасів сад» — про те, як треба шанувати і берегти рідну землю, адже з давніх-давен роботящі, розумні й відважні пращурки, не жаліючи рук, розуму та життя, доглядали, розвивали, захищали її, щоб передати у спадок нащадкам.

Одного разу з Юриком сталися дивні речі, не уві сні і не в саду, а під час хвороби. Йому нічого не боліло, але висока температура не спадала. Іван Львович, стривожений тим, що не може встановити діагноз, просив сина не вставати з ліжка, а сам сидів поруч і писав. Раптом хворий сказав: «Чого ти пишеш лист до тітки, вона вже не живе», — і пояснив здивованому батькові, що прочитав це на його чолі. Цього ж дня прийшла телеграма...

Дивний сон також був у його дитинстві, але, на відміну від казки, він погано закінчився. Прокинувшись, Юрко розповів татові про свою мученицьку загибель. З часом він перестав про це згадувати, але чи забув? Чи згадав доктор Липа своє моторошне дитяче видіння через тридцять років, коли на Яблучного Спаса смерть заглянула йому в очі?

* * *

Завдяки родинному вихованню та перебуванню в українському оточенні навчання в одеській гімназії не зашкодило національному світогляду Юрія. Ще підлітком він ходив на зібрання гуртка під проводом учителя, майбутнього премер-міністра УНР, Володимира Чехівського. Гуртківці з цікавістю читали галицькі видання, старанно відмивали хімікаліями чорні плями цензури і були щасливі, коли вдавалося прочитати кілька заборонених слів. Галичина здавалася їм землею обітваною: там можна було говорити про свободу і готуватися до боротьби за неї.

З початком світової війни українська молодь Одеси дізналася про «Союз визволення України». За цю назву Юрій готовий був вибачити «союзівцям» їхні помилки. Захоплений діяльністю СВУ, він написав однойменну працю «Союз визволення України» (1917), що була чи не першою спробою історичного огляду діяльності організації за три роки її існування.

Також до Одеси дійшли чутки про український легіон, а через деякий час справжній січовий стрілець розповідав в «Українській хаті» про устрій та походи українського війська. Юрій був вражений описом прапора: по однім боці — Божа Матір, а по другім — портрет гетьмана Мазепи. Невдовзі за підписом Юрій Л. з'явилася брошура «Гетьман Іван Мазепа» (1917).

А коли в квітні — травні 1917 р. виникла Одеська «Січ», першим її інструктором було призначено старшого десятника У.С.С.

Трифона Янева, від якого одесити навчилися стрілецьких команд і пісень «Ой у лузі червона калина» та «Гей, нумо хлопці, до зброї!». Заступник командира Липа не спав ночами, вивчаючи премудрість вимови й виконання команд.

Одеські січовики носили кашкети из жовто-блакитними стрічками і знаком архістратиґа Михаїла. Відбували вправи чотири рази на тиждень пополудні у військово-спортивному комітеті, облаштованому в будівлі Нового ринку на вул. Торговій. Щодня по вправах читали «На позір!» (заклик до уваги й тиші), уривки з Осипа Назарука «Слідами У.С.С.» та інші подібні книжки. Потім співали «Вже воскресла».

Січовики слідували за червоними дружинниками робітничої молоді, відбивали в них реквізовані речі. На здобутій таким чином невеличкій друкарні випускали відозви. Український військовий комітет Одеси залучав їх до вартової служби. Але прийшов час і на бойове хрещення під час вуличних зіткнень.

Газета «Українське слово» надрукувала статтю «Січ» про виникнення січового руху в Галичині і в підросійській Україні, зокрема в Києві, Чернігові, Херсоні й Одесі. Автор публікації Юрій Л. закликав громадян допомагати грошима і літературою, а юнаків — вступати до «Січі», де з них зроблять «свідомих загартованих українців, які оборонятимуть права люду Херсонщини». З двох сотень юнаків, що записалися до «Січі», сьогодні знаємо лише десятьох.

Загалом навчання у гімназії протягом двох останніх років, що припали на революцію, не заважало юнакові займатися тим, що було цікаво і потрібно йому і, він був упевнений, іншим також.

У травні 1917 р. батько з сином зорганізували видавництво «Народній стяг», адреса якого співпадала з домашньою адресою Лип — вул. Юр'ївська, 17 (тепер вул. Єфімова). За півтора року вийшло 20 видань, зокрема — брошури Липи-молодшого «Носить свої відзнаки», «Королівство київське по проекту Бісмарка»,

«Гетьман Іван Мазепа», «Союз визволення України» і переклад з французької мови праці О. Скорописа-Йолтуховського «Табори полонених українців».

Молодий літератор відвідував засідання літературного гуртка, де виявив себе чи не найбільшим ерудитом у поезії.

Серед гуртківців були Дмитро Бузько і Михайло Васильченко. Дмитро — революціонер і майбутній урядовець УНР, стане чекістом і буде розстріляний у 1937 р. Михайло — невдовзі командир в українському війську, стане лікарем у таборах інтернованих і помре від туберкульозу в 1942 р. Бузько строчив книжки й кіносценарії, опублікував навіть науково-фантастичний твір «Кришталевий рай» про щасливу долю вчених та їх винаходів у СРСР. Васильченко все своє життя писав, але так і не надрукував свій роман «Катаклізм», який по смерті автора Липа назвав «одною з найширших і талановитих панорам 1912—1922 рр.». Уривки саме цього твору слухали учасники літературних зустрічей в Одесі у 1918 р.

5 травня 1918 р., ніби в подарунок до 18-ліття, в газеті «Вільне життя» було опубліковане його оповідання «Минуле», де дія відбувається уві сні. Герою твору наснилося, що він живе в часи Руїни XVII ст., карає татар-нападників за смерть коханої дівчини і... гине.

Тим часом гімназист Георгій Липа отримав атестат зрілості і вступив до Новоросійського університета з наміром студіювати право.

На початку його студентства сталася подія, яку він згадуватиме через кілька років як знакову. У кімнаті студента-медика В., дотепного фейлетоніста і доброго новеліста, зібралися його приятелі: студент агрономії, спортсмен Б., ще один студент-медик, музикант К. і студент-правник Л. Обговорювали створення студентської корпорації «Україна» — першої в Одесі, і були впевнені,

що нічого подібного в українських університетських містах тоді ще не було. Дійшли до згоди, що майбутня організація повинна будуватися на засадах гідності, честі, товариськості, дисципліни, дотримання українських традицій, здорового способу життя, етичних і естетичних норм, запровадження власних звичаїв, ритуалів і строїв. Мріяли, як від міцного центру в Одесі розвинути корпорації по всій Україні, адже державі потрібні дієві та відповідальні люди.

По кількох таких зустрічах засновники визначилися зі статутом, відзнаками на кашкеті (жовтий вузький обід, синій верх із золотим гаптованим тризубом) і кандидатурами перших членів. З початком навчального року засновники збиралися зареєструвати корпорацію «Україна» в Одеському університеті і вперше предствити молоду організацію урочистим заходом. Це було в червні 1918 року.

Але життя скоригувало їхні плани по-своєму. Новостворена студентська корпорація, як і більшість «Січі», увійшла до складу студентської сотні, що zorganizувалася в листопаді 1918 р. одразу після проголошення маніфесту П. Скоропадського про союз із Росією. Із свого штабу на Французькому бульварі сотня час від часу здійснювала напади на гетьманські та російські шовіністичні організації. В день протигетьманського перевороту студенти, вдягнувши німецькі мундири, вирушили захоплювати головні об'єкти міста — банки, пошту, водогін. Чіткість дій, рішучість і згуртованість зробили своє: пункти було взято без опору.

У листопаді—грудні 1918 р. Юрій дуже коротко був редактором щоденника «Вісник Одеси», але з черговою зміною влади газеті повернули колишню назву («Вѣдомості Одесскаго градоначальства») разом з російсько-імперським спрямуванням. Український редактор змушений був полишити місто, яке за десять років стало для нього рідним.

Наразі невідомо, де і коли знайшли один одного батько і син, але у Вінниці, куди прибув евакуйований з Києва уряд УНР, старший і молодший Липи вже були разом.

Невдовзі вони стали учасниками небезпечної пригоди, яка позначилася на їхньому здоров'ї та світосприйнятті. Майже через 20 років по тому в листі до редактора А. Жука Юрій напише: *«Вражає вас віра в Провидіння? Бачите, є між нами тільки одна різниця... вас не розстрілювали, а мене розстрілювали. Небезпека смерті дуже багато дає: або ламає, або перевиховує».*

Йдеться про арешт, пограбування, переслідування і загрозу розстрілу, заподіяні румунськими окупантами недалеко від Березова Нижнього на Станіславівщині наприкінці травня 1919 року, коли Іван та Юрій Липи, а також міністри І. Андрущенко та Ю. Коллард з дружиною поверталися з лікування в Косівському санаторії до Коломиї.

За наказом з Букарешта п'ятеро українських урядовців мали звільнити за умови виїзду з румунської території протягом 24 годин. Натомість їх повели розстрілювати. Від самосуду всіх тоді врятувала втеча Ю. Колларда з-під варти. Без документів та перепусток потерпілі тиждень перехувалися в горах.

Тільки щасливий збіг обставин допоміг їм виїхати урядовим поїздом разом з міністерськими канцеляріями, що верталися до звільненого від більшовіків Кам'янця столичного.

Там якраз протягом липня—серпня 1919 р. тривав набір нових студентів до університета. Брала всіх охочих за умови наявності середньої і навіть початкової освіти та можливості сплатити 250 крб на рік. Юрій записався на юридичний факультет, сподіваючись продовжити перерване навчання. За відсутності оригіналу атестату про повну середню освіту його було зараховано «умовно дійсним студентом» від 31 жовтня 1919 р.

Невдовзі в кам'янецьких виданнях «Життя Поділля», «Наше життя», «Українське слово» з'явилися публікації Ю. Липи. Він був також редактором і співавтором першого і другого випусків студентського журналу «Нова думка». Третій (останній) готував Валер'ян Поліщук, який з часом стане пролетарським письменником і буде розстріляний у 1937 році як ворог народу.

Попри ідейне, а часом і фізичне, протистояння чинного і попереднього редакторів (советофіла В. Поліщука і противника більшовизму Ю. Липи), до третього числа «Нової думки» було вміщено статтю «Нещасний спадкоємець» під псевдонімом В. Воїн. Автор продовжив одеську тему студентських корпорацій, назвавши студентство «лицарським орденом», по моралі і духовній праці якого пізнається дух нації. Нещасними спадкоємцями апатичного і деморалізованого поразкою революції 1905 р. російського студентства Ю. Липа назвав студентів-українців 1920 р. і висловив сподівання, що суперечності між ними будуть подолані заради великої спільної справи.

У липні 1920 р. батько і син Липи виїхати до Станіслава, а в вересні опинилися в польському Тарнові, де осів український уряд в екзилі. Меморіальна дошка на будівлі готелю «Бристоль», що на вул. Краківській, 9, свідчить: «В цьому будинку у 1921—1922 роках знаходилися союзники Польщі: Рада Республіки, уряд та головний отаман збройних сил Української Народної Республіки Симон Петлюра».

Залишки роззброєного українського війська були розміщені в таборах. Попри складні фізичні умови життя, емігранти перебували в важкому моральному стані через поразку визвольних змагань і втрату батьківщини. Та невдовзі в середовищі інтернованих зародилося культурне життя, з'явилися школи, театри, бібліотеки, друкарні, періодичні видання. Ю. Липа працював репортером Українського пресового бюро. Зберігся паспорт з

описом його зовнішності: «Липа Юрій — літ 20, волосся — ясне, шатен, очі — сині, уста — помірні, ніс — пропорційний, ріст — середній (біля 1 м 90 см), обличчя — овальне».

Молодий поет надсилав свої твори до львівських видань «Будяк», «Визволення», «Літературно-науковий вістник», «Митуса», тарнівського «Відродження», віденської «Волі», варшавського «Сина України». Коли у Тарнові в вересні 1921 р. за ініціативи Михайла Обіднього виникла літературно-мистецька група «Сонцецвіт» у складі письменників М. Ковальського, П. Тенянка, Б. Лисянського, Н. Ливицької, Є. Іваненка і художників П. Ковжуна і П. Холодного, Ю. Липа приєднався до неї й подав декілька своїх творів до зібраного «сонцецвітівцями» однойменного альманаху, що вийшов друком улітку 1922 р.

На той час Юрій з батьком вже виїхав з Тарнова до Винників поблизу Львова і збирався продовжити навчання, двічі перерване військовими діями. Ще з Кам'янця він хотів вивчати медицину, у Тарнові це бажання посилилося. Проте восени 1921 року здійсненню планів завадила хвороба. Юрій переніс тяжкий двомісячний тиф. Лише восени 1922 р. він зміг виїхати до Познані.

Потрапити до університета виявилось нелегкою справою, і не лише через високу вартість навчання (40 тисяч німецьких марок на рік), а тому, що для вступу потрібно було надати атестат про закінчення гімназії та довідку про вступ до університета, які залишилися в Одесі.

Після співбесіди з абітурієнтом деканська рада допустила його до початку студій вільним слухачем з можливістю стати дійсним студентом за умови надання відповідних документів про освіту та складання іспитів з польської історії, мови й географії. Наразі достатньо було назвати трьох поручителів. Юрій обрав свідками колишнього ректора Кам'янець-Подільського університета, міністра УНР І. Огієнка; літературознавця, викла-

дача цього університета, члена комітету допомоги емігрантам з України Л. Білецького та міністра УНР і члена Ради Республіки І. Липу.

Через півроку Марії Липі вдалося зробити в Одесі необхідні копії документів і надіслати до Познані. Ніби в подарунок на своє 23-річчя, 6 травня 1923 р. вільний слухач медицини Липа отримав статус дійсного студента навіть без додаткових іспитів із зарахуванням першого року навчання.

Іван Львович радів успіхам сина і водночас тривожився. Він, будучи смертельно хворим, виражував, скільки приблизно часу йому залишилося, і навіть відчував, що перехід в інший світ станеться «щасливого 13-го». Друзів своїх просив бути Юрію батьками.

13 листопада 1923 р. на 59-му році життя він помер. Не наважившись написати сину правду, І. Огієнко і В. Дорошенко викликали його з Познані телеграмою: «*Батько тяжко хворий. Приїжджайте негайно*». 15 листопада на похорон до Винників прибуло багато представників від різних товариств зі Львова. Юрій, відчуваючи непоправне, біг від самого потяга, встиг до церкви попроситися і разом з усіма провів татуса в останню дорогу.

З огляду на «заслуги небіжчика і талановитість його сина» львівське Товариство допомоги емігрантам з Великої України та Українське лікарське товариство взяли матеріально допомагати Юрію сплачувати навчання в Познані за умови повернення позики по завершенні студій.

Отже, батьківський період в житті Ю. Липи, що тривав понад 14 років (від 1909-го до 1923 р.), закінчився. Це був час становлення особистості й пошуку покликання. Рідні, близькі, знайомі, друзі — всі відзначали міцні зв'язки між старшим і молодшим Липами — кровний, духовний і навіть містичний.

У березні 1924 р. Юрій упорядкував і видав меморіальний збірник «Світильник неугасимий. Пам'яті Івана Липи». Того ж

року опублікував драматичну поему «Слово в пустині» з присвятою «Батькові». Про основоположника «Братерства Тарасівців» він писатиме в статтях «Тарасівці» (1925), «Тарасівці і Галичина» (1936), «45-ліття “Тарасівців”» (1936), «50 літ тому» (1940). Батькові буде присвячена одна з головних праць Ю. Липи — «Чорноморська доктрина» (1940).

У 1937 році за грошову премію від львівського ТОПЖу (Товариства письменників і журналістів ім. І. Франка) на могилі батька Юрій поставить пам'ятник з барельєфом і написом «Іван Липа. Тарасівець. Письменник. Лікар».

Син тарасівця теж вважав себе тарасівцем. Якось в окупованому Яворові, слухаючи про міжусобиці в рядах ОУН, Ю. Липа сказав: *«Це справи скороминаючі в порівнянні з вічним життям нашої нації. Не нам судити, хто з них правий, а хто лівий, і не час на це. Наше діло: працювати й робити те, що корисне Україні...»* — «А ви самі на кого орієнтуєтесь?» — перепитали його. Доктор Липа усміхнувся: *«Ясніше кажучи, вам цікаво знати, який мій світогляд?.. Я в першу чергу тільки українець, я той, ким був мій батько. Чули й напевне знаєте тарасівців, от я і є тарасівець, Шевченко — мій ідеолог, а Кобзар — моя ідеологія...»*

Але найбільшою пошаною пам'яті І. Липи стали життя і творчість його сина, що успадкував батьківський письменницький хист, самостійницький світогляд, лікарський фах і український чин.

БУДІВНИЧИЙ ЧОРНОМОРСЬКОГО ОРДЕНУ

Студент медицини Юрій Липа зазвичай пізно повертався до свого познанського помешкання на вул. Малецького, 13. Він звик працювати в університетській читальні. Там затишно і зручно: окремі столики, шухлядка з замовленнями, електрична лампа з

зеленою ослоною, словники, підручники, преса — все під рукою. Вдома працював лише годину-півтори, починав, як завжди, з перегляду кореспонденції.

Цього разу лист був з Данцига, від управи української студентської корпорації «Чорноморе». Чорноморці вибачалися за те, що досі не встановили постійного контакту, запрошували приїхати в гості, пропонували писати до їхнього журналу і повідомляли про намір передрукувати його статтю «Державницька молодь» за підписом В. Воїн з празького «Студентського вісника», якщо він на це погодиться. Лист написано 2 травня 1925 року, у переддень його 25-ліття, — цю дату можна вважати початком долучення Ю. Липи до чорноморського руху.

Мета і структура організації відповідали його переконанням. Спроба створення студентської корпорації «Україна» за його участю мала місце ще влітку 1918 року в Одесі. Про доцільність об'єднання студентів-українців подібно до німецьких студентських корпорацій Ю. Липа писав ще весною 1920 р. в Кам'янці. Навіть назва організації була символічно близькою до серця одесита. «Гео Чорноморець» — його псевдонім студентських часів.

Корпорація в Данцигу була не першою організацією, яка обрала собі назву «Чорноморе». Український чорноморський рух зародився в Чернівцях.

Ще на початку ХХ ст., коли молоді українці міста активно вступали до студентських німецьких корпорацій, постала необхідність оснований подібних українських організацій як за складом, так і за характером.

Німецькі корпорації на той час мали вже столітню історію. Першу організацію Burschenschaft було засновано в 1815 р. в Єні під гаслом: «Честь. Свобода. Вітчизна». За сто років існування бурші пройшли через кризу, деградацію й упереджене ставлення

суспільства, але по Першій світовій війні відновили кращі традиції студентства, вірні старому девізу. Ідею корпорації підхопили студенти інших національностей, але німці вважали, що мають монополію на цю національну форму спільноти.

Після декількох спроб у Чернівцях з'явилася перша українська студентська корпорація — академічне товариство «Запороже» (1910). Вона мала свій прапор з архангелом Михаїлом та гербом Галичини і клич «Честь. Батьківщина. Вільність». Запорожці відроджували козацькі традиції (називали себе козаками, були побратимами, мали раду, кіш і старшину, давали присягу), носили малинові шапки і чорно-золото-червоні стрічки.

Українське академічне козацтво «Чорноморе» було другим і проіснувало лише рік до початку світової війни. Засноване колишніми «запорожцями», воно відрізнялося від попередника тільки кличем («За Волю, Честь і Рідний Край») і барвами. Чорноморці носили блакитні шапки і блакитно-жовто-блакитні стрічки. Їх діяльність відновилася лише в 1923 р., але до кінця 1920-х років чернівецькі чорноморці не мали зв'язків з подібними організаціями в інших містах.

За збігом обставин того ж 1923 року ідея створення української студентської корпорації виникла в Данцигу. Ініціатори вважали, що в часи зневіри й занепаду після поразки визвольних змагань корпорація буде найкращою формою для організації українських студентів. Їм подобалися не лише зовнішнє оформлення німецьких організацій (стяги, емблеми, кличі, строї) і особливі відносини (товариськість, дисципліна, гідність, честь, відвага, довічне членство), приваблювали цінності — патріотизм, громадянська відповідальність, етнічна солідарність, індивідуальна свобода.

Данцигери не дуже ясно уявляли собі програму й мету своєї організації, але для них було принципово німецьку форму корпо-

рації поєднати з українським змістом. Ініціативна група на чолі з Володимиром Бачинським змогла поладити різні формальності з керівниками німецького студентства і з ректоратом Вищої технічної школи. Товариство українських техніків (Т.У.Т.) «Чорноморе» 10 лютого 1924 р. отримало дозвіл на реєстрацію. Назву потім було замінено на У.С.К. (Українська студентська корпорація) «Чорноморе» — Данциг.

Подібність назв відновленої чернівецької корпорації та ново-посталої в Данцигу навряд чи була випадковою. Про буковинців невідомо, а от данцигери свій вибір аргументували в статті «Чорне море», вміщеній у першому числі однойменного часопису: *«Вільною дорогою у широкі простори землі, шляхом вільного розвитку, широкого нестримного розмаху, творчої всеобіймаючої думки є для кожного народу море — для нас наше, Українське, Чорне море. Доки ми ним не заволодіємо самі безпосередньо, доки не будемо використовувати його добродійності самі без нічийого покровительства чи дозволу — доти ми своєї держави, вільної в повному розумінні цього слова, не матимемо... Ми, товариство «Чорноморе», своєю назвою хочемо якраз підкреслити ті стремління нашого народу до повної незалежності усіх українських земель з усіма її багатствами».*

Корпорація взяла собі клич «Честь. Україна. Товарииськість», скорочено «Ч.У.Т». З перших літер кличу було створено герб, емблему, печатку, напис на бланках і зроблено значки, які носили в кутку лівої вилогі маринарки (піджака).

У документах і листах назва організації «Корпорація “Чорно-море” в Данцигу» писалася скорочено — «К! “Ч” — Д», де знак оклику «!» означав «б'юча» — корпоранти «дають і одержують сатисфакцію в двобої», тобто захищають свою честь, честь корпорації та честь України в поєдинку на шпадах (шаблях).

Шапка чорноморців була чорною, подібною до мазепинки, стрічка (лента), яку в'язали через плече, мала чорно-блакитно-чорний кольори.

Члени корпорації називалися «комілітони» (co-militon — со-ратник) і ділилися на «лицарів», «новиків» та «Стару хату» (скорочено «С. Х.»). Почесний статус «старохатників» мали комілітони, які завершили студії. Вони могли приходити на віча і мали права лицарів. Лицар був повноправним членом корпорації. Він мав право голосу і міг виконувати «всі уряди». У новиків було дуже багато обов'язків і дуже мало прав. Вони зобов'язувалися вивчати історію, географію, економіку та виголошувати реферати на вічах. Новики мали повний голос під час дискусій і рефератів, а в усіх інших випадках — дорадчий голос.

Управа корпорації складалася з трьох членів і Старшого новика. Перший член управи виконував внутрішні функції, другий — зовнішні, а третій відповідав за діловодство. Старший новик (Фукс Майор) дбав про ознайомлення новиків із життям корпорації, готував їх до лицарства при допомозі «дядьків» новиків, тобто їхніх опікунів і поручителів. Найстарший за віком лицар (сеньйор) був контрольним чинником і арбітром у спірних справах.

Новицтво тривало один семестр. Після виголошення новиком реферату на призначену тему Рада лицарів, вислухавши «дядька» і Старшого новика, «вибивала» шаблею нового лицаря.

Раз на семестр відбувалися Великі віча, щотижня — звичайні віча, а щодня, крім свят і неділь, — стоячі конвенти (збори) у

вестибюлі о 10 годині коло герба корпорації. Віча вирішували всі справи і проходили з певним церемоніалом. Усі члени повинні були мати на собі ознаки корпорації (ленти, шапки і значки). Зібрання починалося з корпораційного гимну. Потім читали попередній протокол, за ним — доповідь, реферат і тижневий звіт з преси, а далі полагоджували поточні справи, дискутували, просто спілкувалися та співали пісень з корпораційного співаника.

Товариське життя доповнювалося спільними гуляннями, вечорницями і комерсами (урочистостями) до національних свят і річниць за певною програмою, яка ділилася на офіційну (ділову) з доповіддю і неофіційну (розвагову) частини. На комерси запрошували комілітонів з братніх корпорацій і гостей (керівництво, професорів).

З часом управа «К! “Ч” — Д» вирішила залучати до участі студентів з інших університетів та іменувала їх репрезентантами «Чорноморя». На пропозицію В. Бачинського було запрошено та іменовано студента-медика Юрія Липу з Познанського університета як знавця з питань ідеології, а також студента-філософа Василя Кучабського з Берліна, філософа Івана Мірчука з Праги, історика Теофіля Кострубу зі Львова, журналіста Євгена Чеховича з Варшави, колишніх данцигерів Євгена Ляховича з Нью-Йорка і Олександра Негребецького з Льежа.

Під впливом «духовних батьків» «Чорноморе» прийняла засаду, що сприяє вихованню комілітонів як самостійно думаючих громадян на користь майбутньої української держави. Засобом до того мали бути: по-перше, основне фахове знання, потрібне при будові держави; по-друге, самоосвіта, що мала розвинути загальний і політичний світогляд; по-третє, тверді організаційні форми, покликані виховувати здібність до активної самоорганізації; по-четверте, військовий вишкіл, який, крім військового знання і вправ, гартував міцну волю.

Тринадцять тез статті Ю. Липи «Державницька молодь» (1925) стали ідеологічним «Вірую» корпорації, де йдеться про виховання і значення провідників для нації; про характер і значення організації для їх формування; зображено перспективу, ідеальний образ України і тип українця:

«...8. Пам'ять про велику перспективу нації дасть нам глибоку інтуїцію в боротьбі. Перспектива: Її величність Держава Україна з центром одвічної культури Києвом, оточена рядами залежних від неї європейських та азійських держав, променітиме серед цілого світу як вогнище тверезої, глибокої, натхненної культури, що з'єднає в собі всі найкращі риси Сходу і Заходу і разом захочає (тобто «збереже». — Прим. С. К.) своє українське обличчя.

9. Отже, вироблення типу українця інтелігента, здорового фізично і морально, який всіма силами своїми стримітиме в ім'я прийдешньої Досконалої Нації Української до утворення атмосфери національної культури, послужить багатим підложжям. На ньому Українська нація матиме керівників, яких найвищим імперативом буде: опанування хаосу в ім'я Нації...»

З часом тему самотворення і виховання українських провідників у корпораціях Ю. Липа розвинув у статтях «Влада і особистості» (1927), «На старих позиціях, але по-новому» (1928).

Ще з Одеси він плекав ідею створити орден, члени якого будуть виховані так, що при державному будівництві не матимуть на увазі ні партійних, ні класових інтересів, а тільки добро держави. Ю. Липа дуже гостро виступав проти залучення студентів до підпільної роботи, бо вважав, що не досить навчитися руйнувати старе й шкідливе, але треба вміти будувати нове, «не тільки збудувати корабель, але й пустити його на води, перебороти бурю і довести до означеної мети». Тому під його впливом «Чорноморе» ніколи організаційно не належала до жодної політичної партії, хоч

самі корпоранти могли бути членами різних партій, за винятком комуністичної.

Захоплений ідеєю ордену, Ю. Липа став його передовим будівничим. 4 червня 1927 р. у Познані з'явилася третя після Чернівців і Данцига «Чорноморе», яка мала шість товаришів-основників: Липу Ю., Кузьміна О., Молодовця К., Мацейовича В., Мокуха К., Порodka О.

Липа, як ідеологічний референт, цілковито віддався організаційній праці. Написав два статuti: зовнішній — для керівництва університета, дуже загального змісту, і внутрішній, який накладав великі обов'язки на корпорантів. Вони повинні були опрацювати три реферати: військовий, політичний та культурно-освітній; крім отримання певного фаху мали здобути додаткові знання: досконало вивчити одну іноземну мову разом з історією, культурою та суспільно-політичним і економічним ладом відповідного народу. Референт домагався висилання студентів по всіх країнах світу, щоб у перспективі мати там гідних представників України у різних ділянках життя.

Новоприйняті члени відбували однорічний новицький вишкіл, складали іспити перед окремою комісією і переходили до складу старшин корпорації. Кожен новий старшина впродовж своїх студій мав виховати одного новика для організації. Нескладення іспиту означало виключення новика з організації як людини безвідповідальної. Корпорація здобула повагу в середовищі познанських студентів. Всі члени «К! “Ч” — П» були дисциплінованими, сумлінними, добре вчилися, не марнували часу. Про познанців дізналися не тільки на теренах Польщі, а й за кордоном.

Майже через рік, 3 травня 1928 р., М. Ганушевський, що виїхав з Познані, заснував четверту «К! “Ч”» в Кракові; 12 травня 1928 р. М. Куник і В. Гірняк організували п'яту «К! “Ч”» у Львові. 27 травня того ж року, узгодивши обчий статут і правильник, існуючі

корпорації «Чорноморе» — Данциг, Познань, Краків і Львів об'єдналися в Союзі братніх корпорацій («Бр. К!К!») на чолі з Верховною «К! “Чорноморе” — Данциг».

Усі існуючі осередки взяли за підставу ідеологію і устрій Верховної, і Липину «Державницьку молодь» як кредо. Всі корпорації були рівноправні, спільна діяльність допомагала розвитку кожної. Але кожна мала свої звичаї і традиції в залежності від складу й оточення, у цьому зберігалася автономія. Замість централізації між корпораціями було запроваджене братерство і звернення — «Братня!»

За шість років перебування в Познані (від жовтня 1922-го до жовтня 1928 р.) Ю. Липа здобув авторитет українського ідеолога-державника. Провідництво не тільки не заважало йому добре вчитися, воно зобов'язувало. Лідер комітонів мав бути і був зразком цілеспрямованості, відповідальності та внутрішньої дисципліни. У Каліші йому вдалося видати свою першу збірку віршів «Світлість» (1925). Його поезії, драматичні поеми, поетичні переклади з німецької і французької часто з'являлися на сторінках «Літературно-наукового вістника», друкувалися у варшавському «Студентському голосі», празьких «Студентському віснику» і «Державній нації», львівських «Масках», «Неділі» та календарі «Дніпра».

* * *

По закінченні студій і всіх дипломних іспитів молодий фахівець виїхав до столичного міста з намірами знайти роботу, а також продовжити свою громадську, літературну і публіцистичну діяльність. 23 жовтня 1928 р. у Познані Ю. Липі було виписано диплом доктора всіх наук лікарських. 24 жовтня у Варшаві виникла шоста корпорація «Чорноморе», яка одразу вступила до Союзу братніх і взяла на себе видання журналу. Членами-засновниками були

Ю. Липа, що прибув з Познані, В. Бачинський, який переїхав з Данцига, О. Негребецький з Льєжа і Є. Чехович з Варшави. Останньою до Союзу приєдналася найстарша «К! “Чорноморе” — Чернівці».

Чергова програмна стаття з промовистою назвою «Напрямно поступовання корпорантів і корпорації “Чорноморе”» (1928—1929) публікувалася частинами.

У ній було дано визначення корпорації «Чорноморе» як *«студентської націоналістично-державницької організації, завданням якої є селекція і праця над характерами і волею комітонів»*; значення: *«В часи, коли студентство українське було розділене сварками партійними й приватними, прибите невдачами всередині й назовні, «К! “Ч”» стала виразницею спільного оптимізму, бо підставою її були братерськість і сила Нації»*; мета: *«К! “Ч”» стремить до створення типу українця-інтелігента, пристосованого до державницької праці»*; і особливість: *«Корпорації мають бути скрізь, де є університетська молодь... Корпорація як цілість не може служити жодним політичним цілям, не може бути в услугах якоїсь партії або політичної організації, до того покликані інші групи молоді. Інакше корпорація втратить свою традицію, втратить авторитет і перестане бути виховуючою для державно мислячої молоді»*.

На жаль, публікація залишилася без закінчення, можливо, через припинення видання.

1929 р. чорноморці святкували своє п'ятиріччя. Ю. Липа написав ювілейну вітальну статтю під назвою «10 лютого 1929 року». Він поглибив обґрунтування ідеї перетворення корпорації на студентський орден, нагадав про місію «Чорноморя» і її завдання в психолого-державницькій сфері — витворити новий тип державника — послідовний, ґрунтовний, міцний, самовідданий, здібний до жертв і до перемог. *«Маємо, де лише є український*

студент чи на чужині, чи вдома, об'єднати увесь ліпший матеріал у «Чорноморях». Установити бастіони «Чорноморя» на Західних Землях, в колоніях, вкінці на Зеленому Кліні, на Кубані, на Великій Україні, зв'язати їх в один орден, що тривав би десятиліття, а може, й століття, що втілював би ідеали державні і шляхетні вселюдські».

Автор закликав чорноморців працювати в суспільстві, пам'ятаючи школу Чорноморську, і не схилитися в різні боки політичних течій.

Ю. Липа застерігав: *«Чужі нам є десятки тих дешевих кар'єровичів, що в їх рабських душичках світить крісло чи посольське, чи хоч виходкове в чужих парламентах. Небезпечніші є питомі вади українські, що є тлом безсилля кожної української організації. Пригадаймо цю блохоскачність думки, цю отаманію помислів, ці дервішові танди самозахоплення, цей блаженний ідіотизм крайнього індивідуалізму. А ненависть до консеквенції в збіровому чи громадському життю, — чи ж не маємо того в крові ми всі, Українці, від Кавказу по Сян?»* Він закликав нищити ці вади в собі та інших уміло і жорстоко, як тільки дозволяють обставини, але не допустити, щоб *«легкодушність і дешева фельдфебелізація пройшла в світогляд Чорноморців»*. Будь то друзі чи керівники або навіть основоположники: *«усунути їх і не ляяти, — лишень забути про них основно і відразу ж»*.

Але сталося так, що саме він — керівник і основоположник — був усунутий, як з'ясувалося пізніше, помилково.

Товариські стосунки орденотворця з чорноморцями були зіпсовані у 1929 р. Про це свідчать протоколи засідань познанської управи. За провини на комілітонів накладалися такі карі: усна пригадка, усна догана, запротокольована догана, виключення тимчасове або стале, виключення з неславою «*sum infamia*» за нечесні вчинки та «*summa cum infamia*» за боягузство при двобоях, вида-

вання себе за неукраїнця і за національну зраду. Доктор Ю. Липа у березні 1929 р. отримав «cum infamia» («позбавлення честі»).

Що саме могло призвести до застосування такого жорсткого вироку, точно невідомо і встановити майже неможливо через зобов'язання кожного члена не виносити назовні таємниць і постанов організації.

Непорозуміння тривало довгих чотири роки. Справа доктора Липи неодноразово слухалася на вічах лицарів і на великих з'їздах союзу братніх корпорацій. Конфлікт ніби було залагоджено після детального розгляду справи і вичерпних пояснень, наданих Ю. Липою особисто. 21 січня 1933 р. міжкорпораційний суд честі вирішив його реабілітувати. Рішення суду честі «К! “Ч” — Познань» було визнано *«неправильним, одностороннім та кривдячим доктора Липу»*, оскільки ґрунтувалося *«на підставі нічим не підтвердженого доносу, без попереднього прослухання доктора Липи та уможливлення йому хоча би запізватися з тезами обвинувачення»*.

Справедливість перемогла, проте подальший перебіг подій показав, що шляхи чорноморців і Ю. Липи все ж таки розходяться. 24 квітня 1932 р. «К! “Ч” — Варшава» обрала собі ім'я гетьмана Мазепа. Прецедент іменування викликав дискусію серед братніх корпорацій. Ю. Липа в своїй останній статті про устрій корпорацій пропонував обирати патронів з числа українських державників, і тоді, в 1929 р., ніхто не висловлював заперечень. Тепер варшав'яни повинні були доводити своє право на таке непередбачене в правильнику рішення. Ідея обрання І. Мазепа патроном організації у рік його 300-ліття належала, очевидно, Ю. Липі, який ще замолоду присвятив гетьману одне з перших своїх одеських досліджень.

Замітка «Гетьман Мазепа. Патрон українських корпорацій» вміщена в «Українському студентському календарі на 1933 рік» без підпису. Невідомий автор (мабуть, це теж Липа), переконаний,

що «гетьман заслужив довічної честі за те, що розбудовував українське на європейських принципах, збройно став в обороні Української держави і своїм чином врятував Честь Української Державності, стаючи символом стремління до незалежності. Сучасними спадкоємцями ідей великого Гетьмана є Українські корпорації, для котрих гетьман Мазепа є першим і найбільшим покровителем. Покровителем, що поклав життя за свій світогляд».

Коли «К! “Ч” — Варшава» готувала до друку згаданий «Студентський календар», Ю. Липа активно сприяв його укладанню, був автором і, правдоподібно, ініціатором видання. Здійснивши задумане, варшав'яни звітували своїм братнім осередкам, що широко опрацювали корпораційні теми. Але у відповідь отримали звинувачення в перетворенні на видавничу спілку, видання якої сумнівні як за змістом, так і за способом фінансування. У підсумку дискусії було запропоновано ліквідувати варшавську корпорацію.

Якщо таке упереджене ставлення до видань через залучення до друку польських грошей завдяки рекламі у них П. К. О. (поштової каси ощадничої) можна зрозуміти, то звинувачення в поспіху, саморекламі, а головне, у низькому рівні дописів, все ж таки було перебільшенням.

У «Календарі» серед статистичних і хронологічних матеріалів вміщено аналітичні, оглядові й дискусійні статті з історії, устрою та ідеології студентських організацій. Ю. Липа дав до календаря декілька своїх праць, в яких продовжив тему державницької молоді, яку розробляв для чорноморців ще з 1925 р. Серед них «Корпораційність в українськiм громадянстві», де йдеться про необхідність вродання корпораційної ідеології в українську сучасність.

Не погодившись зі звинуваченнями IV Великого з'їзду 23 грудня 1932 р. і постановою від 20 лютого 1933 р. про «завішення в правах члена союзу», варшав'яни для себе все вирішили і повідомили Верховну корпорацію у Львові про «своє дефінітивне ви-

ступлення» з Союзу братніх корпорацій «Чорноморе» через за-
садничі розходження в ідеологічному розвитку. Лист від 15 березня
1933 р. підписали М. Маслов, Ю. Липа, Є. Чехович і В. Бовщик.

20 березня 1933 р. відбувся малий з'їзд Союзу Братніх «К!К!»
у Львові, який, розглянувши всі фактичні і правничі дані, що
промовляли не на користь «К! “Чорноморе” — Варшава», не
знайшовши ніяких відомостей і фактів про корисну для чорно-
морської ідеї працю, ухвалив: *«а) виключити К! «Ч» — Варшава
з Союзу Бр. К!К!; б) виключити зі Стягу Старої Хати бувших
комілітонів, що входили в активний склад б. К! «Ч» — Варшава
і своєю діяльністю довели її до кінечності розв'язання, а саме
п.п. 1) д-ра Липу Юрія С. Х. Познань; 2) Чеховича Евгена С. Х.
Варшава».*

На тому зв'язок Ю. Липи з чорноморським рухом припинив-
ся. З висоти часу конфлікти, що точилися між чорноморцями,
зблідли, а ідея засвітилася. В кімнаті Ю. Липи у Варшаві над ліж-
ком висіла чорноморська шапка. Щоразу на запитання про неї,
господар пояснював, яка дорога для нього ця річ. Будучи вже ві-
домим публіцистом, колишній чорноморець взявся писати про
15-річну діяльність корпорацій, відновив давні зв'язки, отримав
вдячний лист від старохатника, колишнього лідера данцигерів
Богдана Окпиша.

25 лютого 1939 р. рукопис книжки «Чорноморці» на 100 сто-
рінок було надіслано до редактора видавництва «Хортиця» Андрія
Жука з окремим додатком «Розмова з новиками». Бажаючи при-
скорити друк, автор напівжартома написав: *«Сподіваюся, що мої
«Чорноморці» допливуть Полтвою на “Хортицю”».* Але в квітні
він раптом сам зупинив підготовчу роботу. З історії чорноморців
Ю. Липа терміново переключився на чорноморську політику і
просив негайно віддати до друку його нову книжку «Чорномор-
ська доктрина». Доля рукопису «Чорноморці» наразі невідома.

Щодо чорноморського руху, то з наближенням світової війни він поступово завмер. Після приходу у 1937 р. до влади в Данцигу націонал-соціалістів почався наступ на німецькі корпорації. У 1938 р. перестала існувати «К! “Ч” — Данциг». З початком Другої світової війни у 1939 р. корпорації «Чорноморе» ліквідовано у Познані, Кракові і Львові. «К! “Ч” — Чернівці» діяла до 1940 р.

Однак по війні чорноморські організації відродилися. При УТГІ (Український технічно-господарський інститут) в Регенсбурзі постав новий осередок «Чорноморе», який проіснував до т. зв. «великого ісходу». Перед подальшою еміграцією «Стара хата» «К!К! “Чорноморе”» провела в Регенсбурзі з'їзд (24—25 травня 1948 р.) і перенесла осередок у Філадельфію. З їхньої назви «Українське академічне козацтво “Чорноморе”» зрозуміло, що це були буковинці. В 1963 р. вони святкували 100-семестровий ювілей організації.

Отже, з корпораціями «Чорноморе» пов'язано понад вісім років життя Ю. Липи (від 1925-го по 1933 р.). Це був період активного розвитку чорноморського руху і фахового, творчого, наукового зростання Ю. Липи. Від співпраці виграли обидві сторони: корпорації отримали чіткий національний державницький світогляд і два нових осередки, а Ю. Липа — здобув життєвий, організаційний і публіцистичний досвід.

Відхід його з чорноморської корпорації зовсім не означав відступ від чорноморської ідеї. Навпаки, організацією Українського чорноморського інституту в Варшаві в травні 1940 р. її було піднято на науковий рівень.

ВІД ЛІКАРЯ КАСИ ХВОРИХ ДО ОРГАНІЗАТОРА ЧОРНОМОРЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Доктор Липа їхав у потязі, вдячний долі за те, що спрямувала його до праці на курорті Міловоди біля містечка Оборнікі на Познаньщині. Тут — лекція життя: не тільки лікувати велике

число хворих, але ще й інтелігентних, вразливих і дуже важких. Не тільки займатися спортом і проводити курси гімнастики, але з ними усіма і гостями (не всі ж пацієнти) треба дати раду, порозумітися, і часто різними мовами. Треба тримати пацієнтів у руках і одночасно бути джентльменом.

Але думки доктора були з «ТАНКом». Назву для групи митців-націоналістів придумав Є. Маланюк, з яким листувалися з 1923 р., а побачилися зовсім недавно. Не гаючи часу, командир групи писав до Наталі й Петруся Холодних запрошення вступати до «екіпажу», який наразі має двох «кулеметників» — його і Євгена, а також давати свої твори для бойового збірника, що має вдарити усією сукупною енергією по советофільській літературі наприкінці року. Прощаючись, поцілував ручку пані і стиснув руку пана. Лист датовано 14 червня 1929 року.

Маючи потребу в самовдосконаленні, а також готуючи себе до служби майбутній Українській державі, Ю. Липа протягом 1929—1931 рр. продовжив свою медичну і політичну освіту.

У 1930 році доктор Липа став членом Українського Лікарського товариства у Львові. Доктор усіх наук лікарських додатково пройшов підготовку з військової медицини на дворічних курсах у Школі підхорунжих санітарних у Варшаві, впевнений, що Україна потребуватиме колись віськових лікарів. Умовою навчання була короткотривала військова служба перед початком занять та по їх закінченні. Дві вищі медичні освіти (цивільна і військова) уможливили для нього асистентську працю в університеті з подальшим стажуванням у Лондоні. Але перебування в Англії виявилось несподівано коротким і завершилося терміною депортацією стажера.

Причиною скасування візи став полемічний виступ Ю. Липи на літературно-політичному зібранні в польському консулаті. Для дипломатів різних країн було влаштовано спеціальну доповідь полковника Северського про внутрішню політику Другої Речі

Посполитої. Почувши запевнення, що українців у Польщі не утискують, Ю. Липа не стримався, і запрошена аудиторія дізналася про порушення прав українців. Доповідач зауважив, що не сподівався від англійських гостей такої обізнаності в цьому спірному, чисто партійному, хлопському питанні, яке зникне з проведенням культивізації, тобто через запровадження на українських теренах польської культури.

Наступного дня польська амбасада заборонила захиснику українців перебувати в Англії більше 24 годин. Очевидно, по поверненню до Варшави, його позбавлено візи, стипендії та роботи.

Можливо, саме тоді Ю. Липа влаштувався працювати лікарем Каси хворих у Варшаві. Маючи справу з великою кількістю людей, він спостерігав перебіг різноманітних недугів і аналізував результати лікування. Досвід застосування хімічних ліків, які не завжди помагали і часто шкодили хворим, спонукав до пошуку інших методів лікування, особливо у випадках хронічних захворювань.

Молодий допитливий доктор почав шукати знавця лікарських рослин. Доля допомгла йому. Поблизу жив старий фармацевт, що об'їздив і Туркестан, і Поволжя, і Україну, і Польщу. Він був оціником при великій гуртовій коморі рослинної лікарської сировини. Від досвідченого травника Ю. Липа довідався чимало корисного про ліки під ногами, які топчуть і хворі, і лікарі. Він почав міняти хімічні сполуки на рослинні суміші, які купував у свого першого вчителя-зелознавця.

Підбадьорений першими практичними успіхами, Ю. Липа захотів освоїти фітотерапію. Більшість книг, які йому траплялися, були написані французькими медиками, але навчання у Франції було недоступним. Знову доля була прихильною. На терені Польщі у Віленському університеті викладав відомий фітотерапевт майже світового рівня, доктор Ян Казімеж Мушинський.

Існує переказ, що Ю. Липа тричі їздив на співбесіду до Вільна, і двічі йому було відмовлено лише тому, що не захотів писати

своє прізвище у польській вимові — «Ліпа», наполягав на тому, що він — українець Ліпа. Тим розсердив професора, який ненавидів гайдамаків, ворогів Польщі. Лише на третій рік д-р Мушинський таки дозволив розпочати студії своєму впертому послідовнику. Дуже скоро сумлінний студент став асистентом професора і завідував його знаменитим городом лікувальних рослин. Вчитель дивувався працездатності й цілеспрямованості учня, ніколи більше не згадував про гайдамацтво і називав його Липою.

В історії польської науки про лікарські рослини доктор Ю. Ліпа відомий як науковець, що запровадив у науковий обіг латинський термін «фітотерапія» замість польського «ziołolecznictwo», використавши його для назви свого польськомовного підручника «Фітотерапія» з вступним словом проф. Я. Мушинського (1932, 2-ге вид. — 1938), і як автор двох десятків статей про лікування різних хвороб травами (1933—1937).

Крім підвищення професійного рівня, Ю. Ліпа закінчив ще трирічний курс приватної школи наук політичних при Інституті наук суспільних у професора соціально-економічної історії та історії економічних доктрин Ежи Кароля Курнатовського — одного з відроджувачів польського масонства ХХ століття, солідариста і кооператиста. Очевидно, що під впливом саме цих студій Ю. Ліпа написав працю «З історії вільних будівничих» (1933), зацікавившись етичним і державницьким світоглядом масонів та їхньою роллю в утворенні сучасних світових держав.

Прихильник корпоративної організації і будівничий чорноморського ордену Ю. Ліпа завдяки Є. Курнатовському поглибив свої знання соціології. Один з розділів його книги «Призначення України» називається «Солідаризм раси», де він подає ідею расової солідарності й солідаристичної культури, застосовуючи поняття «раса», «нарід», «рід» як синоніми.

У 1932 р. Ю. Липа отримав польське громадянство, викликавши обурення і засудження української громади емігрантів, які принципово залишалися громадянами УНР. Можна припустити, що статус «обивателя» (громадянина) уможливував краще працевлаштування з достойною оплатою, адже гроші були потрібні для повернення позички за навчання, друкування своїх і батькових книг, а також для подорожей. У справах приватних, навчальних, професійних, громадських і політичних він часто бував у Галичині, Буковині, Прикарпатті, Карпатах і на Волині, багато подорожував Польщею, а також виїжджав у Німеччину, Австрію, Францію, Англію, Румунію і навіть Маньчжурію.

Зрештою, польський обиватель Ю. Липа не тільки не зрікся українства, він активізував свою діяльність, будучи протягом декількох років ідейно-організаційним головою української секції польського слов'янського товариства мистецтва і культури у Варшаві, яка проводила культурно-просвітну й агітаційну роботу в українській громаді; виступав з доповідями під час більшості заходів, багато працював і дискутував на різні виховні, національні, моральні, історичні й політичні теми з молоддю, яку готував до майбутньої розбудови нової самостійної України.

У тому ж 1932 р. для дослідження сучасного економічного життя української нації було створено Українське Економічне Бюро (УЕБ). Група молодих українських економістів взялася популяризувати економічні відомості на всій етнографічній території українців у формі статистичних річників. *«Були це аж надто відважні плани, але ми, однак, рішили спробувати сили. Коштів ми не мали жодних, а було нас на початку тільки вісім осіб...»* — згадував ті часи голова УЕБ Левко Лукасевич. Працівники польського статистичного бюро дивувалися обсягам і результатам їхньої праці за відсутності державної підтримки і фінансування.

Ю. Липа був співорганізатором і заступником голови УЕБ, а також співредактором і автором перших двох річників бюро за 1933 і 1934 рр. У статті «Наші здобутки і наші втрати» він зробив ґрунтовний статистичний огляд кількісних і якісних змін українського населення за 20 років (з 1910 до 1930 р.), показав їх причини, наслідки і тенденції, а також висловив сподівання на сильний характер українців, який допоможе виживанню і створенню українського економічно-національного організму.

У 33 роки Ю. Липа, знаний поет і перекладач, розкрив себе як прозаїк і літературознавець. Ще в Познані він почав писати оповідання, але саме у Варшаві вийшов друком історичний роман «Московія» (1930—1931), інша назва «Козаки в Московії» (1934), і більшість новел, які пізніше було зібрано у три томи «Нотатника» (1936—1937). Літературознавчі есеї, опубліковані у донцовському «Вістнику» (1934—1935), були теж доповнені й видані збіркою з промовистою назвою «Бій за українську літературу» (1935). У Празі вийшла друга збірка його віршів «Суворість» (1931), а у Львові третя — «Вірую» (1938).

Про ставлення оточення до Ю. Липи і його самого до себе несподівано багато розповів лист Б.-І. Антонича, тоді редактора журналу «Дажбог» (липень 1934 р.): *«...Маємо намір друкувати в журналі низку автобіографій і автохарактеристик сучасних українських письменників... думаємо, що не відмовите нам свого голосу. Напишіть нам щось про себе самого (біографія, характеристика), про свою творчість, про свої видані і невидані книжки... Можете нам прислати щось у роді авторецензії на Вашу останню книжку (Козаки в Московії). Очевидно, коли маєте тільки якісь нові матеріали (поезії, уривки прози і статті), просимо — не забувайте і за нас. Ваше співробітництво було б для «Дажбога» поважним надбанням... Коли б Ви могли прислати автобіо-*

графію чи щось інше, можливо, якнайскоріше, були б ми найбільше зобов'язані...» Ніби у відповідь адресат приписав: «...На жаль, не могу Вам служити автобіографією. Чуюсь застарий, щоб то мене могло цікавити, і замолодий, щоб то було цікаво іншим».

На початку нового 1935 року Юрій дізнався, що в Одесі напередодні Нового року захворіла його названа мати Марія Григорівна Липа, 8 січня її відвезли до лікарні, 10 січня вона померла від менінгіту.

Після від'їзду чоловіка і сина у безвість, М. Липа залишилася доглядати за родичами, з кожним роком більшої опіки потребували мати чоловіка, її мати і тітка. Мешкала за старою адресою. Працювала вчителькою української мови в школі імені М. Драгоманова на Молдаванці, а потім на Фонтані.

Син з матір'ю підтримували одне одного, особливо коли лишилися удвох. *«Гарні були листи Марії Липи і повні проміння»*. Мама хотіла знати всі подробиці його життя; пишалася ним, бажала успіху в кожній добрій справі.

Від липня 1933 р. Юрій почав клопотатися про виїзд М. Липи до Польщі, та не судилося. На смерть матері поет написав вірш *«Марії Липі. 10. І. 1935»* і присвятив драматичну поему *«Троянда з Єрихону»* (1938).

Статтю *«Українська жінка»* (1938) теж почав з присвяти матері: *«На вступі не могу мислю не привітати і мою матір, і матерів моїх батьків, і довгий ряд їх попередниць, тих жіночих істот, що губляться в темряві віків»*. Віддаючи честь тим жінкам, котрі залізом і вогнем боронили Україну, Ю. Липа наполягав, що їхнє призначення в іншому. *«Мати — це найвища форма людства: це не войовниця і не коханка, є в ній більша від обох духовність»*.

У 1938 р. в житті Ю. Липи з'явилася жінка, з якою він вирішив пов'язати свою долю, обравши датою вінчання 13 листопада — як

символ благословення рідною душею (15 років тому відійшов у вічність батько).

Галина Лук'янівна Захарясевиц походила з давнього вірменського роду. Донька греко-католицького священика була вихована в національному дусі. Коли від побоїв поляків о. Лука помер, його дітей взяв під свою опіку митрополит А. Шептицький. Галина мала різноманітні обдарування: писала вірші, оповідання та філософські казки, вчилася співу в С. Крушельницької, знала п'ять мов, цікавилася етнографією, літературою, фольклористикою, східною філософією, медициною, але найбільш повно їй вдалося виявити себе в прикладному та образотворчому мистецтві. Вона закінчила Львівську українську гімназію сестер-василіянок, студію архітектури й малюнка у Львівській Політехніці та Віденську академію мистецтв, де отримала диплом художника.

Галина і Юрій із захватом, перебиваючи одне одного, розповідали друзям романтичну історію свого знайомства.

Він поїхав у відпустку в гори і над річкою побачив дівчину, яка сиділа на пеньку й читала його «Призначення України». Автору цікаво було послухати думку читача про свою працю. Підійшов і чемно поцікавився, що дівчина читає. Вона показала. Юрій почав сильно критикувати книжку, а Галина завзято боронила, аж посварилися. Йому сподобалася незнайомка, подумав, що дівчина з такими поглядами була б йому за гарну подругу. Запропонував зустрітися в ресторані у Львові, адресу написав на рецептурному бланку. Вона прочитала «Dr. Лура» і тоді ще не зорієнтувалася, що він є автором цієї книжки. Зустрілися, за десять днів заручилися і за місяць оженилися.

Вінчання було дуже скромне. Від нареченої були мама, сестра і подруга, а від нареченого — два чорноморці. Обряд здійснив сам митрополит А. Шептицький. Після того молоді поїхали на могилу батька у Винники.

*«Часами бачите мою Галю? Полюбіть її, це з моєї породи, вірить у мене і здібна. А щодо «північних країн», — то я б тільки одного не мав з тою особою, нічого б не міг збудувати», — писав Ю. Липа до редактора А. Жука. Згадана «особа з північних країн» — колишня пасія, аристократка, письменниця, англійська репортерка. Саме вона дала запрошення на зібрання до польського консульства в Лондоні, де він виступив опонентом доповідача Северського, за що був депортований. *Cherchez la femme*. А як її ім'я? Невідомо... На конверті листа зворотна адреса відірвана.*

Свій невідкладний виїзд до Варшави загадковий Джордж пояснив тоді в прощальному листі. Це її заінтригувало, листування продовжилося. Одного дня англійка прилетіла до Варшави. Через нього зацікавилася всім українським, відвідала Львів, Заліщики, була в селах. На честь гості була влаштована вечеря за участі українських діячів. Але наступного дня вона несподівано повернулася до Лондона, пояснивши, що родина заборонила їй продовжувати відвідини і... роман.

Потім Юрію зустрілася Галя. Дружина була на 10 років молодша від чоловіка. Подружжя почало спільне життя у Варшаві. Спочатку найняли кімнату, а потім — окреме помешкання на вулиці Вспульній. Там народилися дві доньки — Івася (1940) і Мартуся (1943).

Друг Ю. Липи Лев Биковський вважав, що одруження гальмувало творчість і наукову діяльність письменника-публіциста, але «Призначення України» він устиг написати до знайомства з Галиною. Подружнє життя також не завадило появі другої й третьої частин трилогії — «Чорноморська доктрина» і «Розподіл Росії».

Ю. Липа роками працював одночасно в різних напрямках, а тому важко визначити, скільки років він писав свою головну

книжку— десять чи три. Але в середині 1930-х років з двох задуманих праць — «Життєпис України» і «Призначення України», він утілював у життя останню. Апробація зібраного матеріалу відбувалася під час відчитів протягом 1936—1937 років. «Українська доба», «Українська раса», «Українська жінка» були опубліковані, «Перспективи української історії» — на жаль, ні. Уривки анонсованої книги друкувалися під заголовком «Сили історії» у львівській газеті «Новий час».

Нарешті автор домовився про зустріч з редактором, вислав рукопис, але підготовка до друку зупинилася з виїздом Ю. Липи за кордон. Восени 1937 р. він вирушив до Франції. Відвідав у Парижі Всесвітню виставку. В павільйоні СРСР розшукав стенд України, але розчарувався — справжня Україна була ретельно захована під неправдивими цифрами.

Несподівано в одному из паризьких книжкових магазинів трапилася неприємна пригода. Його заарештували за звинуваченням у спробі вкрати книжку (?!). Щонайменше кілька тижнів арештант провів за ґратами, а місцева українська громада його визволяла. Для загалу склали легенду, нібито Ю. Липа у термінових справах вилетів літаком до Лондона.

Лист М. Ковальського з Парижа до Ю. Липи, датований червнем 1938 р., дещо пояснює: «...А тепер для вас приємна новина. Сьогодні довідався, що власник книжкового магазину Жібера, який примусив вас провести безкоштовний ваканс у Франції на цілий місяць, зараз з березня вже сам сидить там, де ви були, і на шість місяців. Бо його комбінації розкрито, нарвався на чоловіка, який справи не занехаяв, і через суд перейшли всі «красоти» його діяльності: і організація продавців, які «ловили», і допит у «чорній кімнаті», і т. д. Я як довідався, страшенно зрадів. Хочу навести справки, чи можна щось зробити і відносно вас. Але про це напишіть, чи хочете...»

Наразі невідомо, чи мала ця історія продовження, принаймні знімається звинувачення з відомого громадського діяча, лікаря, письменника і публіциста в «клептоманії», навіть заради майбутньої книжки.

По поверненню з нещасливої подорожі підготовку «Призначення України» до друку було продовжено. В листах до А. Жука автор зізнавався редактору, що над жодним своїм твором так не мучився; писав, мов пробирився крізь хащі; опрацював до 300 книг; дослідив півтори сотні проблем. Хотів дати найсвіжіший матеріал, тому кожен раз оновлював і переробляв. Формулював так, щоб можна було швидко перекласти текст на німецьку чи англійську. Йому здавалося, що міг продати душу, аби книжка дісталася до людських рук, бо передбачав наближення великих подій, а свою книжку вважав паспортом до них.

У травні 1938 року в подарунок до 38-ліття автора «Призначення України» побачило світ.

«Чорноморська» ідея присутня у розділі «Відвічна вісь». Ю. Липа назвав геополітичний напрям «Схід—Захід» українською дилемою, найбільш ворожою доктриною, що війною роздирає Україну на дві половини. Ця вісь є нищенням власного характеру і духовності, джерелом поразки, а не відчуттям серединності. Протилежний напрям «Південь—Північ» автор визначив віссю українських земель, а її оборону і боротьбу за неї — найважливішим завданням України в історії. *«Її справжнє утвердження при свідомій будові українського Роду, при уставленні Хати — дуже важливе. Без опертя на півночі, без виходу на півдні нема можливостей розбудувати цієї Хати. Геополітично беручи, для української державності є потрібні принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра — в якому разі, завжди південно-північна вісь».* Так переконував читача геополітик.

Досліджуючи призначення України, Ю. Липа не міг не міркувати над призначенням людини. Він хотів і вірив, що «Призначення України» має допомогти українцям віднайти себе в сучасності.

Через рік, весною 1939 р., Ю. Липа завершив роботу над своєю другою публіцистичною працею — «Чорноморська доктрина». Знову переконував редактора, що нема часу зволікати. Запевняв, що це заповіт державності 1917—1920 років, потрібний для тих, що будуватимуть нову державу, це їх перший підручник української закордонної політики. Відчував себе безсилим емігрантом, який не може надрукувати потрібної людям книжки. Невже призначення його «змарніти», які інші? Він згодився би й змарніти, коли б знав, що «Призначення» і «Доктрину» люди читатимуть і роздумуватимуть над тим. Але проблеми людські й вселюдські завадили здійсненню запланованого.

Улітку 1939 р. Ю. Липа опинився в складній ситуації. Не все в порядку було з лікарською практикою, як завжди бракувало грошей, господарі виставили на продаж квартиру на вул. Новий Свят, 57, в якій він жив останні три роки. Виникла проблема з перевезенням і зберіганням бібліотеки, рукописів і картотеки. З'явилася думка: «Все пропаде у тій завірюсі, що наближається». Як у воду дивився.

* * *

З початком Другої світової війни Ю. Липа був мобілізований як лікар до польської армії. Виїхав він зі столиці Другої Речі Посполитої, а за місяць повернувся у місто генерал-губернаторства окупованих польських областей зі столицею в Кракові. Ще за рік згадка про польські землі зникла в назві генерал-губернаторства германської імперії.

Восени 1939 р. Ю. Липа очолив новостворений Український громадський комітет допомоги втікачам з СРСР, або Український

допомоговий комітет (УДК). Хто ініціював створення і чому окупаційна влада дозволила його існування у Варшаві, а не в Кракові — наразі невідомо. З тої інформації, яка була знайдена, виходить, що Ю. Липа або взявся не за свою справу, або не контролював ситуацію.

Зі спогадів сучасників відомо, що в УДК панувала настільки тяжка атмосфера, що управа доктора Липи не могла виконувати своїх обов'язків, він став дуже нервовий і безоглядний в особистих зносинах. Зовсім не орієнтувався в адміністративних справах. Завів дивні порядки. Назвався не головою, а провідником. До нього не можна було зайти без попереднього домовлення. Вітаючи, треба було підняти руку «зігом» і сказати «Слава Україні». В українській православній церкві дозволив, щоб його, як архієрея, вели попід руки члени комітету від вхідних дверей до підвищеного окремого «провідницького» місця на солеї під іконостасом...

Але керівництво Липи закінчилося так само несподівано швидко, як і почалося. В результаті якогось внутрішнього перевороту він позбувся посади, а може, йому поперек горла стала гітлерівська бутафорія. Не знайшовши порозуміння ні з працівниками, яким не подобався радикалізм керівника, ні з німцями, яких не влаштовувала його україноцентричність, Ю. Липа вийшов з УДК. Більше того, він відійшов від громадської праці в умовах окупації взагалі, зайнявся лікарською практикою та підпільною організаційно-видавничою діяльністю. Урок колабораціонізму мав бути засвоєний: окупантів цікавлять пропонувані чи то емігрантами, чи аборигенами форми суспільної організації постільки, поскільки вони сприяють виконанню окупаційної політики.

Ще працюючи в УДК, Ю. Липа задумав друкувати ідейно-політичний часопис, названий секретарем комітету Тарасом Бульбою-Боровцем «Вогонь». Навколо підготовки видання згуртувалася група однодумців. 13 грудня 1939 р. — день відчиту й

обговорення «расових» тем можна вважати початком їхньої співпраці. Цензура в Кракові заборонила його публікацію, тому «Вогонь» довелося друкувати нелегально на звичайній машинці і циклостилї. Більшість статей Ю. Липи 1940—1941 рр. були опубліковані в цьому часописі, серед них «Нова Європа», «Нова Україна», «Підсовітський українець говорить», «Розмова з росіянином», «Розмова з молодим істориком» тощо. Окремо він випустив брошури «Панування, труд і лад» (1940) і «Росія та її геополітичні можливості» німецькою мовою (1940).

У редакційній статті Ю. Липа підсумував: *«13 місяців — це немалий проміжок часу в нормальних умовах, але труднощі, які висуває «епоха Марса», такі великі, що при них сміло можна вважати місяць за рік. За цей час число сторінок збірників і праць сягнуло до півтисячі, з них надрукованих — до півсотні»*. З цього висновку зрозуміло, що саме група «Вогню» стала ядром майбутнього Українського чорноморського інституту (УЧІ), а направлений нею матеріал увійшов потім до збірників інституту.

Хоч назва була запозичена у болгар, які мали Чорноморський інститут у Варні, УЧІ у Варшаві в своїй діяльності спирався на Липину ідею Чорноморської України. Праця «Чорноморська доктрина» започаткувала, а точніше, передувала його створенню.

Написана весною 1939 р., вона була видана в січні 1940 р. у незвичний спосіб. Ю. Липа з дружиною самотужки відбили книжку на циклостилї, замовили обкладинку і віддали до палітурної майстерні, звідки у валізі розносили зброшуровані примірники однодумцям, наражаючись на небезпеку, адже книжку надрукували без дозволу краківської цензури.

Ю. Липа мав рацію, коли зауважив у вступі, що книжка написана одною людиною, хоч проблемою чорноморської спільноти повинні займатися цілі групи вчених. Зміст чорноморської доктрини, призначеної для послуг закордонної політики, автор подав

у «Дефініції»: «Чорне море мусить належати до чорноморських народів. Для них воно є центр лучби, осередок їх розселення і їх суспільно-державних стремлінь. Чорне море — це економічне і духовне опертя для чорноморських країн. Вони творять разом з ним економічну і духовну одність. Чорноморський простір — це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країн з огляду на її простір, багатства і енергію людності. У цих словах є зміст чорноморської доктрини, призначеної для послуг в українській закордонній політиці».

Так сталося, що перше видання інституту побачило світ раніше, ніж він формально виник. Датою основания Чорноморського інституту вважається 4 травня 1940 р. — тоді відбулося перше засідання управи і визначені напрямки праці. Це був подарунок Ю. Липі до його 40-річчя.

Крім різнобічного вивчення Чорного моря, в тому числі історичного, інститут мав намір вивчати чорноморські країни (Україна, Кавказ, Туреччина, Румунія, Болгарія) та їх народи. Першими співробітниками були самі засновники: доктор Ю. Липа — ідейний керівник (з 1943 р. — голова УЧІ), інженер Л. Биковський — секретар, професор І. Шовгенів — голова і автор «Загального плану праць Українського Чорноморського Інституту», професор В. Садовський — автор «Програми економічно-географічного вивчення чорноморського простору».

На думку професора І. Шовгенева, інститут повинен був розглядати Чорне море як осередок чорноморського простору, як центральний водний басейн для цілого ряду країн та народів, як серце одного могутнього організму. Завдання новоствореного інституту — вивчити властивості і ресурси Чорного моря та прилеглих до нього країн і народів, як певної спільноти, що може існувати в гармонійному співдіянні окремих своїх частин. Професор В. Садовський у другій частині програми писав про доціль-

ність вивчення чорноморського простору як економічного району та особливо тих частин господарського життя, які можуть дати матеріал для з'ясування взаємної пов'язаності і залежності чорноморських країн.

Ю. Липа розумів «чорноморську проблему» як цілість у часі й просторі, як єдність економіки, політики, культури і духовності. Він вважав, що інститут повинен займатися не тільки теоретично-дослідною працею, але й політично-організаційною діяльністю для *«об'єднання причорноморських народів у спільній державній понтійській Одиниці»*. У відповідності до цього він планував організацію УЧІ. Одночасно хотів об'єднання понтознавців («понт» з грец. «море») та основания українсько-понтійської політичної партії з метою утворення понтійської федеративної великодержави.

Слідом за «чорноморською доктриною» Ю. Липа і Л. Биковський підготували і видали її доповнення під назвою «Чорноморський простір» (1941) у вигляді атласу карт з поясненнями. У передмові зазначено, що атлас подає ключові місця з погляду геополітики (отже, економічно, історично, політично й географічно важні) в доступній для всіх формі. Атлас обіймає тільки чорноморський простір, як найбільш важливий для України. *«Головна ідея атласу — це власний політичний світогляд в міжнароднім життю, Чорноморська доктрина. З нею, на нашу думку, маємо вступати в цих нових часах до спільноти народів цілого світу. Вона окреслює значення нашого народу. Вона дає нам моральне право і для реальної дії... Мусимо мати підстави до реальної дії на століття. Мусимо мати глибший, суто український погляд на політику помимо тих чи інших кон'юнктур. Мусимо, бо без того згинемо морально. Станемо нічого не варті — виповнять нас чужі думки і світогляди, що вирости в чужих умовах, для чужої користі і з чужої крові»*.

Цікаві спогади часів УЧІ залишив Улас Самчук, який давно хотів познайомитися з Ю. Липою. Доктор посилався на зайнятість, але редактор газети «Волинь» був наполегливий і його запросили до оселі вперше як гостя і вдруге як пацієнта. Спочатку господар був дуже офіційний і поблажливий, та через деякий час дистанція у спілкуванні зникла і Ю. Липа розповів про самвидавчий історіософічний журнал, показав рукописи більших і менших праць про політику і літературу, брошуру про цілющі рослини, віршоване оповідання для дітей з малюнками його дружини. У Самчук був у захваті: *«Все тут є, і всього повно... і філософія, і теософія, і кабалістика, містика і модернізм, класична поезія і медицина... Його кімната — вир мистецтва й мислі, шалені перегони реального з уявним»*.

Тим часом німці готувалися до 22 червня. Про всяк випадок до Відня викликали генерала-хорунжого армії УНР, підполковника Війська Польського Павла Шандрука, що виглядає логічно, і політичного теоретика Юрія Липу, — а це, знову ж таки, несподівано. Їх повезли на авто в Румунію, у передмістя Ясс П'ятра-Нямц. П. Шандрук і Ю. Липа попередньо між собою визначились у тому, що в разі потреби спробують сформувати щось на зразок комітету, який вступить на звільнену від більшовиків Україну разом із командуванням угруповання німецьких армій генерала Ріттера фон Шоберта, зосереджених у Румунії.

Потенційні члени потенційного комітету з невизначеними функціями і повноваженнями перебували при штабі 11-ї німецької армії до і після 22 червня та з першоджерел знали про приголомшливі перемоги Гітлера. Минув місяць, і стало зрозуміло, що переможцям не потрібні ні українські генерали, ні політики, ні теоретики навіть як радники, не те що намісники. Шандрук повернувся до Скерневіце, а Липа — до Варшави. Це мав би бути

другий урок: окупанту не цікаві інтереси простих аборигенів та міркування їхніх представників з цього приводу.

У тому ж 1941 р. вийшла друком третя публіцистична книга Ю. Липи «Розподіл Росії». За відсутності післямови книга здається незавершеною. З огляду на поточні події, автор, можливо, і не мав часу на її завершення. Передмову до праці, до речі, датовано 22 червня 1941 р. Виходить, вона писалася в Яссах у день «Х» з надією, що розподіл Росії розпочався, «возз'єднані» з імперією народи визволяться і підуть власними історичними дорогами.

Якщо у попередніх працях Ю. Липи йшлося про внутрішню політику України («Призначення») та зовнішню чорноморську («Доктрина»), то в третій книзі — про упорядкування території Росії в спосіб найбільш справедливий для всіх частин цього, колись міцного, економічного блоку і про підстави української політики для Росії. В «Розподілі» Ю. Липа передбачив сучасну війну. Його висновки ще донедавна здавалися зрозумілими, перебільшеними, некоректними або принаймні такими, що втратили свою актуальність, не здійснившись свого часу.

Сьогодні книжку можна розбирати на цитати, наприклад: *«Війна і тільки війна була божищем імперської керми. Війна вже тому була легкою, що головна маса населення охоче на неї погоджувалась...»*, *«Найбільше знищило Україну новітнє примирення з Московією. З цього погляду можна трактувати романтичний сепаратизм українців минулого століття як передчуття страшних знищень. Не призвело до добра це примирення і Московію, нечувано виснажену роллю гнобителя величезної території»*; і т. ін.

У серпні—вересні 1941 р. Ю. Липа знову спробував вплинути на українську політику німців. Разом з дружиною він відвідав Берлін і Відень, де сподівався за допомогою та при посередництві своїх давніх знайомих переконати впливових незнайомих у цент-

ральних німецьких урядових закладах у помилковості їхніх дій щодо українського населення. З тих добрих намірів знову нічого не вийшло.

Існує переказ, почутий від Галини Липи, про те, як доктора возили до канцелярії Гітлера. Там його зустрів секретар канцелярії, повний, рудий, невисокого зросту. Обіцяв за співпрацю якусь владу на півдні України. Ю. Липа відмовився. Зі страхом вийшов на вулицю. І якщо з Варшави його доставили на авто до Берліна, то після переговорів довели лише до польського кордону. Це інтерпретація поїздок 1941 р. чи натяк на якусь невідому пізнішу його пригоду? Встановити неможливо.

Також наразі немає підтверджень про подорож Ю. Липи до окупованої України. В 1942 р. у «Чорноморському збірнику» УЧІ була опублікована його стаття «Чорноморська подорож» з описами Олешок, Херсона, гирла Дніпра і Очакова. Передрук «Подорожі» з продовженням про Миколаїв, Одесу, Акерман і Перекоп у «Краківських вістях» у 1943 р. у вигляді серії репортажів справив на читачів (а пізніше й на дослідників) таке враження, що автор дійсно побував в Україні. Редактор газети Маріян Козак в одному з листів до автора написав: *«Тут [одні] люди думають, що Ви тепер їдете по Україні... [інші вважають] що Ви десь в Одесі або Миколаєві... що Ви не їдете по Україні і пишете з Варшави... що Ви взагалі там не були і тільки фантазуєте... Бідні люди, не розуміють, що репортаж можна написати і за 10 років після побаченого».*

Публікації дійсно справляють враження подорожніх записок очевидця:

«...З деяких причин в Одесі довелося бути дуже коротко. Та вже з перших годин перебування запанувала одна гарячкова думка: побачити пристань і море. Одеса-застава, передмістя Балагани, вулиця Запорозька — то все терени боїв і тому дуже понищені. Понищене і середмістя, хоч не так знищений Одеський собор, але

ще вартий відбудови. Ось, нарешті, пам'ятник Ришельє, а звідти, згори, і море, і пристань. Серце не може виповісти того смутку, з яким людина оглядає найгарнішу, найбільшу сучасну пристань Чорного моря...

Життя в Одесі ліпше, як у першій хвилині здавалося. З майже мільйонного міста в 1918 р. — тепер залишилася лише третина. Але ця третина відживає і фізично, і морально. Зрештою, румуни підкреслюють при кожній нагоді свою християнськість і православність...

Університет в Одесі має понад 80 кафедр, спеціально розвивається академія мистецтв і консерваторія, приміщена коло Саба-нієвого мосту.

Направлено водотяг, що бере воду поки що не з Дністра. Одеські «поля зрошення», монументальний твір українця, інж. Погибки, перестали годувати вбоге населення. Большевики, відходячи, підірвали там Одеську греблю. Але відновлена де-не-де приватна господарка дає свої плоди.

Давня біржа на бульварі, що й за українських часів була осідком магістрату, змінилася остільки, що там повіває румунський прапор. При вході, вмуровані у фронтон, стоять великі статуї Мінерви і Гермеса. Большевики дали в руку богині мудрості — серп і назвали її «героїнею польового труда», а божкові торгівлі — молот разом з титулом «героя стахановця». Тепер їм обом повідби-рали і серп, і молот. Гермес і Мінерва стоять з порожніми рука-ми...» і т. п.

Як ідеолог інституту, Ю. Липа написав ще низку досліджень, опублікованих у збірниках УЧІ: «Емоційні первні в чорноморському світогляді» (1942), «Міт Півдня» (1943), «Наш оптимізм і його підстави» (1944). Липа-історіософ був переконаний, що український народ — носій ідеї Александра Македонського, покликаний її втілити. «Ціле історичне життя українського народу

можна розглядати як посування до берегів Чорного моря (князівські часи, козацько-гетьманські, південна тенденція колонізації аж до постання великих портів з українським населенням. По тисячолітнім походи українці стали над морем. І дотеперішні українські міфи як боротьба за християнство, боротьба з кочівництвом (Київська Русь), боротьба за здобування степу (чумацтво, козацтво), дають місце новому міфу — Александровій легенді про створення універсальної держави з сильним етичним підложжям».

З часом поруч з УЧІ, пріоритетом якого були дослідження чорноморського простору (історичні, географічні, політичні, культурні), були утворені дві подібні структури — Український океанічний інститут (УОІ), що веде свій початок від праці Л. Биковського «Великодержавні проблеми України» (1942), і Український суходоловий інститут (УСІ), започаткований працею Т. Олесюка «Мапа Української метрополії із поясненнями» (1944). В квітні 1943 р. помер голова УЧІ І. Шовгенів, тоді Ю. Липа очолив інститут і, виїхавши з Варшави на Західну Україну, керував ним на відстані, листовно.

Спільною темою досліджень цих інститутів була «українська нація та українська земля в їх історичному, сучасному і правдоподібному майбутньому розвитку». Праця співробітників полягала у дослідженні окремих напрямків українознавства, підготовці доповідей і рукописів для публікації наукових праць у збірниках та окремими брошурами невеликим накладом без оплати гонорарів. Видання інститутів пересилалися авторам та іншим працівникам, визначним політикам, різним науковцям в обмін на їхні праці, а також до книгосховищ для збереження від можливого знищення.

Кількість і якість опублікованих досліджень — гідні подиву, коли згадати, що інститути завжди існували нелегально, друк здійснювався поза цензурою без дозволу німецької влади, папір

і фарби купувалися на чорному ринку на добровільні внески. Фіктивні прізвища і місця друкування (Одеса, Київ, Севастополь, Новоросійськ, Маріуполь, Туапсе, Хабаровськ, Владивосток, Женева або «На чужині») ставилися тоді для безпеки співробітників.

Варшавські часи Ю. Липи тривали 15 років (від осені 1928-го до осені 1943 р.) і були найпліднішими в його житті: він залишив помітний слід в українській літературі міжвоєнної доби як поет, перекладач, письменник, літературознавець, редактор і видавець; зробив свій внесок у медичну науку як фітотерапевт; розвинув українську політичну думку як геополітик; створив унікальну науково-дослідницьку видавничу інституцію, що працювала на перспективу, для майбутньої Української держави.

Щодо подальшої долі Українського чорноморського інституту, то відповідальність взяв на себе секретар УЧІ Л. Биковський. Виїхавши з Варшави в січні 1945 р., він зміг відновити його під назвою Український морський інститут (УМІ), перебуваючи в таборах ДП (displaced persons — переміщених осіб) Герсфельд і Майнц-Кастель в 1945—1946 рр. У 1948 р. невтомний секретар виїхав до США і оголосив продовження діяльності трьох інститутів у Нью-Йорку і основи нового Інституту Зеленої України для вивчення колонізації українцями Зеленого і Сірого Клинів на Далекому Сході, який започаткувала праця І. Світа «Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя». Однак у 1949 р. довелося перевести їх у «законсервованій стан» до «кращих часів». За 10 років існування Чорноморський інститут здійснив випуск 67 видань, з них 11 збірників; Океанічний — відповідно 18 і 3, Суходоловий — 20 і 5.

У 1953 р. виникли два нових дослідницьких центри — Чорноморська комісія при Українській Вільній Академії Наук (УВАН) в Нью-Йорку на чолі з професором О. Оглоблиним та Інститут дослідження чорноморських проблем при Українському Вільно-

му Університеті (УВУ) в Мюнхені на чолі з професором М. Міллером. Таким чином, Липина чорноморська ідея, сформульована в доктрину, була підхоплена послідовниками і отримала новий імпульс.

СИН СВОГО НАРОДУ

Боже, Владарю душ, не дозволь нам у пиху вбирати життя,
Не дозволь у брехливість надуту вбирати сваволю,
Дай тверде, і спокійне, й послухне словам Твоїм — «я»,
Щоб однако приймати і малість, і велич від долі,
Щоб ніколи засліплені рабським бажанням прикрас
Кармазином наказів Твоїх не закрили,
Кожен знак Твій пізнали; а прийдеш востанне до нас,
Так, як день зустрічає свій захід, — загин свій зустріли!

Доктор Липа йшов до Народного дому м. Яворова читати лекцію для молоді про національно-визвольні змагання на Великій Україні. Його здалеку пізнавали яворівці по світлому костюму, пошитому з вибіленого доброякісного полотна. По дорозі провідав хворих, зайшов до аптеки у справах, зустрів знайомих господарів, зупинився, поговорили про політику і про те, що пишуть у газетах. Попри німецькі атрибути влади, містечко виглядало дуже мирним.

Пригадалася небезпечна Варшава: пацієнти, друзі, «приятелі». Пані Х. — інтелігента і вродлива полька, що вдавала з себе поетку, а виявилася агенткою польської підпільної розвідки. Пан С. — елегантний росіянин, колись військовик, робив вигляд, що підтримує ідею українського державотворення, став провокатором, російсько-німецьким агентом власівської контррозвідки. Пан У. — український політичний діяч, намагаючись увійти в довір'я, розпочинав довгі проникливі розмови, ділився

планами організації української націонал-соціалістичної партії на зразок німецької, хвалився, що має вже чимало охочих до вступу. В разі підтримки його партії обіцяв несправедливо усунутого доктора Липу повернути до керівництва УДК, але йому ця гра не вдалася.

Влітку 1943 р. Ю. Липа вивіз свою родину з Варшави на Західну Україну, а восени виїхав сам. Мотивів для переїзду було декілька. Перший — він вважав, що настав час повертатися на суто українські терени й працювати конкретно серед українського народу та заохочував до цього інших. Другий — страх дружини за нього і дітей переріс у хворобливу стадію після того, як Народові Сили Збройові надіслали ультиматум недвозначного змісту: «Або виїдеш негайно, або загинеш». Ще один дивний мотив — Ю. Липу захопив містицизм, якому він невідомо де і від кого навчився. Можна лише здогадуватися, навіщо це було потрібно — доктор опанував новий спосіб світосприйняття і світорозуміння, а також потужний метод лікування. Набувши надприродних знань і навичок, він поклався на дію надприродних сил. Коли про причини зміни місця проживання запитували самого Липу, він відповідав, що так було необхідно.

Разом з дружиною і двома маленькими доньками (трирічною Івасею і чотиримісячною Мартусею) Ю. Липа ненадовго зупинився у Львові, потім у родича Галини о. Ломницького у Вільшаниці поблизу Яворова і, зрештою, замешкав у Яворові, спочатку на Завадівській дорозі, пізніше — на Великому Передмісті.

Липи жили дуже скромно, наймали три невеличкі кімнати і кухню. В одній кімнаті доктор приймав хворих, друга — була кабінетом, де він працював ночами, у третій — жила вся родина.

Місцева влада запропонувала Ю. Липі посаду повітового лікаря, але він зголосився бути куратором шкіл Яворова і Яворів-

щини. Сестра Галини Липи Ольга Бараник згадувала, що її зять вороже ставився до німецької окупації, через те родичі були в постійній тривозі за нього.

Місцеві жителі дуже його любили, по селах ходили легенди про «чудотворного доброго дохтіра». Липа був лікарем широкого профілю — таким, яким має бути сільський лікар. До нього приходило і приїжджало багато людей, які з самого ранку заповнювали подвір'я. Санітар роздавав їм номерки черги, але доктор нікому і ніколи не міг відмовити у прийомі. Якби не дружина, то пацієнти замучили б його. О четвертій годині по полудню вона повідомляла всіх, що прийом закінчено. Приходила секретарка, і доктор перетворювався на письменника.

Селяни намагалися віддячити, хто грішми, хто продуктами. Ю. Липа нічого не брав у старих і дуже бідних людей, у дітей, в учнів та вагітних жінок. Навіть свої гроші міг дати на ліки з аптеки, останнім ділився, якщо хтось потребував його допомоги.

Збереглося багато спогадів і свідчень про легку руку доктора, світлий розум і глибокий проникливий погляд. Він боровся з хворобами не тільки готовими ліками і травами, а вмів лікувати ще й добрим словом, особливо уважним і сердечним був до тих, кому залишилося мало жити. Багато людей, яких вилікував і врятував Ю. Липа, згадували про нього в своїх молитвах.

Вже сама зовнішність доктора викликала довір'я: обличчя спокійне, добре, благородне, лагідні очі дивляться доброзичливо. Вдягнений скромно і охайно. Надзвичайна поведінка, рухи і мова засвідчували високу особисту культуру.

У 1943 р. «Українське видавництво» в Кракові видало підручник-довідник Ю. Липи «Ліки під ногами». Львівський журнал «Наші дні» писав про неї: *«В сучасну воєнну пору, коли так трудно дістати добрі ліки, книжка ця може віддати значні прислуги і хворим, і лікарям... До цілого ряду рослин автор застосовує зовсім*

новий підхід і дає багато нових даних, маловідомих і досі ніде не надрукованих, що, безперечно, є цінним вкладом в науку про зелелікування». Слід додати те, що не могло бути написано в окупаційному виданні, але про це натякала назва: «В сучасну воєнну пору книжка допоможе хворим і пораненим повстанцям у лісі, повному ліків та їжі під ногами».

Мав доктор і пацієнтів, про яких знав тільки він, і той, хто по нього приїжджав вечорами. За дорученням проводу УПА біля нього цілодобово перебували санітар-охоронець Федір Ненека, який залишався біля родини, поки доктор був на виїзді, та медсестра-зв'язкова Ольга Грядова, яка часто ходила з ним до повстанців уночі і вдень, у будь-яку погоду.

А ще збирав лікувальні трави, просив жінок заготовляти зілля для своїх родин і для поранених. Записував досвід народної медицини від старих людей і публікував у газетах медичні поради. Крім того, організував медичні курси невідкладної допомоги для майбутніх санітарів і санітарок. Заняття відбувалися в читальні «Просвіти» для дівчат і в хаті лікаря для хлопців. Крім основ медичних знань і практичних навичок Ю. Липа давав молоді світогляд. Також доктор цікавився історією Яворівщини, проводив етнографічні дослідження, виступав у Народному домі з лекціями.

Він, міський інтелігент, ставився до селян з великою шанобою, ідеалізував селянство за його важку працю, незмінну традиційність і природну мудрість. Зі спостережень і описів сільського життя склався твір Ю. Липи в листах «Провінція», де він окреслив завдання на ближчий час: *«В роках 1929—1935 вирвано з корінням українське селянство. Колективізація, роблена чужинцями, — це зіснуття. Можна було б направити ще це зіснуття, бо що людська рука зісувала, те людська рука й направити може... Дивлячись на яворівське селянство, думаєш мимоволі, іще є не закаламучені, чисті вияви селянської тривалості. Найправ-*

доподібніше — звідси може прийти та норма відбудови попованого життя наших людей. Про ту норму запізно буде думати тоді, коли змучені народи хвиливе перестануть воювати, і для нас прийде слушна хвиля направи попованого. Змучені маси, заламана й розсипана верхівка не потребуватимуть нічого, крім устійнення простих вартостей життя, вартостей вглиб».

З наближенням німецько-радянського фронту для багатьох західних українців постало питання: виїжджати в невідоме чи лишатися напризволяще. У травні 1944 р. з Яворова виїжджали на захід всі, хто міг, а доктор Липа святкував свій останній 44-й день народження.

Зібралось багато людей. На іменинному обіді подали борщ. В кожній тарілці було по шматочку копченої ковбаси. Господиня припрошувала гостей до смачної страви з «краденою» ковбасою. У відповідь на здивовані погляди приятелів доктор пояснив, що оглядав одного господаря з села і не хотів брати з нього грошей. Тоді вдячний пацієнт пішов до воза і приніс кільце ковбаси та й каже: «Беріть, пане докторе, це я в жінки вкрав». — «Як то вкрали?» — «Та казав'єм, щоби для вас дала, бо не пасує задармо лікуватися. Не хтіла дати. Тоді вона пішла до корови, а я до комори та й вкрав'єм одну вам на свята». Всім було весело в приємному товаристві в той день. А іменинник був спокійний і упевнений в своєму рішенні нікуди не їхати.

Друзі й соратники неодноразово пропонували організувати виїзд разом з родиною. Ю. Липа категорично відмовився. Можливо, гальмуючим чинником була дружина з маленькими дітьми? Ще й до того доктор М. Антонович в листах з Бреслау категорично утримував його від повторної еміграції, «добре там, де нас немає», звісно. Липи жили бідно і просто, може, й не мали грошей, щоб пускати в дорогу? Але ж докторові пропонували гроші. Вірою його у вищі сили, які змінять хід подій, теж не треба легковажити...

Лишитися зі своїм народом, зі своїми хворими на своїй землі — такою була спільна воля двох друзів-лікарів Юрія Липи і Василя Кархута. Після встановлення радянської влади В. Кархут був заарештований і засуджений на 20 років. Повернувшись із заслання, він сумлінно працював сільським лікарем, написав книжку «Ліки навколо нас». До кінця життя був переслідуваний кагебістами.

Ю. Липу чекала інша доля. На початку липня 1944 р. він з родиною переселився з Яворова до села Бунів, а на початку серпня переїхав на хутір Іваники, мовляв, чимдалі від міста, тим легше прожити у воєнний час. Так і було, але до того слід додати, що з липня 1944 р. в селі був розташований військовий шпиталь, хворі й важко поранені повстанці лежали по хатах під наглядом кількох медичних працівників. Ю. Липа був над ними старшим, а в лісі біля хутора стояла шпитальна охоронна сотня Петренка.

Доктор Липа не раз говорив, що його життя буде недовгим і помре він страшною смертю (не забувся сон з дитинства). Яюсь в липні йшов коло цвинтаря і сказав господарю Олексі Грицуню: «Зайдемо, подумаємо про вічне». Хто міг знати, що зовсім скоро бунівська земля прийме його на вічний спокій.

* * *

Останній день життя Ю. Липи — 19 серпня, неділя, свято Яблучного Спаса. Його можна спробувати відновити за неповними і суперечливими свідченнями очевидців, які з часом перетворилися на перекази.

Польовий шпиталь з Іваників було евакуйовано, коли розвідка дізналася про підготовку облави. Доктор залишився, переконуючи всіх, що його не викриють. Сталося навпаки. Хто на нього доніс — невідомо. Це не міг бути зрадник, оскільки Ю. Липа не переховувався, надаючи всім медичну допомогу. Могло бути

агентурне повідомлення — від заїжджих псевдоакторів самодільного театру. Випадковість: відпущений на прохання доктора радянський солдат або зраджена жінка помстилася коханцю, а доктор його лікував — навіть так. А, може, за оперативною інформацією НКВС? Як би там не було, облавники добре знали, куди йти і за ким вони прийшли.

Деся біля полудня бричкою приїхали чотири офіцери, і, нікого не розпитуючи, не заходячи до сусідів, попрямували на підвір'я будинку, де мешкали Липи. Доктор з дружиною і дітьми відпочивав у саду. Підійшли і поцікавилися, що він тут робить. Вислухали пояснення, що живе з родиною в Яворові, але деякий час перебуває тут у родини — на хуторі є чим харчуватися і є свіже молоко для дітей. Перевірили документи. Один з них сказав, що він їм потрібен як лікар, звелів узяти свій інструмент і йти за ними. У відповідь на запитання стривоженої дружини запевнив, давши «честное слово советского офицера», що через декілька годин її чоловік повернеться. Галина йому повірила. Звернулася до чоловіка: «Юрко, ти не маєш чого боятися, як каже офіцер, ти через 2—3 години повернешся». Доктор взяв свій саквояз з інструментами і пішов до брички. Рушили до с. Шутова.

Дізнавшись про затримання під час облави доктора, господаря, в якого було розміщено шпиталь і жили Липи, та пораненого упівця, повстанці прийняли рішення відбити арештованих. Але помилкова інформація про перебільшено великі сили ворога в Шутовій (випадкова або навмисна) призвела до відміни акції. Пізніше з'ясувалося, що залога червонопогонників разом з охороною не перевершувала 30 військових, але було вже пізно.

Підозрюваних тримали під вартою в льосі, брали на допити в будинок, вигнавши з нього господарів. Пораненому упівцю

Лькові Дутку (псевдо «Цяпка») ніби вдалося втекти, можливо, це була інсценізація в обмін на обіцянку співпраці. Але він продовжив боротьбу і через півроку загинув на засідці «стрибків» у Бунові, де і похований поруч з Ю. Липою. Господаря Степана Кобилицького завезли до Краківця, протримали два тижні й відпустили.

А доктора Липу страшно катували (дитячий сон здійснився). Існує переказ про те, що під час допиту офіцер стріляв у нього, але куля, вціливши у підкову, яку доктор завжди мав із собою як талісман, відскочила в ногу ката. Він почав кричати: «Бандит ранил мене в ногу!» На крики збіглися енкаведисти і по-звірячому мордували доктора багнетом і кліщами. Потім дійсно селяне в хаті знайшли підкову. Люди ніби бачили, як перед допитом доктор приклав собі підкову до серця і прив'язав, пояснивши, що залізо знімає біль і втому.

За однією версією, Ю. Липу розстріляли після тортур о 6-й годині ранку 20-го серпня, за іншою — ввечері 19-го. Як смеркло, енкаведисти винесли тіло і недбало присипали будівельним сміттям.

У спецповідомленні начальника Краковецького РВ НКВС від 25.08 викладено ще один, вигаданий (через недбалість або навмисно) варіант убивства доктора села Іваники: 22 серпня (!) 1944 р. у Бунівському лісі (!) прикордонниками був затриманий видний діяч ОУН (!) Юрій Липа (він же Георгій, як по батькові — не встановлено). Застрілений при спробі втекти. Під час обшуку у нього виявлено жандармську нарукавну пов'язку (!), український націоналістичний хрест (!), книжку «Історія України», написану в націоналістичному дусі (?), листування на ...п/аркушах (?). Затримана його дружина Ксана (!) на допиті нічого істотного не повідомила.

Коли чоловік не повернувся, Галина почала його шукати, розпитувала людей і військових, була в Краківці, Яворові, у Наконечному-1 зайшла до стигматички (ясновидиці), яка порадила шукати на півдні (Шутова — якраз на півдні). Тим часом вдосвіта 21-го серпня, як облавники виїхали з Шутової, було знайдене тіло загиблого. Його замаскували і ввечері перевезли до Бунова. Вночі біля покійного сиділи люди. Під ранок прийшли повстанці. На коліні промовляли «Отче наш» і «Богородице Діво». Трьома пострілами вшанували доктора.

Наступного дня відбувся похорон. Людей було небагато — в той день в селі було оголошено червону мобілізацію, чоловіки ховалися або збиралися до війська. Від церкви до цвинтаря добиралися зі страхом. Шестеро дівчат взяли труну з воза і несли на плечах. Ховали без священика і без промов.

Через рік наказом Головного військового штабу УПА № 3/45 від 10.10.1945 Ю. Липі посмертно буде присвоєно звання полковника УПА з 21 серпня 1944 р.

29 листопада 1945 р. в с. Наконечному-1 у схроні криївки була виявлена бібліотека Ю. Липи. Енкаведисти вивезли книжки і рукописи до Яворова двома машинами. В центрі міста частину книг показово спалили на площі, решта пішло на розпал для обігріву охоронців яворівської тюрми.

«Освободителі» змогли знищити Ю. Липу фізично, але їм не вдалося перемогти його духовно. Творча спадщина лікаря-письменника-мислителя стала національним надбанням — це сотні творів від раннього чотиривірша до зрілої історіософсько-геополітичної трилогії, в якій мислитель, гордий тим, що він — українець, запропонував своєму народу власний варіант відповіді на вічні питання: ЯКИМ Є СВІТ НАВКОЛО НАС? ХТО МИ У ЦЬОМУ СВІТІ? І закликав: ПІЗНАВШИ СЕБЕ, СТАВАТИ СОБОЮ!

«Молитвою» від Юрія Липи з новели «Табор», написаною 80 років тому для українців, завершуємо своє дослідження:

«Боже народів — утвердження і небес, і землі, і моря, Боже походів і самопожертви, до тебе моляться найсамотніший народ у світі. Народ найсильніший, бо перетривав і меч, і підлість чужого слизького слова, найсильніший, бо злочини і гріхи своїх дітей перетривав. Боже, дай нам, щоб усе, що найвеличніше було в нас, і сповни нарід наш молитвою вічного напруження. Дай так, щоб ніхто в нас не мав замкнених очей, щоб тривога батьківська була в кожному серці, і щоб руки наші учились всіх способів боротьби, щоб уми наші пізнали всі науки. За сірість минулих років, за блуканину на роздоріжжях дай нам тепер велику дорогу одності й молитви!»

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Липа Ю. І. Твори: [в 10 т.]. — Т. 1—5 / ред.-упоряд. Д. Салига. — Львів: Каменяр, 2005—2015.

Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: у 2-х т. / упоряд. В. В. Яременко, О. М. Мислива. — Т. 1—2. — К.: МАУП, 2007.

Липа Ю. Час людини: поезії та проза / упоряд. С. Кучеренко. — Харків: Фоліо, 2016. — 592 с.

Липа І. Поезії / упоряд. С. Кучеренко; передм. І. Стамбола. — Львів: Каменяр, 2015. — 35 с.

Липа І. Тринадцять притч / післясл. Т. Мейзерської. — Львів: Каменяр, 2015. — 69 с.

Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття: матеріали Всеукр. наук. конф. / відп. ред. Н. Шляхова. — Одеса: Астропринт, 2000. — 151 с.

Юрій Липа: зб. ст. і матеріалів / упоряд. І. Скрипник; відп. ред. Т. Салига. — Івано-Франківськ: Факел, 2000. — 248 с.

Юрій Липа: Голос доби і приклад чину: зб. наук. праць. — Львів: ЛНУ, 2001. — 397 с.

Лікарський збірник. — Нова серія. Том ІХ. На пошану Юрія Липи / відп. ред. І. Даценко. — Львів; Чикаго, 2001. — 240 с.

ІІІ—VІІ Липівські читання: матеріали Всеукр. наук. конф. / Благод. фонд. ім. І і Ю. Лип; упоряд. Г. Дольник. — Одеса; Кам'янець-Подільський; Львів; Київ, 2007—2015.

ЗМІСТ

ТАРАСИВЕЦЬ. <i>I. I. Стамбол</i>	3
Замість початку	3
Заповіти Т. Шевченка — основа політичної програми	9
Від лікаря для бідних до комісара Одеси	27
Міністр Української Народної Республіки	48
ЧОРНОМОРЕЦЬ. <i>С. В. Кучеренко</i>	63
Син свого батька	63
Будівничий чорноморського ордену	74
Від лікаря Каси хворих до організатора Чорноморського інституту	88
Син свого народу	110
Список рекомендованої літератури	120

Науково-популярне видання

Серія «Знамениті українці»

СТАМБОЛ Ігор Іванович
КУЧЕРЕНКО Світлана Володимирівна

ІВАН ТА ЮРІЙ ЛИПИ

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *Л. І. Вакуленко*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Коректор *Р. Є. Панченко*

Формат 70×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 5,60. Облік.-вид арк. 5,91.
Тираж 2000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток